

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Одеська юридична академія»
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
Історія. Філософія. Політологія

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 16

**Головний редактор – доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
академік АПН України С.В. Ківалов**

Одеса
2019

Серію засновано у 2010 р.

Співзасновники – Національний університет «Одеська юридична академія»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 4 від 25.01.2019 р.

Редакційна рада:

С. В. Ківалов, д-р юрид. наук, проф., акад. АПН і НАПр.Н України – голова Ради, головний редактор; **І. М. Коваль**, д-р політ. наук, проф.; **В. В. Завальнюк**, канд. юрид. наук, проф.; **А. Ф. Крижановський**, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови Ради; **В. Д. Берназ**, д-р юрид. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **О. В. Токарєв**, засл. діяч мистецтв України; **С.Д. Василенко**, д-р політ. наук, проф.

Відповідальний редактор серії – канд. іст. наук, доц. **В. Г. Пищемуха**.

Заступник відповідального редактора серії – канд. іст. наук, доц. **Н. І. Серебряннікова**.

Редакційна колегія серії «Історія. Філософія. Політологія»:

Історія

Л. І. Корміч, д-р іст. наук, проф.; **І. С. Гребцова**, д-р іст. наук, проф.; **О. Б. Дьомін**, д-р іст. наук, проф.; **В. М. Хмарський**, д-р іст. наук, проф.; **Т. Б. Смірнова**, д-р іст. наук, доц.; **М. К. Чучко**, д-р іст. наук, доц.; **В.Г. Пищемуха**, канд. іст. наук, доц.; **О. І. Ганчев**, канд. іст. наук, доц.; **Н. І. Серебряннікова**, канд. іст. наук, доц.

Філософія

О.А. Івакін, д-р філос. наук, проф.; **І. В. Голубович**, д-р філос. наук, доц.; **О. А. Долгополова**, д-р філос. наук, доц.; **Л. М. Богата**, д-р філос. наук, доц.; **Е. А. Гансова**, д-р філос. наук, проф.; **К. С. Елбакян**, д-р філос. наук, проф.; **Е. І. Мартинюк**, канд. філос. наук, доц.; **Л. О. Панкова**, канд. філос. наук, доц.; **М. О. Кравчик**, канд. філос. наук, доц.

Політологія

К. М. Вітман, д-р політ. наук, проф.; **Д. В. Яковлев**, д-р політ. наук, проф.; **М. А. Польовий**, д-р політ. наук, доц.; **М. І. Мілова**, д-р політ. наук, проф.; **Л. М. Дунаєва**, д-р політ. наук, проф.; **О. І. Стребков**, д-р політ. наук, проф.; **Л. В. Балтовський**, д-р політ. наук, доц.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 20215-10015ПР від 15.08.2013

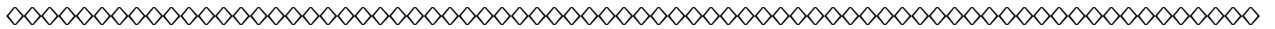
Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 419,
вул. Фонтанська дорога 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (048) 719-88-50, факс (048) 715-38-28, e-mail: mgu@ukr.net
Електронна адреса серії «Історія. Філософія. Політологія». vestnik-humanities.mgu@ukr.net

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.
Серія: «Історія. Філософія. Політологія», 2019
© Національний університет «Одеська юридична академія», 2019
© Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2019
© Міжнародний гуманітарний університет, 2019

ІСТОРІЯ

Кугай К. Б.

*старший викладач кафедри іноземних мов
Київського національного університету технологій та дизайну*

ВПЛИВ БРАТСТВ НА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КЛАСИЧНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (XVII ст.)

Анотація. Стаття є аналізом організаційно-педагогічних передумов становлення та розвитку класичної університетської освіти в Західній Україні, а саме впливу братств, які активно діяли вже на початку XVII ст. Автор досліджує історію виникнення цих національно-релігійних громадських організацій на території Західної України. Саме братські школи відіграли вирішальну роль у формуванні й утвердженні національної системи освіти в Україні.

Ключові слова: братства, класична університетська освіта, православ'я, католицизм, Західна Україна.

Постановка проблеми. Виникнення й становлення вищої університетської освіти в Україні, як суспільно-історичний процес, тісно пов'язане з подіями історичного розвитку держави і співвідноситься з процесом становлення університетської освіти в інших країнах світу. Передумовами становлення класичної університетської освіти в Україні були розвиток діяльності дошкільної, шкільної, середньої освіти, діяльність братств. На особливу увагу заслуговує становлення й розвиток гуманітарної університетської освіти, що заклала основу вітчизняної вищої освіти й слугувала джерелом провідних ідей упродовж кількох століть її розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання становлення й розвитку університетської освіти в Україні розглядалися в працях А. Алексюка, В. Андрущенка, Т. Богатирьової, О. Глузмана, Н. Дем'яненко, Г. Єфименко, В. Красникова, О. Любара, В. Майбороди, А. Новоминського, М. Стельмаховича, Є. Степановича, Д. Федоренко та інших науковців.

Окремі аспекти розвитку освіти, діяльності духовенства та історії становлення навчальних закладів висвітлювали такі науковці як П. Батюшков, Н. Мукалов, М. Теодорович, Н. Барсов, К. Левицький та інші. Певні аспекти зазначеної проблеми вивчали О. Борейко, І. Гавриш, Л. Єршова, М. Жилюк, Т. Джаман, О. Івашенко, О. Костюк, І. Круковська, М. Левківський, Ю. Поліщук, Н. Рудницька, Н. Сейко, С. Коляденко, В. Омельчук, котрі досліджували етапи становлення шкільництва національних

меншин, діяльність громадських товариств, літературного краєзнавства тощо.

Діяльність братств та їх внесок у становлення і розвиток вищої освіти досліджували такі науковці як Б. Год, Л. Коба, Я. Ісаєвич, К. Харлампович та інші.

Аналіз наукових джерел показує значну зацікавленість істориків педагогіки різними аспектами розвитку освіти періоду Київської Русі та козацтва як частини передісторії становлення університетської освіти. Історію розвитку освіти в Україні досліджували О. Велемець, Д. Герцюк, І. Курляк та ін. Дослідженню розвитку освіти та педагогічної думки цього періоду, діяльності братств і братських шкіл помітну увагу приділяли такі науковці як Б. Мітюров, З. Хижняк, В. Шокотко, Є. Мединський, М. Ковальський та інші. Розвиток педагогічної думки в Україні у добу козацтва вивчали П. Єрмаченко, І. Петрюк. Вченими проаналізовані становище вищої школи, важливі аспекти авторитарної освітньої політики за часів Київської Русі та козацтва.

Серед спеціальних історичних досліджень треба назвати працю С. Сірополка «Історія освіти в Україні» (К., 2001) [8], в якій автор приділяє увагу становленню та розвитку класичних університетів на території України, починаючи від виникнення перших класичних вищих навчальних закладів у XVI ст. і до радянської перебудови університетської освіти в 1930-х рр., а також розкриває особливості їх діяльності. У цій книзі висвітлені такі питання як: кальвінські школи, католицькі, єзуїтські, уніатські школи, Острозька школа, Львівська братська школа, Могилянська школа в Києві, висвітлено внутрішнє життя братських шкіл, здійснено оцінку впливу польської культури на українську. Проведений ретроспективний огляд становлення та розвитку вищої освіти в Галичині (на прикладі Львівського університету; а також розкриті такі нагальні питання як: студентські організації, наукові товариства, видавнича справа, преса, друкарні, підручники, цензура), на Буковині (на прикладі Чернівецького університету; а також розкриті такі питання як: культурно-освітні організації, книжкова продукція) та на Закарпатті (видавнича і друкарська справа, культурно-освітні організації тощо).

Метою статті є аналіз організаційно-педагогічних передумов становлення та розвитку класичної університетської освіти в Західній Україні у XVII ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок XVII ст. прийнято називати першим українським відродженням, оскільки цей час характеризується помітним розвитком освіти, друкарень та книжкової продукції.

Велику роль у поширенні освіти (спочатку шкіл, а згодом вищої освіти) відіграли братства, які активно діяли вже на початку XVII ст. Це були національно-релігійні громадські організації українських і білоруських православних міщан; організації міського населення, передусім ремісників і купців, які об'єднувалися з метою боротьби проти ополчення та окатоличення українського населення [2]. Братства – унікальний феномен в національній історії українського народу щодо ролі, яку вони відіграли в консолідації народності на ідеологічних засадах православ'я та завдяки роботі серед усіх верств населення. Архівні джерела [10] характеризують братства як особливі спільноти при церквах, які справили велику допомогу у боротьбі за православ'я. Центральною основою цих спільнот стають храми, монастирі, каплиці [4].

Братства були досить поширеними в Європі. В Україні діяльність братств мала на меті просвітницьку діяльність. Конфлікт католицизму з православ'ям на початку XVII ст. створив базу для утворення не лише релігійної полеміки, а й національної школи. Саме братські школи відіграли вирішальну роль у формуванні й утвердженні національної системи освіти в Україні. Перші надійні документи про легально оформлені православні братства датуються ще у попередньому столітті (у 1544 р. є згадка про організацію парафіян при Успенській церкві на Руській вулиці, яка діє від імені «співбратів і сусідів» – патронів церкви; у 1573 р. – згадка про «старшин братства Богородиці») [11].

Братчики розуміли, що для ведення боротьби проти польсько-литовської шляхти та окатоличення, елементарної освіти було замало. Для того, щоб зберегти православну віру, популяризувати українську мову та культуру серед населення, а особливо молоді, необхідно було створювати засоби для реалізації цих цілей. На початку XVII ст. братствами була розгорнута активна діяльність: створено навчальні заклади (так звані братські школи різного типу – початкові, середні, вищі), відкрито друкарні для випуску різних жанрів літературної продукції (релігійної, навчальної) [4]. Братські школи – це українські релігійно-національні навчальні заклади православних меценатів, що створювалися при підтримці братств та православної церкви [2].

Своїм найважливішим завданням братства вва-

жали поширення освіти серед українського населення, захист української нації, а водночас і оборону православ'я перед натиском католицизму. Релігійного характеру братства набули саме під впливом боротьби з католицизмом та протестантизмом. Зрештою, вони стали на сторожі національних потреб, створюючи школи та друкарні. Братства ставлять перед собою завдання оберігати православну віру, тим самим рятуючи українське населення від втрати своїх вірувань та переконань. Дослідники одностайно підкреслюють позитивну роль братств в очищенні релігійно-церковного життя, у розвитку освіти та культури. Іван Огієнко, характеризуючи просвітницьку діяльність братських шкіл, зазначив, що вони «...рано пізнали, що добра освіта – то найкраща зброя для оборони батьківської віри» [6].

На думку більшості істориків, перше братство зародилося при церкві Успенія Пречистої Діви Богородиці у Львові (ймовірно у 1439 р.). На початку XVII ст. вже існувала школа для дітей різних станів, заснована Львівським братством. Вона утримувалась на громадські кошти. Це був «всестановий навчальний заклад, в якому початкове навчання поєднувалося зі школою вищого типу» [1, с. 13]. У школі вивчали тривіум, до якого входили граматики, діалектика й риторика. Квадривіум формально був відсутній. Незважаючи на це, набір навчальних предметів тривіумом не обмежувався. Учні в цій школі вивчали святе Євангеліє, апостольські книги, пасхалії, арифметику, музику, а також церковний спів. Тут викладали такі відомі вчені та педагоги як грек Арсеній Еласонський, Іов (Йов) Борецький, Лаврентій і Стефан Зизаній (Куколі), Кирило Транквіліон-Ставровецький та інші. Школа Успенського братства слугувала зразком для братських шкіл Луцька, Києва, Вільна. Львівське Успенське братство було одним із найвідоміших, найбільш численних [10] та за словами Івана Франка [9, с. 278] «найславнішим» в Україні. Окрім школи воно мало ще й друкарню.

На початку XVII ст. Успенське братство мало статус ставропігії (незалежність братства від влади єпископа); був затверджений і діяв статут цього братства [7]. Саме цей статут ліг в основу інших братств та шкіл, що відкривалися на території України.

На початку XVII ст. братства створюються в багатьох містах України: в Замості, Рогатині, Перемишлі, Галичі, Києві, Луцьку. Однією із провідних цілей братств стає поширення освіти та підняття загального рівня освіти громадян, благоустрій братства, боротьба за національну самостійність, охорона православ'я.

Братські школи не давали вищої освіти, але давали досить пристойний рівень знань, якого ви-

стачало людям для захисту себе від політики поневолення та захисту країни від занепаду; освіта носила гуманітарний характер. У школах при братствах обов'язково вивчали історію, математику, церковнослов'янську та українську мову. Також вчили польську, грецьку латинську мову, поезію, риторику, діалектику, поетику, арифметику, геометрію, астрономію, музику. Найкращими на території Західної України вважались Львівська та Луцька братські школи. Приділялась також увага засвоєнню культурної спадщини античної Європи, хоровому співу, малюванню, вивченню катехізи-су, богослов'я, згодом впровадили вивчення «семи вільних мистецтв» [6].

Високий рівень освіти забезпечували вчителі, які згодом стали відомими не лише в Україні, а й за її межами. Це – Мелетій Смотрицький, Памво Беринда, Єлисей Плетенецький, Тарасій Земка, Ісайя Трофимович-Козловський, Захарія Копистенський, Софроній Почаський та інші. Всі вони працювали якийсь час вчителями братських шкіл.

Вихованці братських шкіл несли освіту і в широкі маси. Високий рівень освіти усіх верств українського суспільства відзначали закордонні мандрівники. Зокрема, Сирійський мандрівник і письменник Павло Алепський, подорожуючи Україною з батьком антіохійським патріархом Макарієм III, описав такі свої враження: «... ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: мало не всі українці та більша частина їхніх жінок і дочок уміють читати, добре знають порядок церковної служби; священники вчать сиріт, не дають їм вештатися без діла по вулицях. Черниці Вознесенського монастиря усі були не тільки письменні, а навіть високовчені й самі писали багато наукових та інших творів. Серед ченців є люди вчені, знавці права або юристи, філософи і красномовці. У Лаврі є славетний печатний дім, що обслуговує весь край той. З його виходять церковні книжки, прегарно надруковані; на великих паперах малюнки значних місцевостей і країн, наукові розсліди та інше» [4].

Братські школи впровадили елементи класно-урочної системи, яка широко практикується й у наш час. У школі було введено учбовий рік, який починався 1 вересня, літні канікули (переважно липень-серпень). Влітку навчання розпочиналося о 9 годині ранку, а взимку – вчитель сам визначав, коли починати уроки. Над вивченням досвіду роботи братських шкіл працював видатний чеський педагог Я.А. Коменський й обґрунтував класно-урочну систему навчання.

У школах панувала сувора дисципліна. Очолював школу ректор. Братство виділяло двох спостерігачів (схолархів), які контролювали роботу вчителів та навчання учнів, розв'язували господарські проблеми. На відміну від єзуїтських колегій,

братські школи мали демократичний характер. У них навчалися діти з різних суспільних станів: міщан, козаків, духовенства й шляхти. Кожна школа мала свій статут. «Порядок шкільний» – таку назву мав статут Львівської школи, за яким учителі мали однаково любити й однаково ставились до всіх дітей. Тільки найкращі учні могли сидіти за першими партами. Заняття розпочинались з перевірки домашнього завдання, а після обіду вчитель давав новий матеріал. Щоденно призначались чергові, які слідкували за поведінкою школярів. Також до обов'язків чергового входило привести до школи того учня, який не з'явився на урок і не мав на те поважної причини. З учнем приходили батьки й передавали його вчителю при свідках. Увечері учень повторював уроки вдома й розповідав про шкільні справи батькам. Таким чином навчалися не лише учні, але й деякою мірою їх батьки.

До братських шкіл приймали дітей різних станів, а також сиріт та бідних, що утримувалися за рахунок коштів братства та благодійних внесків. Крім того, сироти й діти з незаможних родин мали змогу жити в бурсах. Виключалась будь-яка несправедливість: «навчати й любити всіх дітей однаково» – одна із заповідей школи. Становище учня в школі залежало не під матеріального стану, а від його особистого успіху у навчанні та поведінці [3].

Братства налагоджували взаємодопомогу серед своїх членів, у разі потреби надавали їм позики, відкривали «шпиталі» (притулки). Все це допомагало згуртувати навколо братств широкі кола населення. Більше того, активних діячів братського руху звинувачували в тому, що в містах вони «відмовляються коритися владі магістрату, самі собі чинять нові суди і кари, під страхом вічного прокляття не дозволяють звертатися до магістрату». Тих ремісників і підмайстрів, котрі працюють у католиків, «мають за проклятих..., плюють на них» [12]. Школи значною мірою сприяли розвитку національної свідомості, піднесенню національно-культурного руху в Україні.

Провівши детальне дослідження діяльності братських шкіл можна зробити висновок про характерні риси, які були притаманні більшості цих закладів [5].

1) Демократичність: у школі мали право навчатися діти різних станів населення; статут школи зобов'язував учителя ставитись до всіх учнів однаково; для сиріт та дітей з інших міст братства відкривали гуртожитки (бурси).

2) Наявність елементів класно-урочної системи навчання: в елементарних братських школах учнів поділяли на три групи залежно від набутих знань, умінь, навичок; у братських школах підвищеного типу встановилася класна система занять; навчальний рік розпочинався з 1 вересня, було введено ка-

нікули, екзамени тощо.

3) Тісний зв'язок з батьками чи родичами учнів: між батьками та школою укладалася письмова угода, де обумовлювались обов'язки сторін з виховання та навчання дітей.

4) Чітка організація навчання: заборонялись пропуски занять, запізнення, існувала налагоджена система чергових.

5) Ґрунтовність освіти, яка не поступалася західноєвропейській.

Висновки. Хоча братські школи давали підвищену освіту, але вони були середніми навчальними закладами. Поширення шкіл пробуджувало національну свідомість кожного українця, поширювало українські традиції та звичаї, популяризувало українську мову, сотні вихованців братських шкіл ставали викладачами, поширювали свої знання та розвивали вищу школу в Україні. Можна зробити висновок про те, що братські школи поставили розвиток освіти на сучасний та європейський рівень.

Література:

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник / А. М. Алексюк. – К.: Либідь, 1988. – 560 с.
2. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: Підручник / Л. В. Артемова. – К.: Либідь, 2006. – 424 с.
3. Бокань В. Історія культури України / В. Бокань, Л. Польовий. – К.: МАУП, 1998. – 232 с.
4. Захарченко М. В. Соціологічна думка України: Навчальний посібник / М. В. Захарченко. – К.: Заповіт, 1996. – 424 с.
5. Історія українського шкільництва та педагогіки [Електронний ресурс] : Studentam.net.ua. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/2295/97/>
6. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К.: Довіра, 1992. – 142 с.
7. Оригінал статуту: ЦДІАУЛ, ф. 129, оп. 1, спр. 68. Копії: Там само, ф. 129, оп. 1, спр. 116; «Альбом» Львівського Ставропігійського братства (рукопис у збірці ЛІМ), арк. 22 – 39. Публікація: MCS. – С. 113 – 119.
8. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К.: Наук. Думка, 2001. – 912 с.
9. Франко І. Я. Дві унії (образок з історії Русі при кінці XVI віку) / І. Я. Франко. – К., 1956. – Т.19. – 598 с.
10. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 363, оп. 1, спр. 142, 739 арк.
11. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52, оп. 2, т. 11, арк. 191; т. 381, арк. 828.
12. ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, т. 20, арк. 989.

Кугай К. Б. Влияние братств на становление и развитие классического университетского образования в Западной Украине (XVII в.) – Стаття.

Аннотация. Стаття представляє собою аналіз організаційно-педагогічних передумов становлення і розвитку класического університетського освіти в Західній Україні, а саме впливу братств, які активно діяли вже в початку XVII століття. Автор досліджує історію виникнення цих національно-релігійних організацій на території Західної України. Саме братські школи зіграли вирішальну роль у формуванні і утвердженні національної системи освіти в Україні.

Ключевые слова: братства, класическое університетське освіта, православ'я, католицизм, Західна Україна.

Kugai K. B. Brotherhoods influence on the formation and development of classical university education in Western Ukraine (XVII century) – Article.

Summary. The article deals with the analysis of organizational and pedagogical prerequisites for the formation and development of classical university education in Western Ukraine, namely, the influence of the brotherhoods. They were already active in the beginning of the 17th century. The author explores the origin of these national-religious organizations in Western Ukraine. It was the brethren schools that played a decisive role in the formation and approval of the national education system in Ukraine.

Keywords: brotherhoods, classical university education, Orthodoxy, Catholicism, Western Ukraine.

Кургаєва С.-К. В.

аспірантка

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

КУЛЬТ МАТЕРИНСЬКОГО БОЖЕСТВА В НЕОЛІТИЧНИХ КУЛЬТУРАХ СХОДУ

Анотація. Мета студіювання полягає у презентації культу материнського божества в неолітичних культурах Сходу. У роботі використано історико-хронологічний та лінгвістичний методи у поєднанні із принципами комплексності та об'єктивності, проведено іконографічний аналіз семантики культу. Наукова новизна позначена темою поєднання материнства в природі і суспільстві. Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що семантичною основою культу були уявлення про витoki та походження життя, що склалися на основі сприйняття природних циклів та їх впливу на життя людини. Культ материнського божества Стародавнього Сходу від неоліту до бронзи пов'язаний з аграрними культурами і представляє культуру перших землеробських цивілізацій. Похідним складником материнського образу є її значення родючості у розумінні достатку їжі, найголовнішого фактору виживання людства. Символізм грудей звеличує не саму жінку, а лише її якості материнства, що супроводжуються функцією годування і асоціюються із природним процесом відтворення.

Ключові слова: неоліт, материнство, іконографія, Схід, культура, культ.

Великий пласт археологічного матеріалу періоду неоліту свідчить про універсальний характер поглядів людини у яких в єдиному образі божественної годувальниці об'єднується тема материнства і природи. Жіночі культові зображення знайдені і в доарійській Індії, і в доізраїльській Палестині, і в Фінікії, і в Шумері, Малій та Середній Азії. Їх явна схожість свідчить про наявність культу материнського божества та його поширеність з певними особливостями в різних культурах Сходу.

Виникнення найбільш раннього образу який був втілений в образі божественної матері, відносять до часу виявлення антропоморфних статуєток, які зараховують до періоду натуфійської культури мезоліту, що лягла в основу східного генезису неолітичних культур [1, с. 16]. Переважно, у натуфійському мистецтві присутні зооморфні фігурки, деякі з яких зображені в момент смоктання молока. Такі фігури відносять до часу зародження аграрних і скотарських культів, і на думку Е. Анаті, символізують

родючість [2, с. 159]. Аграрний культ близький за первісними духовними переконаннями до мисливсько-риболовецьких обрядів. Це пов'язано з тим, що і мисливці, і стародавні землероби, і скотарі, прагнули мати достаток їжі і асоціативно уявляли його в материнському вигодовуванні, як свідчать зооморфні фігурки натуфа.

Виявлені антропоморфні жіночі фігурки, налічують понад десяти тисяч років до н.е.. Деякі з них зображені з грудьми замість рук і плечей, інші підтримуючими груди. Стилізована абстрактна жіноча фігурка з Нетів Агдуд, яка відноситься до IX тис. до н.е., представляє антропоморфну статуєтку з виділеними найбільш важливими в релігійному розумінні частинами тіла – грудьми, стегнами і очима [3, с. 59-61].

У Стародавньому Єрихоні нечисленна жіноча фігура виявлена в ярмукській і береговій культурах VII-VI тис. до н.е. На думку дослідниці Єрихону К. Кеньон фігура з конічною підставою, і руками під грудьми, є раннім свідченням шанування жителями цієї місцевості жіночого божества [4, с. 50-51].

Французький дослідник раннього Близького Сходу Жак Ковен вважає, що саме з цього часу починає формуватися стійкий статуєтарний тип, який більшість дослідників трактує як образ жіночого божества – Матері Богині або Великої Богині [3, с. 144]. Ці знахідки документують зародження культу жіночого божества, що панував на Близькому Сході аж до виникнення чоловічого монотеїзму.

З часом на Близькому Сході виразно виробляється стійка схема статуєток – з руками, що підтримують груди, представляючи символ родючості. Масове виробництво дрібної пластики, зазначає В. М. Массон, несло ідеологічне навантаження релігійно-культового характеру, і, з огляду на землеробський характер суспільного виробництва, символізує культ родючості [5, с. 73].

Сюжет відображений в скульптурі, що зображає жінку з руками, покладеними на груди або під грудьми, відомий як жест «богині родючості», був широко поширений у древньому землеробському середовищі. Він зустрічається серед знахідок із стародавніх шарів Малої Азії, Фінікії, Єгипту, мезиріччя Білого і Блакитного Нілу, Палестини, Ме-

супотамії, Ассирії та Суз. Зазначимо, що такий сюжет перегукується з європейською скульптурою, аж до трипільської культури, виявляючи сюжетні подібності, у яких образ жінки представлений в фігурках з покладеними на груди руками, висловлюючи певну форму суспільного світогляду.

В цей час з'являється новий іконографічний канон материнського божества – жінки, яка годує грудьми або тримає дитину біля грудей. Один з перших зразків фігурки матері з дитиною на руках виявлено на узбережжі Галілейського моря на місці поселення Бет-Джерах [6, 224; 2, 332]. Археологічні знахідки у вигляді скульптурної фігури вагітної жінки, більш відомої як «Венера з Беер-Шеви», свідчать, що в добіблейні часи в цій місцевості також існувало шанування божественної матері, семантика якої пов'язувалася з родючістю [7, с. 109-110].

Втілення ідеї родючості проявлялося і в антропоморфній формі культових посудин з грудьми. Прикладом служить стилізований культовий посуд у вигляді жіночої фігури з Телль Квасіля через груди якої виливалася вода. Цим явню позначалася ідея подачі вологи через символізм грудей божественної годувальниці. Очевидно тут показаний зв'язок древніх уявлень про родючість і подачу вологи, яка є необхідною для вирощування господарських культур і життя. У селищі Гилаті виявлений інший тип сакральної пластики – жіночої фігурки, яка підтримує посудину і виконує роль підставки. Особливою рисою даної статуетки є малюнок її тіла, що зображає дві вертикальні лінії, що спускаються з очей до грудей символізуючи вологу [7, с. 111].

Символізм божества міг виражатися як в антропоморфній так і в зооморфній формах, а також цьому могли слугувати і спеціальні знаки-символи. Ці знаки представляли собою свого роду кодові позначення наповнені ємним смисловим змістом, зрозуміти які, не володіючи спеціальним знанням, ґрунтуючись лише на візуальних асоціаціях, неможливо [8, с. 157].

Так, на фресках гхассульських пам'яток Палестини відзначається вживання однієї з головних символік богині – восьмипроменевої зірки, заповненої поперечними хвилястими лініями [7, с. 99]. Символічне значення восьмипроменевої зірки є атрибутивним символом більшості богинь Стародавнього Світу, маючи на увазі зірку, яка передвіщає дощ [9, с. 231]. Пізніше в шумерському клинопису, вона мала смислове значення «бог», «божество», промовлене, як «ан», тобто «вище божество», і в той же час «дощове небо», «дощ», де «а», означало «воду». Ці дані свідчать про формування символу, яке виражає божество за допомогою його зв'язку з дощем, з чим була пов'язана і віра в те, що зірки

могли провіщати родючу вологу. Сакральні символи, що зустрічаються на культових предметах, були першими ідеографічними письменами, які послужили подальшому розвитку священних ієрогліфів, подібно до того як зображувалася ідеограма води хвилястою лінією [10, с. 337].

Палестинське мистецтво бронзового часу представлено фігурками божеств з різних металів: бронзи, золота, срібла, а також і глиняними терракотами різних типів, серед яких відзначаються фігурки із зображенням рук в положенні підтримуючими груди, з руками схрещеними перед грудьми, або тримаючими дитину на руках. В цілому у цьому регіоні археологами було ідентифіковано більш ніж дві тисячі жіночих статуеток [9, с. 308].

Шанування материнського божества було поширене і в іншій частині Сходу. У долині великих річок Тигру і Євфрату на базі натуйфських пам'яток мезоліту розвивалися землеробські культури Месопотамії. До шедеврів первісного мистецтва цього регіону, можна віднести культову посудину халафської культури з Яримтепе II у вигляді оголеної фігури богині родючості. Опуклі груди з зафарбованими сосками, підтримуються руками, а вузька горловина судини імітує шию божества [11, с. 251-252]. Ідея, реалізована древнім майстром в формі богині-судини, призначеної для ритуалу, символізувала приналежність до водної стихії, яка живить немов мати, своїми божественними грудьми, уособлюючи зрошення ґрунтів, що збільшують родючість.

На заході Месопотамії, в Лурістані, канон матері з дитиною протримався досить довго і зустрічався в знахідках I тисячоліття до н.е., втілюючи в бронзі схематичні фігурки матері з дитиною на руках. Південь Месопотамії відзначений пам'ятниками убейдійської культури, де на протигагу північному канону повних богинь, розвивалася іконографія богинь з тонкою талією та широкими плечима і головою рептилії, яка притискає до грудей дитину, що вказує на її функцію відтворення, як покровительки роду [6, с. 86], чи то зі складеними руками під грудьми.

Втілення божественної годувальниці у вигляді змії знайшло своє відображення в більш пізніх міфологемах культів богині матері. Так, образ змії у багатьох народів Стародавнього Сходу та Середземномор'я пов'язувався з культом водної стихії. Такий узагальнений образ не був притаманний тільки племенам Стародавнього Сходу, він був широко поширений і в інших районах, як, наприклад, в Егейському світі, де відомі численні критські богині зі зміями, і в Стародавньому Єгипті, де годувальниця напівзмія напівжінка Рененутет, представляла в іконографії годувальницю [12, с. 378]. На думку Н. Ю. Харарі, змія на Сході, має глибинні і

давні пласти значень. У більшості семітських мов "Єва" означає "змій" або навіть "жінка-змій". Тому ім'я нашої давньої біблійної матері таїть в собі архаїчний анімістичний міф, за яким змії – це не вороги, а наші предки [13, с. 100].

В месопотамських релігійних уявленнях також простежується зв'язок змії з жіночими божествами, і в кінцевому рахунку культом богині матері [14, с. 39]. На зв'язок жіночого божества і змії, вказує В. І. Саріаніді, втілюючи собою прохання про водний достаток, можливо, дощ, від якого залежали врожаї і в кінцевому рахунку саме життя стародавніх землеробів [15].

Особливо слід відзначити, тип убейдійських статуєток в яких відображена ідея багатогрудості, у вигляді множинних налепів – грудей на торсі і плечах, іноді з пофарбованими сосками, нерідко в прорізи таких налепів вставлялися зерна сезаму. В шумерському пантеоні богиня з безліччю сосків – це богиня родючості Нісаба (старошумерська Нідаба), яка одночасно персоніфікує знак і безліч хлібів і груди якої вказують на плодючість божества [1, с. 63].

Порівняльний аналіз статуєток дозволяє знайти спільний контент між скульптурою ранньоземлеробських поселень Середнього Сходу, Малої Азії і Європи. Примітно, що в болгарській мові «зерно» і «сосок жіночих грудей», мають єдину лексему. Також тут можна згадати і мезоамериканських індіанців, в мові яких, «кукурудза» і «жіночі груди», аналогічно мали загальну лексему, висловлюючи ідею харчування, а сама лексема «кукурудза» дослівно мала значення «грудка» [14, с. 115].

Таким чином, інтерпретація багатогрудості у вигляді налепів, або у вигляді зерна вставленого в тіло фігурок, має загальний семантичний фундамент, що розкриває суть символізму достатку у харчуванні, особливо підкреслюючись органами годування, що знаходять аналогії і в міфологічних сюжетах.

Також нерідко і посуд був оздоблений наліпами аналогічно жіночим теракотам. Так, Шатапатха Брахмане, посуд укха, порівнюється з богинею Адіті, що дає блага людям. Наліпні шишечки на посуді – це соски богині, повні молока, або груди її втілення – корови: «боги, сформувати укху, цими сосками надоліли собі всі бажання ... укха з чотирма сосками – це корова з чотирма грудьми». Цікаво, що на Памірі до сих пір зберігається орнаментация посуду з наліпними шишечками, які називаються «чіча» – груди [16, с. 70]. Ці факти свідчать про шанування жіночого божества з зооморфними рисами і у скотарських, і у землеробських суспільствах та символізують харчування.

Загальностильові особливості індоіранської іконографії продовжують художній стиль фігурок Бе-

луджістану, які мають характерною особливістю перебільшено круглі очі, об'ємні груди, із шийними прикрасами на них. Іконографія материнського божества продемонстрована також сюжетом з немовлям в обіймах, що свідчить про зв'язок материнських фігурок і культу родючості або, як «Зхобська богиня мати» [5, с. 184], з дитиною на руках, або як типова для культури кулли фігурка з двома немовлятами на руках [17, с. 71]. Сюди ж можна віднести і фігурку з Мехргарха (Мергара), яка зображує матір з немовлям притиснутим до лівої груді, через тіло якого, справа спускається стрічка хвилястих ліній, що нагадують потік води [18, с. 61], символізуючи зв'язок ідеї харчування і водної стихії у вигляді материнського божества.

Аналогічні особливості спостерігаються і в Середній Азії. Шанування материнського божества в цьому регіоні, як покровительки водної стихії і родючості, було тісно пов'язане з розвитком іригації, що впливає на культурно-господарські усталення суспільства, і які супроводжувалися кульговою діяльністю. Іригаційне землеробство дозволяло здійснювати багаторазовий полив посівів, забезпечуючи стабільні врожаї, що вело до зростання родючості і забезпечення великої кількості харчових запасів.

Символізм родючості в образі материнського божества підтверджується численними археологічними знахідками жіночих скульптур, виявлених в різних місцях Середньої Азії, що свідчить про широку популярність цього образу серед народів, що населяли в давнину цей край. Проте, культ богині родючості, як і культ води [19, с. 233], представляв собою не тільки культ водної стихії, а цілком конкретне уособлення водної магістралі – Амудар'ї [20, с. 200].

Батьківщиною виникнення культу богині родючості Ардвісури Анахіти вважається хорезмський оазис. Зародження первісного Хорезму на початковому етапі цивілізації розвивалося на піщаних островах величезної древньої дельти Окса (Амудар'ї), в багатій водами Приаральській низині, де мешкали осілі племена первісних рибалок. Один з варіантів етимології топоніму Хорезм, зводиться до значення «Годуюча земля» [21, с. 28].

Свідченням раннього шанування материнського божества жителями хорезмського оазису є посуд доби неоліту з Джанбас-калу з характерною овальною формою чашок, на одній з яких на вузькому кінці є два конічних виступи, що нагадують подібні виступи на деяких антропоморфних амфорах з Тепе-Гіссар, Трої і середньоевропейського неоліту, де вони символізують жіночі груди [20, с. 64].

Кераміка джейтунівської культури відзначена широким використанням орнаменту у вигляді хвилястих смуг, що нагадують струмені води які

спускаються. Археолог В. І. Саріаніді пов'язував струмені зображені на керамічних посудинах з магічним змістом «надання постійного достатку води». Орнаменталістика ритуальних керамічних посудин та їх форма чітко повторюють контури жіночої фігури, що символізує собою шанування водної стихії в образі жіночого божества, ототожнюючи водні джерела з божественним жіночим началом [8, с. 117].

Ще один тип фігури, який зустрічався раніше в натуфійській культурі, виявлений і в Південно-східних Каракумах IV тис. до н.е., у вигляді сидячої жінки у якої замість рук зображені повні набряклі груди з чорними точками сосків. Її пластика була повністю підпорядкована одній головній ідеї – узагальненому образу материнства. Комплекси Намазга I та Намазга II у Південному Туркменістані в основній своїй масі презентують великі вагові статуетки, які зображують сидячих жінок з важкими, пишними грудьми [5, с. 148].

Існує думка, що образ матері з немовлям, як і наліпи на плечах, були запозичені місцевими майстрами з месопотамської короластики убейдійського часу. Фігурки з Алтин-депе і Кара-депе мають циліндричну основу, з важкими плечима, прикрашеними такими наліпами, розташованими низько на торсі, на спині, і спереду на плечах [17, с. 23]. Цей же мотив представлений теракотою з Кара-депе з птахоподібною головою і овальними наліпами на плечах і торсі.

Можна відзначити поступове багате використання на багатьох фігурках, процарапаних знаків, які наносили зазвичай на плечі біля грудей, а також такі як гілки, рослини, дерева, хвилясті лінії, зигзаги пов'язані з водою, і восьмипроменеві зірки, а також свастики і хрести [22, с. 37-39; 17, с. 62], подібно до Анатолії, де хрести вважаються і сьогодні символом родючості [23, с. 116], будучи в цілому аграрною символікою.

Таким чином, умовно-площинний стиль давав можливість замість об'ємно-натуралістичного, наносити на плоскі статуетки священні знаки, за допомогою яких в лаконічній формі можна було передати великий обсяг інформації. Система священних знаків, що замінила колишні символи у вигляді наліпних грудей і інших об'ємних символів, повторювала контур і зберігала значення, але при цьому вони вже були настільки умовні і схематичні, що схожість з оригіналом в них вбачається важко [8, с. 153].

Мотив материнства, зустрічався в більшості середньоазіатських комплексів. Іконографія енеолітичного поселення оазису Геоксюр I презентує зворушливу по своїй виразності статуетку матері з немовлям на руках. Крім дитини, на руках божества могли бути представлені і тварини. У Намазга I і II на руках та стегнах теракот з-

стрічаються зображення козлів [1, с. 69; 23, с. 148] і тварин котячої породи, вказуючи, що це богиня не тільки рослинного, а й тваринного світу.

Іконографічний тип материнського божества з твариною дитинчам на руках, свідчить про її універсальний характер, не тільки, як людської годувальниці, а й покровительки світу тварин. В цьому відношенні надзвичайно цікава одна статуетка, груди якої оформлені у формі голів тварин [17, с. 15].

Незвичайний іконографічний образ у вигляді вагітної жінки із зображенням звислих і худорлявих грудей та процарапаними між ними вертикальними смугами демонструє зміну уявлень продиктованих, обезводненням та виснаженням ґрунтів і, відповідно, зменшенням харчування.

Основний іконографічний канон материнського божества з Алтин-депе, являє сплюснені стилізовані сидячі фігурки, із загостреними конічними стирчачими грудьми, і об'ємними зачісками, спереду у вигляді двох хвилястих локонів, деякі фахівці визначають їх як коси-змії, що спускаються до грудей [24, с. 213].

На особливо ретельно виліплених примірниках по обидві сторони голови на рівні очей чітко видно невеликі головки змії, які, як би стоячи на хвості, оточують шию і голову теракоти [5, с. 166]. Значення змії в якості атрибуту культу богині матері, статично і незмінно: в ній втілюється не лише універсальна ідея родючості, а й часте втілення водної стихії [15, с. 37].

Інша фігурка примітна зображенням повзучої змії на стегні. Мотив змії, безпосередньо зв'язувався з водною стихією. Демонструючи не просто образ плодоносної богині матері, а й узагальнений символ, що втілює собою всі земні і підземні сили. У всякому разі, ці теракоти, як принципово нове культурне явище, становлять характерну рису культурного комплексу Алтин-депе [5, с. 166].

Виявлені теракоти в руїнах будинків або гробницях "кварталу знаті", свідчать про відмінності в культурах знаті і простого населення, так, жіночі статуетки еліти, більш витончені і ретельно виконані в порівнянні з фігурками з інших ділянок поселення. Про значні відмінності свідчить зміна стилю теракот жіночого божества. На зміну об'ємній скульптурі приходить умовно-площинний стиль, відбувається зміна естетичних канонів, явно пов'язаних зі змінами в соціальному середовищі [5, с. 170-172].

Стоячі оголені жіночі фігурки з руками, що підтримують груди, жест вельми характерний для месопотамської короластики, а в Передній Азії відомий мало не з VII тисячоліття до н.е., в середині II тисячоліття до н.е., тимчасово зникають і з'являються вже в античні часи, однак їх поява пов'язується з новою релігією – зороастризмом.

В середині ХХ століття, сенсаційним стало відкриття на теренах Малої Азії археологом Дж. Меллартом [25] неолітичних комплексів Хаджілар і Чатал Хююк, що дали нові знання про ідеологічні погляди суспільства яке вшанувало материнське божество. Основним мотивом статуєток Чатал Хююк було зображення, головним чином, богині в трьох іпостасях – у вигляді молодої жінки, матері, що дає життя, і старої жінки [23, с. 89]. Універсальним також представляється образ материнського божества з дитиною на руках, а іноді рельєфами підкреслювалося, що вона дає життя бичачій і баранячій голові [5, с. 39].

Змішаний мотив матері і тварини відображений і в фігурках сусіднього храмового комплексу шанування божественної матері – Хаджіларі. Тут богиня показана стоячою з дитинчам леопарду у грудей, а в деяких випадках, зображення богині взагалі могло бути замінено зображеннями леопардів. Верхні частини всіх фігурок, за винятком, примірників з дітьми і дитинчатами леопарда, що говорить про близьку семантику образів, одноманітно представлені в позі підтримуючи руками невеликі груди.

У розписі стін будинків Чатал Хююк спостерігається поєднання давніх традицій пори верхнього палеоліту, мезоліту та нові прийоми. Найбільш яскраво вираженим символізмом материнства є прикрашання стін святилищ Чатал Хююка рельєфами у вигляді одиночних, парних і множинних зліпків жіночих грудей, часто зображених поруч з рогами [25, с. 111-126] і букраніями. Їх символічне поєднання на думку Дж. Меллаарта являло символ життя. Дж. Меллаарт, ґрунтуючись на інтерпретації зображень, припускав, що західна стіна відносилася до символізму народження, а східна і північна до смерті, на якій і розташовувались зліпки грудей, биків і грифів. Жак Ковен висунув гіпотезу, що глиняні груди на стінах Чатал Хююк були символами харчування і смерті [3, с. 51].

Усередині ретельно виліплених рельєфів грудей, містилися нижня щелепа дикого кабана, черепа лисиць, ласок або грифа, дзьоб якого виступав з відкритих червоно-декорованих сосків. З інших грудей стирчали зуби і череп лисиці [25, с. 54]. Вчена Е. В. Антонова впевнена, що черепа слугували каркасом і не мали сакрального призначення [1, с. 81]. У той же час, на думку М. Гімбутас, рельєфні зображення жіночих грудей, демонстрували символи життя і регенерації, закриваючи собою символи смерті – черепа грифів і нижні щелепи кабанів [10, с. 280].

Таким чином, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що семантичною основою культури були уявлення про витoki та походження життя, що склалися на основі сприйняття природних циклів та їх впливу на життя людини. Культ мате-

ринського божества Стародавнього Сходу від неоліту до бронзи пов'язаний з аграрними культурами і представляє культуру перших землеробських цивілізацій. Похідним складником материнського образу є її значення родючості у розумінні достатку їжі, найголовнішого фактору виживання людства. Символізм грудей звеличує не саму жінку, а лише її якість материнства, що супроводжуються функцією годування і асоціюються із природним процесами відтворення.

Література:

1. Антонова Е. В. Антропоморфная скульптура древних земледельцев Передней и Средней Азии / Е. В. Антонова. – М. : Наука, 1977. – 229 с.
2. Anati E. Palestine Before the Hebrews; a History, From the Earliest Arrival of Man to the Conquest of Canaan. Alfred A. Knopf / E. Anati. – NY, 1963. – 453 p.
3. Cauvin Jacques. Naissance des divinités naissance de l'agriculture / Jacques Cauvin. – Paris. CNRS editions, 1997. – 310 p.
4. Kenyon K. M. Archaeology in the Holy Land. Frederick A. Praeger / K. M. Kenyon. – NY, 1960. – 326 p.
5. Массон В. М. О культе женского божества у анауских племен / В. М. Массон // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии АН СССР. – Вып. 73. – М. 1959. – С. 14–20.
6. Анати Э. Палестина до древних евреев / Э. Анати. – М. : Центрполиграф, 2007. – 368 с.
7. Мерперт Н. Очерки археологии библейских стран / Н. Мерперт. – М. : Библейско-богословский институт святого Апостола Андрея, 2000. – 331 с.
8. Горшунова О. В. Женское божество в системе религиозно-мировоззренческих представлений народов Средней Азии. Дис. на соиск. уч. ст. док. ист. наук / О. В. Горшунова. – Москва: Институт этнологии и антропологии РАН, 2007. – 372 с.
9. Hess Richard S. Israelite Religions: An Archaeological and Biblical Survey / Richard S. Hess. Baker Academic. Ada, 2007. – 432 p.
10. Гімбутас М. Цивілізація Великої Богини: Мир Древней Европы / М. Гімбутас. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 572 с.
11. Ackerman Ph. The First Goddesses. The Persian Exhibition New York, 1940 / Ph. Ackerman. – NY: The Iranian Institute of America, 1940. – 16 p.
12. Рубинштейн Р. И. Рененутет. Мифы народов мира / Р. И. Рубинштейн. – М.: Советская Энциклопедия», 1988. – Т. 2. – 719 с.
13. Харарі Ю. Н. Homo deus. За лаштунками майбутнього / Ю. Н. Харарі. – К.: Форс Україна, 2018. – 512 с.
14. Кнорозов Ю. В. Письменность индейцев майя / Ю. В. Кнорозов. – Москва, Ленинград: Изд. Академии Наук СССР, 1963. – 660 с.
15. Кожин П. М., Сарияниди В. И. Змея в культовой символике анауских племён / П. М. Кожин, В. И. Сарияниди // История, археология и этнография Средней Азии. К 60-летию со дня рождения члена-корреспондента АН СССР, доктора исторических наук, профессора С.П. Толстова. – М.: Наука, 1968. – С. 35-41.
16. Кузьмина Е. Е. Древнейшие скотоводы от Урала до Тянь-Шаня / Е. Е. Кузьмина. – Илим. – Фрунзе 1986. – 133 с.

17. Массон В. М., Сарияниди В. И. Каракумы: заря цивилизации / В. М. Массон, В. И. Сарияниди. – М.: Наука, 1972. – 163 с.
18. Бонгард-Левин Г., Грантовский Э. От Скифии до Индии. Древние арии: мифы и история / Г. Бонгард-Левин, Э. Грантовский. – М.: Мысль, 2-е изд., доп. и испр. 1983. – 206 с.
19. Снесарев Г. П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма / Г. П. Снесарев. – М.: Изд-во Наука, 1969. – 337 с.
20. Толстов С. П. Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования / С. П. Толстов. – М.: Издание МГУ, 1948. – 440 с.
21. Рапопорт Ю. А. Краткий очерк истории Хорезма в древности / Ю. А. Рапопорт // Приаралье в древности и средневековье. – М.: Восточная литература, 1998. – 217 с.
22. Массон В. М., Сарияниди В. И. Среднеазиатская терракота эпохи бронзы. Опыт классификации и интерпретации / В. М. Массон, В. И. Сарияниди. – М.: Наука, 1973. – 202 с.
23. Мелларт Дж. Древнейшие цивилизации ближнего Востока / Дж. Мелларт; Перевод с английского и комментарии Е.В. Антоновой. – М.: Наука, 1982. – 149 с.
24. Ганялин А. Ф. Раскопки 1959 – 1961 гг. на Алтын-Тепе / А. Ф. Ганялин. – М.: Наука, 1967. – 320 с.
25. Mellart James, Çatal Hüyük. A neolithic town in Anatolia / James Mellart, Hüyük Çatal. – New York. Times&Hudson, 1967. – 232 p.
26. Mellaart James The Neolithic of the Near East / James Mellaart. – New York. London. Charles scribner's sons, 1975. – 300 p.

Кургаева С.-Е. В. Культ материнского божества в неолитических культурах Востока – Статья.

Аннотация. Цель изучения заключается в презентации культа материнского божества в неолитических культурах Востока. В работе использованы историко-хронологический и лингвистический методы в сочетании с принципами комплексности и объективности, проведено иконографический анализ семантики культа. Научная новизна обозначена темой сочетания материнства в природе и обществе. Выводы. Проведенное исследование позволяет утверждать, что семантической основой культа были представления об истоках и происхождении жизни, состоявшие на основе восприятия природных циклов и их влияния на жизнь человека. Культ материнского божества Древнего Востока от неолита до бронзы связан с аграрными культурами и представляет культуру первых земледельческих цивилизаций. Производным частью материнского образа является ее значение плодородия в смысле достатка пищи, самого главного фактора выживания человечества. Символизм груди превозносит не саму женщину, а только ее качества материнства, сопровождающиеся функцией кормления и ассоциируются с естественными процессами воспроизводства.

Ключевые слова: неолит, материнство, иконография, Восток, культура, культ.

Kurgaieva S.-K. V. Cult of the maternal deity in the Neolithic cultures of the East – Article.

Summary. The purpose of the study is to present the cult of the maternal deity in the Neolithic cultures of the East. Historical-chronological and linguistic methods are used in conjunction with the principles of complexity and objectivity, iconographic analysis of the semantics of worship was conducted. Scientific novelty is marked by the theme of the combination of maternity in nature and society. Conclusions The study suggests that the semantic basis of worship, as in the Paleolithic period, was the idea of the origins and origins of life, based on the perception of natural cycles and their impact on human life. The cult of the maternal deity of the Ancient East is associated with agrarian cults and represents the culture of the first agricultural civilizations. The derivative component of the maternal image is its value of fertility, the prevalence of which was one of the ideological innovations of the Early-Earthen era. Leaving in the deep sense of the abundance of food, the most important factor in the survival of mankind. The symbolism of the breast in the concept of maternity extols not the woman himself, but only her maternity quality, accompanied by the feeding function and associated with the natural processes of reproduction.

Keywords: neolithic, maternity, iconography, East, culture, cult.

Пищелуха В. Г.

*кандидат исторических наук,
доцент кафедры искусствоведения и общегуманитарных дисциплин
Международного гуманитарного университета*

МЕТАМОРФОЗЫ ЕВРОПЫ

(К 100 – летию выхода книги Освальда Шпенглера «Закат Европы»)

Исчезающий с каждым мгновеньем,
Ты горишь, как смолистые ветки.
Обретешь ли свободу в гореньи
Иль себя ты утратишь навеки?
Будет пепел лежать, остывая,
И с зарею исчезнет бесследно,
Иль под пеплом алмаз засверкает,
Как предвестие вечной победы?
Циприан Норвид (1821 – 1883)

Аннотация. В статье рассмотрены тенденции развития европейской цивилизации на рубеже XIX – XX веков, которые составили исторические и духовные истоки книги О.Шпенглера. Вместе с тем, текст этой статьи может быть материалом для аллюзий относительно современного состояния Европы.

Ключевые слова: европейская цивилизация, отчуждение, массовое общество, первая мировая война, алармизм, европейская интеграция, исторические аналогии.

Одним из важнейших результатов первой мировой войны явилось расширение и углубление кризиса европейской цивилизации. В области культуры он стал остро ощутим и получил свое осмысление уже на рубеже XIX и XX веков. После Великой войны кризис, охватив также сферы экономики и политики, приобрел всеохватывающий характер и наложил сильнейший отпечаток на сознание европейцев. Только осознав содержание этого феномена европейской истории, мы можем понять причины возрождения европейской идеи в 20-е годы XX века и оценить в должной мере значимость усилий, которые были предприняты несколькими поколениями европейцев ради будущего своего континента.

До 1914 г. в Европе, в целом, преобладало настроение исторического оптимизма, которое было в то время характерной чертой западной цивилизации и гарантией ее неуклонного прогресса. Оно основывалось на выдающихся достижениях науки и техники, успехах индустриализации, растущем уровне жизни, повсеместной демократизации политического строя, повышении уровня грамотно-

сти масс, уверенном лидерстве Европы в мире.

Но эти, столь радовавшие людей Запада изменения, сопровождались тем, что жизнь становилась все более динамичной, изменчивой и непредсказуемой. В самом начале XX века австриец Зигмунд Фрейд выдвинул теорию бессознательного, что радикально изменило понимание человеческой психики, а затем Альберт Эйнштейн опубликовал теорию относительности, которая подорвала ньютоновскую стабильность внешнего мира человека. В 1913 г. французский писатель Шарль Пегг отметил: «Со времени Иисуса Христа мир изменился меньше, чем за последний 30 лет» [1]. Снова повторился кризис человеческого мировосприятия, рухнула стабильность окружающего мира подобно тому, как это произошло после переворота в астрономии, осуществленного Коперником (1473 – 1543) и Галилеем (1564 – 1642). Приведем лишь одно свидетельство тех лет:

*Все в новой философии – сомненье:
Огонь былое потерял значенье.
Нет Солнца, нет земли – нельзя понять,
Где нам теперь их следует искать.
Все говорят, что смерть грозит природе,
Раз и в планетах и на небосводе
Так много нового; мир обречен,
На атомы он снова раздроблен,
Все рушится, и связь времен пропала,
Все относительно отныне стало...
*Джон Донн (1572 – 1631)**

Происходившие изменения сопровождались диспропорциями и противоречиями, которые становились все более ощутимыми и внушали, пока

еще только в узком кругу наиболее дальновидных людей, тревогу и беспокойство. Например, образование стало общедоступным и уровень грамотности в большинстве европейских стран необычайно возрос. Во Франции в 1871-1875 гг. среди вступающих в брак доля тех, кто смог сам расписаться в брачном контракте, составила 72%, школьные законы 1881 и 1882 гг. отделили образование от церкви и ввели обязательное бесплатное обучение до 13 лет [2, с. 1444], в Германии количество неграмотных жителей старше 10 лет составляло 1.5%, в Англии – 15% [3, с. 35].

Но массовое поверхностное образование, с одной стороны, усиливало социальные претензии широких слоев общества, приоткрывало перед ними завесу полноценной жизни, а с другой – не создавало реальной возможности достижения жизненного успеха. Такая ситуация являлась питательной основой для озлобления масс и давала возможность демагогам и радикалам использовать их грамотность для распространения своих взглядов. Инструментом эффективной манипуляции массовым сознанием населения в нач. XX в. явились дешевые ежедневные газеты, они стали возможными в результате изобретения ротационных машин, которые использовали дешевую бумагу из древесины в рулонах. Современники отмечали, что «пока газета являлась роскошью и была принадлежностью богатых классов, буржуазия сохраняла монополию политической жизни...; остальное население вмешивалось в общую жизнь лишь путем восстаний. Дешевая пресса направила на эту инертную массу поток политической пропаганды и этим положила начало политическому воспитанию народа...» [4, с. 649]. Дополним, политического воспитания очень многопланового: от либерально-буржуазного и социал-демократического до националистического и фашистского.

На фоне кажущегося европейского благополучия, как сирены в туманном море, стали раздаваться голоса тревоги – со второй половины XIX века с нарастающей интенсивностью происходит осознание надвигающегося кризиса Европы. Первым, кто поставил впечатляющий диагноз болезненного распада европейской духовности, девальвации и «переоценки всех ценностей», был немецкий философ Фридрих Ницше, который в присущем ему стиле заявил: «Здесь сижу я и жду; все старые, разбитые скрижали вокруг меня, а также новые, наполовину исписанные» [5, с. 141] («Так говорил Заратустра», 1883-1884); «Я знаю свой жребий. Когда-нибудь с моим именем будет связываться воспоминание о чем-то чудовищном – о кризисе, какого никогда не было на земле, о самой глубокой коллизии совести, о решении, принятом *против* всего, во что до сих пор верили,

чего требовали, что считали священным» [5, с. 762] («Ессе Номо», написана в 1888 г., впервые издана в 1908 г.).

Одним из первых, кто достаточно глубоко и системно попробовал осмыслить кризисное состояние европейской цивилизации, был французский социолог Макс Нордау, чья книга «Вырождение» (1892 – 1893) получила широкую известность и вызвала острый интерес современников. На ее страницах автор утверждал, что бурное научно-техническое и социально-экономическое развитие европейских стран, нарастающее сосредоточение населения в крупных городах, резко усилившее психологические стрессы, привело людей к своеобразному социальному «утомлению», которое тогда принято было называть настроением «конца века» (*fin de siècle*). Оно охватило значительную часть общества, прежде всего его образованную часть, и проявлялось в унынии, безотчетном страхе, предчувствии гибели привычного уклада жизни и равнодушии к этой перспективе, в отречении от традиций и возведением в норму того, что еще недавно расценивалось как аморальное и уродливое, в увеличении количества людей, подверженных истерии и психопатии. Накануне первой мировой войны в Европе уже повсеместным было понимание того, что «целый период истории, видимо, приходит к концу и начинается новый. Все традиции подорваны, и между вчерашним и завтрашним днем не видно связующего звена» [7, с. 26].

Действительно, во второй половине XIX в. происходил гигантский по своему значению процесс формирования европейского индустриального общества с доминированием промышленного производства над аграрным, города над селом, с центральной ролью науки и техники, быстрым размыванием традиционной социальной структуры и т.д. На протяжении жизни одного поколения условия человеческого существования разительно изменились. Бурно шло переселение людей из села в город: если в 1850 г. только 6.4% населения мира проживало в городах численностью 20 тыс. жителей и более, то в 1900 г. – 13.6%; к 1891 г. в Германии, Англии и Франции в больших городах жило 21 млн. человек, тогда как в 1840 – 4.8 млн. [8]. Квартирное строительство не поспевало за таким массовым притоком людей в город, повсеместно возникали целые районы бараков, в которых люди жили в ужасных условиях. Усиление интенсивности жизни человека индустриального общества выразилось также в том, что он стал много больше работать, чаще совершать поездки за пределы своего родного города, через ежедневные газеты, новые книги, письма на него обрушился поток информации. Изменились правила «социальной

игры» в обществе: теперь уже не происхождение, а личные качества, успех и деньги определяли в массе положение индивидуума. Дворянство теряло свои позиции, «старый» средний класс – крестьяне, ремесленники, торговцы испытывали нарастающее давление со стороны крупного капитала и усиливающегося пролетариата, появилось многочисленное «новое» среднее сословие – служащие, которые ориентировались на буржуазию, но фактически мало чем отличались от рабочих. Жизнь человека становилась все более динамичной и напряженной, его пребывание в условиях городской цивилизации сопровождалось постоянным психическим негативным напряжением. Это в свою очередь стимулировало значительное увеличение потребления табачных изделий и алкоголя. Особенно острый общественный резонанс и обеспокоенность вызвало невиданное усиление самоубийств. Например, в Пруссии в 1865 г. на 10 тыс. жителей приходилось 63 самоубийства, а в 1883 г. – 109 [9, с. 47]. Такой стремительный рост суицидальных настроений вызвал интерес в науке. Наиболее знаменитым исследованием явилась книга французского социолога Эмиля Дюркгейма «Самоубийство» (1897), в которой он, в отличие от своих предшественников, увидел в суицидах не моральную (греховность) и даже не психическую проблему, а следствие социальных условий жизни индивидуума: слабая интеграция в «свою» социальную группу, одиночество, «социальная усталость» и т.д. «Если разрываются узы, соединяющие человека с жизнью, то это происходит потому, что ослабляется связь его с обществом» [10, с. 276].

Как мы уже отмечали, первыми ощутили новые тенденции в духовном надломе европейской цивилизации деятели литературы и искусства, которые в своем творчестве одновременно и отражали эти процессы и были их ярким воплощением. Так, индустриализация, урбанизация, стандартизация условий жизни и другие факторы привели во второй пол. XIX в. к началу превращения социально и духовно многоликого общества, состоящего из *индивидуумов*, в толпу, в массу, состоящую из определенного типа людей. В полной мере это явления проявит себя позже и получит блестящее описание в одной из наиболее значимых книг XX века «Восстание масс» (1930) Ортега-и-Гассета: «Масса – это множество людей без особых достоинств... Масса – это средний заурядный человек... Человек массы – это тот, кто не ощущает в себе никакого особого дара или отличия от всех, ...кто чувствует, что он – «точь-в-точь как все остальные», и притом несколько этим не огорчен, наоборот, счастлив чувствовать себя таким же, как все» [11, с. 121].

На рубеже веков в развитии западной культуры сложилась парадоксальная ситуация: с одной сто-

роны, никогда ранее не было такого множества художественных течений и столько ярких творческих личностей, а с другой, наличие ярко выраженного единого знаменателя, состоящего, по словам Ортега-и-Гассета в том, что новое искусство «состоит целиком из отрицания старого».

Одним из проявлений разрыва с традициями европейской культуры, а это был своеобразный символ разрыва и с другими собственными органическими традициями, стало увлечение и заимствование из инородных, чуждых культур. Устав от себя самой и творчески исчерпавшись (иссякнув), Европа, обратилась, например, к примитивным и варварским культурам Океании и Африки. Общее настроение того времени мексиканский художник Диего Ривера, долго живший в Париже, выразил следующим образом: «Искусство в Париже никому не нужно. Умирает Париж, умирает искусство... Искусству необходимо хлебнуть глоток варварства. Негритянская скульптура спасла Пикассо... Нужна школа дикости... Европа издыхает. Придут американцы, азиаты, африканцы...» [12, с. 294, 295].

Одним из наиболее творчески ярких и лично последовательных примеров поиска смысла жизни и новых художественных открытий явился поступок французского художника – постимпрессиониста Поля Гогена. Разочаровавшись в европейской индустриально-городской цивилизации, с ее дисгармонией, отчужденностью и человеческим одиночеством, он в 1891 г. навсегда уезжает на острова Океании. Под впечатлением соприкосновения с первобытной цивилизацией, Гоген создает большой цикл полотен, наполненных ощущением первозданного рая, в котором живут в полной гармонии с природой цельные и счастливые люди.

Но нас все же больше интересует не то, что искал Гоген, а то, от чего он ушел. Помочь в этом может одна из картин Пабло Пикассо, которая резко контрастирует со спокойными и умиротворенными идиллиями Гогена. Речь идет о первой программной работе кубизма, одного из множества течений модернизма, которая называется «Авиньонские девицы» (1907). Используя художественные приемы примитивной африканской скульптуры, художник создал пять женских образов, в которых традиционные представления об индивидуальности человеческой личности, красоте и гармонии переходят в свою противоположность: ненужность индивидуального предмета творчества и условность человека, демонстративное огрубление и деформирование образа, потеря человеком своей естественности и стремления к идеалу. Если верно, что искусство – это форма диалога человека со своим временем, можно сделать весьма определенные выводы о той эпохе, когда

создавались «Авиньонские девицы» и усмотреть в этих гротескных карикатурных ликах таящуюся угрозу человечности и гуманизму, проникнуться теми ощущениями, которые возникают при чтении строк Александра Блока:

*Двадцатый век...еще бездомней,
Еще страшнее жизни мгла
(Еще чернее и огромней
Тень Люциферова крыла).*

.....
*И черная земная кровь
Сулит нам, раздувая вены,
Все разрушая рубежи,
Неслыханные перемены,
Невиданные мятежи.*

Столь же впечатляющая картина интеллектуального кризиса европейцев предстает на страницах литературных произведений. В условиях «fin de siècle» особенно большой популярностью среди европейцев пользовались три великих скандинава: норвежцы Генрик Ибсен (1828 – 1906) и Кнут Гамсун (1859 – 1952), швед Август Стриндберг (1849 – 1912). Они испытали на себе воздействие философии Ф.Ницше, их герои – одинокие, сильные индивидуалисты, стремящиеся к самореализации, они отрицают современное им общество и стремятся к полному единению с природой. Как лейтенант Глан, герой романа Кнута Гамсуна «Пан» (1894), который обостренно чувствует нарастающую дисгармоничность мира, банальность и меркантилизм повседневной жизни и приходит к окончательному выводу: «Ничто не мучит, не гнетет меня, мне бы только уехать, куда – и сам не знаю, но подальше, может быть, в Африку, в Индию. Потому что я могу жить только совсем один, в лесу» [13, с. 541].

Таким образом, кризис Европы начался а/ в духовной сфере, б/ еще до первой мировой войны. Окончательно дальнейшая судьба Европы, как цивилизации с тысячелетней историей, была поставлена под вопрос после неё, когда кризис приобрел всеохватывающий характер, распространившись на экономику, политику, международное положение Европы.

Вспомним, что к 1914 г. Европа как цивилизация и континент занимала доминирующее положение в мире. Начиная с эпохи Великих географических открытий, т.е. с конца XVв., европейцы постоянно усиливали свою экспансию в Америке, Азии и Африке, которая в последней четверти XIX века привела к разделу значительной части мира между великими европейскими державами. Как писал французский историк Фернан Бродель: «От рынка до колонии всего один шаг. Достаточно того, чтобы эксплуатируемый стал хитрить или про-

тестовать: завоевание не заставит себя ждать» [14, с. 116]. Правда, во второй половине 90-х годов XIX века началась японская экспансия в Азии и американская в бассейне Тихого океана, что вызывало беспокойство европейцев, но не представляло пока что непосредственной угрозы их интересам.

Вступив первой на путь индустриальной модернизации и научно-технического прогресса, Европа обеспечила себе экономическое и финансовое превосходство в мире. Благодаря этому, она активно осваивала внешние рынки, непрерывно наращивая экспорт своих товаров. Так, в Великобритании общая стоимость экспорта в 1870 – 1910 гг. выросла на 200%, в Германии в 1897 – 1913 гг. на 170%; Южная Америка покупала у европейских держав 61% своего импорта, Африка – 72%, Индия – 80%. В свою очередь, европейские страны покрывали ок. 50% своих потребностей в сырье и продуктах питания из неевропейских стран [15, с. 9]. Для организации производства, строительства железных дорог и портов, организации торговли, предоставления внешних займов и т.п. европейские государства осуществляли широкомасштабный вывоз капиталов: «В целом английские, французские и германские инвестиции вне Европы достигали в 1914 г. по крайней мере 125 млрд. золотых франков, а возможно и 160 млрд.» [16, с. 11].

В XIX в. в Европе происходил демографический взрыв, вызванный снижением уровня смертности и повышением рождаемости, что в свою очередь явилось результатом успехов в общественном здравоохранении и улучшения условий жизни. Если численность населения европейского континента, включая Россию, в 1800 г. составляла примерно 190 млн., то в 1900 г. – ок. 420 млн. [17, с. 296]. Быстрое увеличение численности населения Европы сопровождалось невиданным ранее исходом европейцев на другие континенты: 1900 г. – ок. 800 тыс. эмигрантов, 1905 г. – 1.2 млн., 1913 г. – 1.35 млн., в период 1900 – 1914 гг. Европу покинуло ок. 20 млн. человек. Часть из них вернулась обратно, поэтому ученые оценивают количество эмигрантов за 14 лет примерно в 11 – 12 млн. [18, с. 13].

Пример Европы, как наиболее модернизированного континента, экспорт капиталов и европейская эмиграция способствовали не только ускоренному экономическому развитию многих регионов мира, но и широкому распространению европейских политических идей и культуры, утверждению европейского образа жизни. В большинстве тогдашних стран мира политический либерализм воспринимался как синоним прогресса, именно его идеи составляли главный вектор политических процессов от Китая (Сунь Ятсен) до Турции («младотурки»), от Японии (революция Мэйдзи) до Латинской Америки (формальное заимствование конститу-

ционного права Європи і США), не говоря уже о Канаді чи Австралії. В більшій частині світу, за винятком Китаю, Японії і мусульманських країн, Європа домінувала в літературі, філософії, мистецтві, в стандартах освіти. Навіть по відношенню до США Париж на початку ХХ ст. все ще був «центром американського мистецтва». Але і в найбільш культурно «закритих» від європейського проникнення регіонах світу представники освітньої частини суспільства, як правило, знали європейські мови, подорожували по Європі і були знайомі з її культурою. Наприклад, Сунь Ятсен закінчив англійську вищу школу в Гонконзі і багато років проживав в Європі і США, видатний японський письменник Акутагава Рюноске закінчив відділення англійської літератури і мови Токійського університету і т.д.

Одним з найбільш вражаючих символів європейської гегемонії були Всесвітні виставки. Перша відбулася в Лондоні в 1851 р. з метою демонстрації «нових технологій і нових галузей промисловості». Найбільш грандіозною і значущою з точки зору демонстрації європейського переважання була Всесвітня виставка 1900 р. в Парижі, яка привлекла більше 50 млн. відвідувачів. Виставка розмістилася на величезній території вздовж набережних Сени від Трокадеро до площі Конкорд і почалася з монументальної колони, яка символічно відкривала нове століття. Парижська виставка 1900 р. стала своєрідним оглядом досягнень цивілізації і апофеозом «*belle époque*» («прекрасної епохи»), охопивши два останні десятиліття перед першою світовою війною. Зміст історичного поняття «*belle époque*» включав в себе не тільки блиск, стильність, витонченість смаку в образі життя, який культивували заможні європейці, але й впевненість в завтрашньому дні, історичний оптимізм, ґрунтований на європейському переважанні, науково-технічному прогресі, поступальному розвитку економіки, підвищенні загального благополуччя, удосконаленні політичних інститутів і поліпшенні суспільних моральних цінностей.

Одним з результатів багатовікової європейської експансії стало формування, в меншій мірі, двох уявлень про ролі Європи в світі, глибоко укоренилися на всіх рівнях суспільної свідомості.

Перше стосувалося переконання, що Європа є синонімом цивілізованості і будь-які форми європейського впливу на народи інших континентів мають прогресивне значення. Ця ідеологія одночасно виправдовувала і героїзувала колоніалізм і імперіалізм, возвеличуючи їх на рівні історичної місії, яку долю

визначила на європейців. Афористично цю ідею сформулював англійський поет Редьярд Кіплінг фразою «бремя білого чоловіка»:

*Несите бремя белых,
Сумейте все стерпеть,
Сумейте даже гордость
И стыд преодолеть.*

Друге уявлення – це європеїзм, який «зводиться до того, що, використовуючи в дійсності тільки західне, європейсько-американське розв'язання, видають живущих в цих межах людей за людство, а саме це розв'язання – за всесвітню історію і розвиток світу» [19 с. 608]. Знайомство з європейськими підручниками історії, науковими монографіями, іншою історичною літературою ХІХ і, частково, ХХ століть свідчить, що історія народів Азії, Африки і Америки в них практично відсутня, а якщо і з'являється, то головним чином в зв'язку з їх контактами з європейцями.

Таким чином, на початку ХХ ст. Європа виступала перед світом не тільки в обличчя окремих своїх держав, але й як певне цілісне явище. Освідомлення належності окремій країні або індивідууму до цієї могутньої, процвітаючої спільноти вселяло в них почуття гідності, самовпевненості, але також і розуміння істини, що доля кожної європейської країни залежить від стану Старого континенту в цілому.

Перша світова війна і подальші за нею події з усією очевидністю підтвердили взаємозв'язок і взаємозалежність всіх європейських країн в межах Європи – в цій війні не було переможців, але був один перагнаний – Європа. До непрямого страждання і жахам війни додавалося постійно посилюючеся почуття і розуміння того, що Європа втрачає свою давню керівну роль в світі, що вона розпадається і від цього постраждають *в с е* її народи. Впродовж ХХ століття європейська свідомість буде пресувати небезпеку перед можливим майбутнім, про яку французький поет Поль Валері попередив своєю відомою фразою: «Наша цивілізація знає тепер, що вона смертна... Стане чи Європа тим, чим вона є в дійсності, тобто маленьким мислом Азійського континенту?».

Починаючи з перших післявоєнних років і впродовж багатьох наступних десятиліть Європа в цілому – і її складові держави окремо – неуклонно втрачала свій давній світовий статус у всіх сферах життя.

Першим прямим наслідком війни став *розкол Європи* в результаті більшовицької революції в Росії. Росія, яку Дж. Кейнс як-то

назвал «красивым и беззаботным младшим чадом европейского семейства», выпала из однородной системы европейских ценностей.

Ситуация еще больше усложнилась, когда появились фашистские государства. При всех различиях между интерпретациями фашизма, они не могут устранить тот факт, что зарождение предпосылок тоталитаризма явилось составной частью нарастающего кризиса западной цивилизации, угрожавшего ей распадом и перерождением. Вспомним два знаменитых произведения мировой литературы XX века, на страницах которых поставлен диагноз этой болезни, далеко не излеченной и по сей день. Немецкий писатель Альфред Деблин в романе «Берлин – Александерплац» (1929) через судьбу «маленького человека» Франца Биберкопфа ... описал стадные инстинкты толпы, нравственно неустойчивой и жаждущей «сильной руки». Француз Луи-Фердинанд Селин в романе «Путешествие на край ночи» (1936) с медицинской точностью исследовал перерождение личности под влиянием индустриальной цивилизации. Когда герой романа Фердинанд Бардаму пытается заикнуться о том, что он личность, звучит ответ, в котором слышен голос века: «Здесь, друг мой, ваше образование вам не понадобится! Вы прибыли сюда не думать, а совершать движения, которые вам велят выполнять... Мы не нуждаемся в воображении... Нам нужны шимпанзе... Никогда не говорите нам о своем уме! За вас будут думать другие...! Запомните это!» [20, с. 215].

Таким образом, в Европе возникло не просто три типа сосуществующих политических систем, а возник глубочайший всеохватывающий непримиримый раскол. Как констатировал французский историк Жан-Батист Дюрозель, «... между либеральными, фашистскими и коммунистическими режимами противоречия, взятые попарно, являются всеобщими. Этот вид трехстороннего поединка, где разыгрывается судьба наций. Что лучше для демократа: вступить в союз с фашистами против коммунистов или с коммунистами против фашистов?... Мир перед 1914 г. никогда не имел подобных противоречий, даже между французской Республикой и царским самодержавием.» [21, с. 176-177].

Противостояние между тремя враждебными идеологиями в Европе обернулось второй мировой, а затем «холодной войной», которые истощали человеческие и материальные ресурсы континента, подрывали веру европейцев в свое будущее.

Хотя первая мировая война проходила преимущественно на полях Европы, в послевоенном устройстве мира, в отличие от Венского конгресса, впервые приняла участие новая мировая сила – США. Парижская мирная конференция и Ва-

шингтонская конференция по проблемам Дальнего Востока (1921 – 1922), планы Дауэса (1924) и Янга (1929) по вопросам репараций – эти важные международные события очевидно демонстрировали возрастающее влияние США на европейские дела. Более того, уклонение США от активного участия в европейских политических процессах, как это было с Лигой Наций или в результате возврата к американскому изоляционизму в 30-е годы, имело негативные последствия для Европы – она уже была неспособна обойтись без сильного внешнего арбитра и покровителя в лице США.

Война положила начало растущей финансово-экономической зависимости Европы от США и их доминированию в мировой экономике: «В 1919 г. доверие к европейцам вне Европы уступило место огромным долгам. Огромная часть европейских инвестиций в Северной и Южной Америке исчезли, ибо они были использованы на финансирование войны. В 1914 г... США не были подлинно мировой державой. В 1919 г. они отдавали себе в этом абсолютный отчет» [22, с. 345]. Европейские державы вынуждены были не только продать значительную часть своих зарубежных инвестиций, но и взять огромные кредиты у США: общий долг Англии, Франции, Италии, Бельгии и других стран – союзников (кроме России) составил в 1919 г. ок. 1.9 млрд. фунтов стерлингов [23, с. 125]. Проблема долгов европейских государств Соединенным Штатам и выплата репараций Германией осложняла экономическое развитие Европы вплоть до 1933 – 34 гг., когда их выплата была прекращена в одностороннем порядке как бывшими союзниками США, так и Германией (из суммы в 132 млрд. марок золотом, определенной на конференции в Лондоне в 1921 г., Германия фактически выплатила всего 22.8 млрд. марок).

Растущая экономическая зависимость европейских стран от США была обусловлена не только военными долгами и финансовыми потерями, но и все большим отставанием в научно-технической сфере и производительности общественного труда. Образование множества новых государств после войны привело к дроблению европейского рынка, выход из системы европейских экономических связей большевистской России разрушило многие традиционные хозяйственные связи. Поэтому сторонники европейской интеграции в своем Манифесте 1924 г. констатировали, что наряду с разрушительной войной и покорением Европы Россией, «третья смертельная опасность для Европы это экономическая катастрофа. Никогда раздробленная экономика разобщенных государств Европы не сможет быть конкурентоспособной против единой экономики Соединенных Штатов Америки. Ибо европейские таможенные барьеры препятствуют

росту производства и удорожают его. Европейские хозяйственные парцеллы также обречены в будущем на подавление внеевропейскими экономическими империями Америки, Британии, России и Восточной Азии – как мелкие лавочки обречены на подавление трестами» [24, с. 112].

После первой мировой войны началась также культурная экспансия США в Европу. Сначала она происходила в форме увлекательного и взаимно обогащающего диалога культур. Гертруда Стайн, Эзра Паунд, Эрнест Хемингуэй, Скотт Фицджеральд, Генри Миллер и многие другие – это было подлинное культурное паломничество американцев в Европу. Английский писатель Форд Мэдокс Форд с восторгом вспоминал: «Удивительное это было время в Париже. Молодая американская литература, сейчас всеми признанная и прославленная, тогда еще только нарождалась. И что это были за роды. Молодая Америка, снявшись с простора прерий, ринулась в Париж. Они ворвались с остервенением жеребят, которых выпустили из выгопанного загона на зеленое пастбище. Их топот заглушал все звуки. Их рослые фигуры заслоняли деревья парижских бульваров. От их непрерывного движения рябило в глазах» [25, с. 70].

Уставшие от ужасов войны и истосковавшиеся за развлечениями европейцы с восторгом восприняли демократическую и доступную всем слоям общества американскую культуру. Они открыли для себя музыку джаза и голливудские фильмы, с упоением танцевали чарльстон, шимми и уанстеп, изумлялись эротической откровенности пантомимы танцовщицы из Бродвея Джозефины Бейкер. Всеобщим любимцем европейцев стал Чарли Чаплин. Как писал в 1937 г. О.Мандельштам:

*А теперь в Париже, в Шартре, в Арле
Государит добрый Чаплин Чарли –
В океанском котелке с растерянною точностью
На шарнирах он куржится с цветочницей.*

Но эти первые проявления «завоевания» Европы американской культурой уже в то время начали вызывать и тревогу. Французский писатель Жорж Дюамель предупреждал, что американизм во многом чужд духу, традициям и содержанию европейской культуры, способен подорвать ее основы и привести к потере европейской культурной самобытности, а следовательно и самой европейской идентичности. Несколько позже и по сей день эта проблема станет головной болью Европы, пытающейся выстоять перед засильем «массовой культуры» и противостоять американской гегемонии. Совершенно прав был американский политолог и государственный деятель Збигнев Бжезинский, когда писал в книге «Между двух эпох: американ-

ская роль в технотронную эру»: «Если Рим дал миру право, Англия – парламентскую деятельность, а Франция – культуру и республиканский национализм, то современные Соединенные Штаты Америки дали миру научно-технический прогресс и «массовую культуру» [26, с. 33].

Если до первой мировой войны *осознание* надвигающегося кризиса Европы было уделом относительно небольшого числа интеллектуалов, то после нее *понимание* происходящей исторической драмы стало всеобщим. Начиная с первых послевоенных лет, на умы европейцев обрушился шквал самых мрачных прогнозов. Характерно само название распространенных тогда публикаций: «Европа над бездной», «Куда идет Франция? Куда идет Европа?», «Агония Европы» и т.д. [27].

Наиболее обобщенно предстоящая неизбежная гибель европейской цивилизации была обоснована немецким философом Освальдом Шпенглером в его сенсационной книге «Закат Европы» (май 1918). Современник Шпенглера французский историк Люсьен Февр отмечал: «Помню прилавки рейнских книжных магазинов, заваленных внушительными кипами этих in-octavo (формат издания в 1/8 листа, получаемый в тригиба – В.П.): они таяли, как снег на солнце. В несколько недель имя Освальда Шпенглера стало знаменитым во всем германском мире, а книга его обрела такой успех, какого не имело в Германии ни одно историко-философское сочинение... Нет, успех не то слово: книга эта была встречена как некое откровение» [28, с. 73]. Только в 1921-1925 гг. в одной Германии было опубликовано 35 работ о Шпенглере и его книге, которая открыла духовные врата XX века [29].

Казалось бы, с точки зрения современного маркетинга, Шпенглер уловил послевоенную конъюнктуру и «выдал продукт», который на языке современной массовой культуры называется «бестселлером». Но это было иное время, когда не коммерческий успех, а творческое вдохновение и научное прозрение вдохновляли личность на поступок и создавали ей не рекламную, а подлинно культурную значимость. Поэтому «роман о Европе» был задуман в 1911 г. в связи с т.н. вторым марокканским кризисом, когда немецкая канонерка «Пантера» продемонстрировала интересы Германии в Африке, чем едва не спровоцировала мировую войну. В этом, сегодня уже забытом эпизоде европейской истории, столь же сигнатурном (знаковом), как таинственное слово «Фашода», великий европейский мыслитель увидел сигнал приближающейся катастрофы и в течение шести лет создавал свое грандиозное и спорное произведение.

На основе огромного культурно-исторического материала, масштабность которого можно срав-

нить разве что с эрудицией Арнольда Тойнби в научно-исторической эпопее «Постижение истории», Шпенглер сделал вывод о том, что западное общество находится в состоянии предсмертной агонии и предсказал Европе неминуемую участь многих других цивилизаций, которые прошли свой цикл существования и ушли в небытие.

Такое апокалиптическое видение будущего Европы вело или к капитуляции человека перед исторической фатальностью, или к тоталитарной фашистско-коммунистической альтернативе. Не случайно фашизм блестяще использовал, особенно на начальных стадиях своего развития, гениальные прозрения Ницше и Шпенглера, присвоив их имена и фальсифицировав идеи подобно тому, как иное политическое течение монополизировало Маркса.

Но в том то и состоит одно из главных качеств европейской цивилизации, что сомнение и критика составляют образ мышления ее народов, основу динамичного развития этого континента. Возрождение, Реформация, Просвещение – эти культурные и социально-политические катаклизмы вели к радикальному разрыву с прошлым, знаменовали собой глубочайшую ревизию существующей системы ценностей, изменение многих привычных форм жизни. И каждый раз эти потрясения заканчивались не катастрофой, а самообновлением, восстановлением нарушенных связей, позитивными, конструктивными выводами из полученного исторического опыта.

Именно под таким углом зрения циклического обновления рассматривал кризис западной цивилизации в XX веке русско-американский социолог Питирим Сорокин. Он исходил из того, что если какое-либо общество не способно осуществить переход на новые пути своего развития, более адекватные складывающейся реальности, оно обречено или погибнуть, или загнивать и вести полуживое существование. В отличие от Шпенглера Сорокин считал, что «настоящий кризис не есть предсмертная агония западной культуры и общества, то есть кризис не означает ни разрушения, ни конца их исторического существования... Нет единого закона, согласно которому каждая культура проходила бы стадии детства, зрелости и смерти... вопреки диагнозу шпенглерянцев, их (культуры и общества – В.П.) мнимая смертная агония была не чем иным, как острой болью рождения новой формы культуры, родовыми муками, сопутствующими высвобождению новых созидательных сил...» [30, с. 432-433]. Согласно данной точке зрения, Запад не просто столкнулся с очередными политическими и экономическими катаклизмами, *главный вопрос эпохи* состоит не в борьбе капитализма и коммунизма, демократии и тоталитаризма, национализма и интернационализма – все это лишь

симптомы происходящих глубоких цивилизационных изменений. Они затронули фундаментальные основы жизни: мораль, религию, культуру, философию, науку, в которых происходит «переоценка всех ценностей».

Таким образом, время нового возрождения европейской идеи в XX веке отмечено глубоким кризисом Европы, который был окончательно высвечен первой мировой войной и продолжал углубляться в последующие десятилетия. В этой тревожной атмосфере мучительных раздумий и поисков ответов на практические и философские вопросы своей эпохи, ценой тяжелого жизненного опыта первой половины XX века происходило становление того выдающегося поколения интеллектуалов и политиков, которое заложило основы современной Европы. Рихард Куденхове – Калерги (родился в 1894 г.), Жан Монне – в 1888, Робер Шуман – в 1886, Альтьеро Спинелли – 1907, Де Гаспери – 1881, Уинстон Черчилль – 1874, Хенрик Брюгманс – 1906, Поль Спаак – 1898 и т. д. Они были представителями различных стран и в своей деятельности руководствовались интересами национальных государств. Но, в то же время, они смогли подняться выше «священных национальных эгоизмов», переосмыслить те принципы международных отношений, которые толкнули их народы к катастрофам 1914 и 1939 гг. и начать действовать с позиций общеевропейских интересов.

Вновь подтвердилась истинность правила: чтобы добиться успеха в частном вопросе, нужно вдохновляться высокими идеалами и стремиться к подлинным ценностям. Для «отцов» современной Европы это было преодоление состояния «заката» европейской цивилизации, обеспечение народам континента исторического будущего. Ограничение изучения процесса европейской интеграции экономическими, политическими и международными аспектами не могут позволить в полной мере понять и оценить **что, как и во имя чего** сделали эти люди.

Их пример должен был бы вдохновлять современную интеллектуальную и политическую элиту Европы на ответы цивилизационным вызовам начала XXI века. Одним из примеров может служить проблема афро-азиатской иммиграции, которая подтачивает основы европейской цивилизационной идентичности и уже явилась причиной – поводом серьезных политических разногласий в Европейском Союзе.

Показательным примером служит реакция европейского бомонда на отчаянные и резкие заявления по этой проблеме. Речь идет только о выступлениях, содержащихся в трех публикациях: Жан Распай «Лагерь святош» (1973), Ориана Фаллачи «Ярость и гордость» (2001) и Тило Саррацин «Гер-

мания. Самоликвидация» (2010). Признавая проблему в целом, правящая Европа ответила обвинением авторов в нарушении «священного» принципа толерантности и политкорректности.

Все более очевидным становится тот факт, что европейская цивилизация (ограничено – ЕС) обременена, главным образом, не своими разного рода проблемами, а отсутствием адекватных ответов на вызовы времени, в том числе и украинского. Это обусловлено, на наш взгляд, *качественно* европейского правящего класса, в котором на смену подлинным лидерам пришли национальные чиновники и евробюрократы.

Литература:

1. Горген Д. Новое столетие уже манит нас / Д. Горген // Известия. – 25 ноября 1995.
2. Открытие мира юношеством. Серия "Взбудораженная Европа". – М.:Терра, 1995. – 1536 с.
3. Норден Д. Итоги XIX века. Пер. с нем. Эл. Зауер / Д. Норден. – СПб.: Тип. Е. Евдокимова, 1898. – 136 с.
4. Сеньобос Ш. Политическая история современной Европы : Эволюция партий и политических форм : С прил. портретов выдающ. полит. деятелей (1814-1896) / Ш. Сеньобос; Пер. с фр. под ред. В. Поссе. – Санкт-Петербург: Тип. Е.А. Евдокимова. – Т. 1. – 1898. – XIII, 350, X с. : 24 портр.
5. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. Соч. в двух томах. Т.2. / Ф. Ницше – М.: Мысль, 1990. – 829 с.
6. Ницше Ф. Эссе Номо. Соч. в двух томах. Т.2. / Ф. Ницше – М.: Мысль, 1990. – 829 с.
7. Нордау М. Вырождение. Современные французы. / М. Нордау. – М.: Республика, 1995. – 399 с.
8. Ахиезер А. С. и др. Урбанизация, общество и нтр / А. С. Ахиезер // Вопросы философии. – 1969. – № 2.
9. Нордау М. Вырождение. Современные французы / М. Нордау. – М.: Республика, 1995. – 399 с.
10. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд / Э. Дюркгейм. – СПб.: Н. П. Карбасникова, 1912. – 399 с.
11. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет // Вопросы философии. – 1989. – № 3.
12. Эренбург И. Люди, годы, жизнь. Кн. первая и вторая / И. Эренбург. – М.: Советский писатель, 1961.
13. Гамсун К. Собр. соч. в 6 тт. / К. Гамсун. – Т. 1. – М.: Художественная литература, 1991. – 580 с.
14. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV – XVIII вв. Т.1. / Ф. Бродель. – М.: Прогресс, 1986. – 623 с.
15. Renouvin Pierre. La crise européenne et la première guerre mondiale (1904 – 1918) / Renouvin Pierre. – P., 1969.
16. Renouvin Pierre. La crise européenne et la première guerre mondiale (1904 – 1918) / Renouvin Pierre. – P., 1969.
17. История Европы. – М.: Просвещение, 1996. – 381 с.
18. Renouvin Pierre. La crise européenne et la première guerre mondiale (1904 – 1918) / Renouvin Pierre. – P., 1969.
19. Трёлль Э. Историзм и его проблемы./ Э. Трёлль. – М.: Юрист, 1994. – 719 с.
20. Селин Л.-Ф. Путешествие на край ночи. / Л.-Ф. Селин. – Кишинев: Lxul-Z., 1995. – 446 с.

21. Duroselle. J.- B. L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales. / J.- B. Duroselle. – P.: Presses universitaires de France, 1967. – 399 p.

22. Histoir générale de l'Europe. – P., 1980. Т.3. L'Europe de 1789 à nos jours. L. III. L'Europe de 1914 à nos jours, p. 345.

23. Кейнс Дж. Экономические последствия Версальского мирного договора. / Дж. Кейнс. – М.: ГИЗ, 1922. – 168 с.

24. Европейский Манифест. 1 мая 1924 г. // Европейский альманах. История. Традиции. Культура / отв. ред. А. О. Чубарьян. – М.: Наука, 1991. – С. 111-119.

25. Кашкин И. Эрнест Хемингуэй. Историко-биографический очерк / И. Кашкин. – М.: Художественная литература, 1966. – 296 с.

26. Brzezinski Z. Between Two Ages: America's Role in the Technotronic Era./ Z. Brzezinski. – N.Y., 1970. – 123 p.

27. Нитти Ф. Европа над бездной / Ф. Нитти. – Петроград, 1923; Кайо Ж. Куда идет Франция? Куда и идет Европа? / Ж. Кайо. – М.-П., 1923; Lebon E. Agonie de l'Europe / E. Lebon. – Nancy, 1937.

28. Февр Л. От Шпенглера к Тойнби / Л. Февр // Февр Л. Бои за историю. – М., 1991. – 629 с.

29. Патрушев А. И. Миры и мифы Освальда Шпенглера (1880 – 1936) / А. И. Патрушев // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С. 122-144.

30. Сорокин П. Кризис нашего времени / П. Сорокин // Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: И-во полит. литературы, 1992. – 543 с.

Пищемуха В.Г. Метаморфози Європи (До 100 – річчя виходу книги Освальда Шпенглера «Сутінки Європи») – Стаття.

Анотація. У статті розглянуті тенденції розвитку європейської цивілізації на рубежі XIX – XX ст.ст., які склали історичні та духовні витоки книги О. Шпенглера. Разом з тим, текст цієї статті може бути матеріалом для алюзій відносно сучасного стану Європи.

Ключові слова: європейська цивілізація, відчуження, масове суспільство, перша світова війна, алармізм, європейська інтеграція, історичні аналогії.

Pischemukha V.G. Metamorphoses of Europe (The centenary of Oswald Spengler's «The Decline of the West» publication – Article.

Summary. The article considers the European civilization development tendencies at the turn of the XIX-XX centuries that formed the historical and cultural background of Oswald Spengler's book. However, the text of this article provides material for allusions concerning the current state of Europe.

Keywords: European civilization, alienation, mass society, World War I, alarmism, European integration, historical analogies.

Серебряннікова Н. І.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін,

Міжнародний гуманітарний університет

«ОДЕСЬКА КУХНЯ» ЯК ЛОКАЛЬНИЙ БРЕНД

Анотація. В статті розглядається феномен «одеської кухні» як регіонального бренду. Аналізуються стратегії створення, розвитку та умов функціонування міської кухні з точки зору брендування території.

Ключові слова: одеська кухня, бренд, локальний брендінг.

Глобальна економічна система постійно трансформується, трансформуються й форми та методи конкуренції між усіма суб'єктами, в тому числі між національними економіками. Держави, регіони і окремі міста, проводять масштабні проекти із створення власних брендів в процесі конкуренції. Без власного неповторного обличчя притягнути хоч якісь ресурси навряд чи вийде, або вийде, але не так і не в тому об'ємі. Іншими словами: будь-якому місцю потрібний бренд, картинка, товарний знак. В 2002 році Саймон Анхольт вперше зазначив, що країни, нації можуть бути брендами й торгівельними марками. Він зазначає, що бренд країни чи бренд місця можна оцінити за наступними параметрами:

- Експорт (імідж продуктів та послуг, які створені в країні)
- Культура та культурні надбання
- Туризм
- Люди (які стали всесвітньо відомими) [1].

Серед дослідників ведуться суперечки відносно двох базових понять, а саме «бренд територій» та «брендінг територій». Звернемось до тих визначень, що, на наш погляд, є найбільш релевантні щодо дослідження. За С.Анхольтом «бренд територій – це конкурентна ідентичність міста», а за визначенням С. Райністо «брендінг територій – це привнесення додаткової привабливості для території з побудуванням ідентичності бренду цієї території. Територіальним продуктом при цьому є сумарна мікс-пропозиція території для її покупців» [2].

Для самопозиціонування «території» передусім потрібно визначитися з тим, що вона «продає» країну, регіон або місто, який саме імідж, бренд буде представляти.

До того ж треба визначитися з цільовою аудиторією. Скажімо, для умовного великого українсько-

го міста, Одеси, наприклад, – можна збудувати образ а) міста для жителів, б) міста для іноземних туристів, в) міста для внутрішніх туристів (включаючи ближнє зарубіжжя), г) міста великих можливостей для усіх і так далі [3].

Об'єктом нашого дослідження є бренд «одеської кухні». *Предметом* дослідження є стратегії створення, розвитку та умови функціонування міської кухні в Одесі з точки зору брендування території. *Джерелом дослідження* стали туристичні довідники, реклама закладів харчування в Одесі, відгуки щодо місцевої (одеської кухні).

В 2008 році Д. Богуш формулював основні ідеї брендінгу Одеси наступним чином: «...важливим інструментом брендінгу є ... декларування містом своєї місії, ... на регіональному, національному і міжнародному рівнях в певних цільових аудиторіях», «у цьому місці уживаються без конфліктів українці, росіяни, євреї, болгары, греки, молдавани. І досвід, професіоналізм і міський патріотизм цінуються важливіше за політичні і національні переваги. А раціоналізм і прагматизм – одно з головних якостей одеситів» [4].

Отже, як позиціонує себе одеський бізнес через місцеву кухню?

«Одеську» кухню найкраще описано ресторатором С. Лібкіним «Якщо узяти по мірі значущості, то одеська кухня – це грецько-українсько-єврейська кухня з нюансами з Вірменії, Грузії, Болгарії. Серйозну роль грає поєднання цих національностей з кліматом і наявністю моря. З урахуванням того, що торгові стосунки, які склалися в Одесі завдяки порту, перекладені на усю Україну, то фактично в сезон до нас можуть потрапляти і білі гриби із Закарпаття, і м'ясо з Криму, і риба не лише з Чорного моря» [5].

Наявність змішаної кухні в сучасному місті пояснюється великим ступенем модерних урбанізаційних процесів, які почалися в ХІХ ст. [6, с. 64]. Саме цим процесам Одеса завдячує виникненню специфічного поєднання прийомів приготування деяких страв. Власниця одного з одеських закладів Ірина Ангелова зазначає: «*Єсть поняття «французька кухня», «італьянська кухня», «німецька кухня». Но существует ли кухня парижская, римская или берлинская? Нет. А одесская кухня*

существует! Потому что у нас уникальный регион. У нас же «проходной двор»: порт, транспортный коридор, множество национальностей. А это значит, что нет замкнутой системы, каждый добавлял свою «изюминку» в одесскую кухню, она постоянно наполнялась новыми «кулинарными впечатлениями» [7].

Найбільш відомі та найбільш «одеські заклади» – ресторан «Печескаго», одеське кафе «Франзоль», ресторан «Дача», кафе «Маман», бар мідій «Kotelok», ресторан «Terrace. Sea View», «Тюлька» тощо.

Наприклад, як позиціонує себе одеське кафе «Франзоль» на своїй офіційній сторінці *«Сегодня нет более Одесского заведения в нашем городе. Те, кто хоть раз посетил «Франзоль», понимают, что вот она Одесса – вся и сразу. То, что невозможно объяснить, фантастический дух этого города, ощутил именно здесь. Ресторан сочетает все, что приобрел за долгие годы наш город, здесь ты чувствуешь себя по-одесски вкусно и весело» [8].*

Майже всі заклади з «одеським колоритом» знаходяться в туристичному центрі міста, а також біля моря.

Місцевий ресторанний бізнес формує бренд «одеської кухні» не тільки через блюда, але й через інтер'єр, екстер'єр, оформлення меню, форму, мову й поведінку персоналу, тобто через атмосферу театру.

Туристична, ресторанна Одеса реалізує свій потенціал також через фестивалі міської їжі, найбільш відомі з яких Цимес, Ріспіс, «Таки да, вкусно», Дворик тощо. Й на них можна *«скуштувати краці блюда одеских ресторанів, зустрітися з друзями, посидіти за великим столом у колоритному дворі або на природі, послухати місцевих музикантів або відвідати майстер-класи. Подібні заходи влаштовують у вихідні, в Одесі вони збирають сотні гостей» [9].*

Те, що бренд Одеса з унікальною «одеською кухнею» є вже впізнаваним й популярним свідчить велика популярність гастротурів. Наведемо приклад реклами такого гастротуру туристичної агенції «Тудой-Сюдой» *«О! сколько в этом сочтении: одесская кулинария.. особенные рецепты, придуманные на кухнях наших коммунальных квартир, которые сегодня приобрели репутации изысков. Блюда, ставшие сегодня классикой не то французской, не то итальянской кухни. Еда, за которой едут гости со всего мира. Да, и ехали всегда. Мы бываем в местах, о которых писали Бунин и Куприн. Поговорим о рецептах, которые увековечили Катаев и Жванецкий. Услышим об истории мест, которые и сегодня работают в нашем городе. Да, и грех бы было не попробовать!»*

В процессе поглощения информации очень здорово подкрепляют ее поглощением той самой, одесской пищи. Вас ждут 3 заведения с традиционной одесской едой и напитками, где будут раскрыты тайны всех рецептов. Поэтому не обижайте нас! Готовьте свои желудки к кухне, щедрой, как одесская мама» [10].

Одеса й регіон позиціонуються ще й як місце, в якому виробляють якісне вино, пиво та інші алкогольні напої. *«Винно-гастрономический тур по Одесскому краю с дегустациями лучших спиртных напитков местного производства, знакомством с национальной кухней, шопингом и т.п. интересными «взрослыми штучками». Специфический тур для гурманов и весельчаков. Вас ждет:*

- *знакомство с помощью сомелье с лучшими образцами виноделия;*
- *«близкое знакомство» с коньяками торговой марки «Шустов»;*
- *уникальная экскурсия по легендарному Привозу;*
- *единственный в мире центр культуры вина – «Шабо»;*
- *знакомство с производством и продукцией ТМ «Французский бульвар» [11].*

Комерційний інтерес до брендінгу Одеси в галузі гастрономії підтверджується комерційними заходами, де бізнесмени діляться досвідом створення гастротурів, організації масових заходів, відкриття закладів харчування тощо. *«Все о гастротуризме в Одесском регионе – о фактическом отсутствии, примерах со всего мира, о том, ЗАЧЕМ и КАК, и что это даст региону в экономическом и туристическом смыслах, что такое каверма и где ее искать, чтобы было вкусно и хорошо и много-много-много интересно от кладезя интересных знаний по теме – ресторатора, исследователя и коллекционера Дмитрия Сикорского. Лекция-беседа-ликбез о гастротуризме: на примере Одесского региона, для тех, кому интересно посмотреть на кухню Одессы и региона с точки зрения гастротуризма, для профессионалов и любителей, и поесть и накормить, для тех, кого волнуют тенденции в туризме и пути развития в одесском туризме» [12].*

Таким чином,

- Для побудови будь-якого локального бренду необхідний метакод місцевості, культурні традиції народів, що її населяють. Він включає в себе всю світоглядну інформацію, яка дозволяє сформувати бренд та зробити його неповторним і конкурентним.

- Мультикультурність Одеси витворила одеську міську кухню, де відчутний вплив грецько-українсько-єврейських кулінарних традицій. Й сьогодні місцева кухня є важливим компонентом

бренду міста.

- Сучасна базова стратегія бренду «одеська кухня» – стратегія комунікації. Вона необхідна як ресторанному бізнесу, який може створювати комерційно успішні проекти, так й гостям міста, які бажать чогось нового; є частиною історії й місцевого колориту.

- Інструментарій. Бізнес в сфері гастрономії реагує на активний попит з боку туристів, які приїжджають до Одеси працювати чи відпочивати. Отже, реалізується в сукупності історія, продукти, теорія, практика, все, що зможе закріпити в свідомості атмосферу міста.

- Методи. Відтворюються старі традиції та створюються нові гастрономічні тренди, організуються культурні заходи (фестивалі, гастро- та винні- тури).

- Цільова аудиторія – місцеві жителі, іноземні туристи, внутрішні туристи.

- Зовнішні та внутрішні вимоги до закладів – унікальність, відповідність часу, відповідність цінностям бренду та регіону, бути частиною стратегії розвитку регіону.

-

Література:

1. Anholt Simon Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions [Електронний ресурс] / Simon Anholt. – New York: Palgrave Macmillan, 2007. – 147 р.– Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/317628896_Introduction_Nation_Branding_and_Competitive_Identity_in_World_Politics

2. Rainisto K. S. Success Factors of Place Marketing: A Study of Place Marketing Practices in Northern European and the United States: Doctoral Dissertation by Seppo K. Rainisto [Електронний ресурс]. – Helsinki University of Technology, Institute of Strategy and International Business: Espoo, 2003. – 271 р. – Режим доступу: <http://bestplaceinstytut.org/www/wp-content/uploads/2010/10/dissertationRainisto.pdf>

3. Панкрухин А. П. Маркетинг территорий : Учеб. пособие [Електронний ресурс] / А. П. Панкрухин; Рос. акад. гос. службы при Президенте Рос. Федерации. – М.: Изд-во РАГС, 2002. – 327 с. – Режим доступу: https://www.studmed.ru/view/pankruhin-ap-municipalnoe-upravlenie-marketing-territoriy_60e394b.html

4. Богуш Д. Брендинг регионов: Одесса [Електронний ресурс] / Д. Богуш. – Режим доступу: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bogush/479de7793afd6/>

5. Самый цимес: 10 блюд одесской кухни. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.the-village.com.ua/village/city/odessa/115437-odesskaya-kuhnya>

6. Аксьонова Н. В. Скуштувати етнічне: швидко&автентично / Н. В. Аксьонова // Постфактум: історико-антропологічні студії. – 2013. – № 1: Єдність у різноманітні стратегії та практик. – С. 63–71.

7. Ангелова И. Одесская кухня – это уникальное явление в кулинарном мире [Електронний ресурс] / И. Ангелова. – Режим доступу: <http://www.odessit.ua/interview/28-irina-angelova-odesskaya-kuhnya-eto->

unikalnoe-yavlenie-v-kulinarном-mire.html.

8. Офіційна сторінка ресторану «Франзоль» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.franzold.com.ua/index.html>

9. Ешь, пей, танцуй: ТОП фестивалей еды в Одессе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://od.vgorode.ua/news/dosuh_y_eda/257717-esh-pei-tantsuitop-festyvalei-edy-v-odesse

10. Офіційна сторінка агенції «Тудой-Судой» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tudoy-sudoy.od.ua/ekskursii/ekskursiya-gastronomicheskaya-odessa/>

11. Офіційна сторінка туроператора «Навігатор України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.navigator-ukraine.com.ua/grupповые-tury/tury-po-yuzhnoj-ukraine/tour/77-sdelano-v-odesse-vinno-gastronomicheskij-tur.html>

12. Гастротуризм: вкусный ликбез и призыв к действию от Дмитрия Сикорского. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/events/940336136082214/>

Серебрянникова Н. И. «Одесская кухня» как локальный бренд – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается феномен «одесской кухни» как регионального бренда. Анализируются стратегии создания, развития и условий функционирования городской кухни с точки зрения брендинга территории.

Ключевые слова: одесская кухня, бренд, локальный брендинг.

Serebriannikova N. I. «Odessa cuisine» as a local brand – Article.

Summary. The article is devoted to the phenomenon of «Odessa cuisine» as a regional brand. The article shows strategies of creating, developing and conditions of the city cuisine as a branding of the territory.

Keywords: Odessa cuisine, brand, local branding.

Яковлев І. В.

*кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії та етнографії України
Одеського національного політехнічного університету*

ВСЕУКРАЇНЬСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ІНТЕЛІГЕНЦІЯ І ВЛАДА»

Анотація. В даній статті йде розгляд шести всеукраїнських наукових конференцій «Інтелігенція і влада» що проходили на базі Одеського національного політехнічного університету з 1999 по 2014 роки. Зроблено аналіз кожної конференції, висвітлено кількість учасників та актуальність обраної проблематики.

Ключові слова: інтелігенція і влада, конференція, Одеський національний політехнічний університет, Конгрес української інтелігенції, кафедра історії та етнографії України.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ. Колектив кафедри історії та етнографії України впродовж всього періоду належності активно займався дослідженням проблематики взаємовідносин інтелігенції і влади. Саме на цій кафедрі на початку двохтисячних було засновано фаховий історичний збірник наукових праць «Інтелігенція і влада» в якому за термін свого існування було видано 39 номерів, а також проведено шість всеукраїнських наукових конференцій під назвою «Інтелігенція і влада» про які в даній статті йде мова.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ. Практично кожна конференція відображалась в засобах масової інформації місцевого значення, переважно в газеті «Чорноморські новини». На даний момент не існує цілісного дослідження з даного питання.

МЕТА СТАТТІ. Дослідити наукову діяльність колективу кафедри історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету впродовж незалежності України направлену на вивчення та розробку проблематики взаємовідносин інтелігенції і влади як історичного явища.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. В цьому 2019 році виконується двадцять років з моменту проведення першої Всеукраїнської наукової конференції «інтелігенція і влада». Даний форум впродовж всіх років свого існування вдало об'єднував науковців з різних галузь наук разом з представниками влади і допомагав висвітлити та розібрати ті проблеми у відношеннях між інтелігенцією та владою які турбували суспільство.

Треба наголосити що сама організація «Конгрес української Інтелігенції» була створена в середині дев'яностих років минулого сторіччя Іваном Федоровичем Драчем з метою відстоювання прав та національних інтересів українського народу. В перший рік існування даної організації до її лав вступили тисячі представників культурної та наукової еліти країни, всіх їх об'єднувало бажання боротьби за національні ідеали і розбудови сильної та незалежної України. Крайові та обласні відділення відкрились майже по всій території України, в Одесі установча конференція відбулась 10 січня 1996 року, на якій було обрано головою одеського відділення професора Гончарука Г.І. [1, с. 3].

Сам професор Г.І. Гончарук займає дану посаду й по сей день, більш того, невдовзі після установчих зборів Конгресу Одещини професор зареєстрував юридичну адресу організації на базі кафедри історії та етнографії України. Учасники конгресу на протязі двох десятиліть виступали на позиціях відстоювання прав та інтересів українського народу та боролись з антинародними діями представників влади, особливо це помітно в питаннях мовного протистояння на території України, що турбує суспільство й по сей день.

Перша конференція «Інтелігенція і влада» пройшла на базі Одеського національного політехнічного університету в жовтні місяці 1999 року. В ній прийняли участь 70 тезисів від науковців та громадсько-політичних діячів з різних регіонів України. Особливої уваги на думку автора заслуговують такі тези: «Взаємозв'язок економічного та політичного маркетингу» к.і.н., доцент М.В. Бабіна (Одеський державний політехнічний університет), «Політологічні аспекти державного регулювання підприємницькою діяльністю в Україні» д.і.н., професор академік УАІН М.О. Багмет, «Українська інтелігенція – космополітичний витвір і анахронізм», доцент В. Барладяну-Бирладник (Одеський державний університет), «До питання про деякі соціальні передумови формування демократії в сучасній Україні» к.і.н., доцент І.В. Бубнов (Одеський гідрометеорологічний інститут), «Українська і російська інтелігенція та соціалістичні партії в період української революції 1917-1920 рр.» д.і.н., профе-

сор Р.І. Ветров (Дніпродзержинський державний технічний університет), «Роль Михайла Драгоманова у піднесенні української культури до європейського рівня» Н.М. Глушкова, Т.В. Джой (Одеський гідрометеорологічний інститут), «Українська інтелігенція і націонал-комунізм» д.і.н, професор О.В. Гонтар (Одеський держмедуніверситет), «Проблема «інтелігенція і влада» в контексті роботи І. Канта «до вічного миру»: сучасний погляд» ст. вик І.В. Голубович (Одеський мед університет), «Вплив державної політики на неплатежі в Україні» аспірант А.Г. Гончарук (Одеський державний політехнічний університет), Інтелігенція в Одеському політичному протистоянні (1994-1998 роки) д.і.н. професор Г.І. Гончарук (Одеський державний політехнічний університет), «Інтелігенція, якою вона була, є та не буде» к.і.н., доцент (інститут соціальних наук Одеського державного університету), «До питання про ставлення технічної інтелігенції до більшовицького режиму на початку 20-х років» асистент В.В. Кабачек (Харківський державний політехнічний університет), «Роздуми про ставлення інтелігенції до демократії та влади» Л.Ф. Дзіндра, В.І. Шмирьова (Харківський державний економічний університет), «Інтелігенція та революція у філософії М.Бердяєва» аспірант Н.О. Диханова (Одеський державний університет), «Інтелігенція України у теоретичних розробках і політичній практиці КПУ» к.і.н., доцент Л.П. Дузь (Одеський державний політехнічний університет), «Іван Огієнко про роль інтелігенції у формуванні національної ідеї» Н.М. Жук (Миколаївський державний педагогічний інститут), «Роль національної еліти у відродженні» д.ф.н., професор А.С. Зеленько (м. Луганськ), «Соціокультурні орієнтації національної інтелігенції на владні відносини у демократичному суспільстві» д.ф.н., професор В.Ф. Капіца(Криворізький технічний університет), «Інтелігенція і влада в питанні відміни смертної кари» М.В. Король (Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова) [1].

В березні 2002 року пройшла друга конференція з даної тематики, в ній прийняли участь 128 доповідей від авторів з різних регіонів України. Всі матеріали були опубліковані в двох частинах збірника матеріалів конференції. Треба виділити наступні тези: «Українська інтелігенція і її місія» А.І. Афанасьєв, І.Л. Василенко (Одеський національний політехнічний університет), «Місце інтелігенції в системі ринкової економіки» Л. Ю. Белоусов, М.П. Бойко (Дніпродзержинський державний технічний університет), «Питання про національність у програмах переписів та його залежність від пануючої ідеології» Ю.Ю. Богуславська (Одеський національний політехнічний університет), «Інтелігенція та її роль у становленні соціокультурної

ідентичності» С.С. Бойчук (Луганський державний педагогічний університет), «Педагогічна інтелігенція в умовах «українізації» та «радянзації» загальноосвітньої школи в Україні в 1920-х на початку 30-х рр.» В.Л. Борисов (Український державний хіміко-технічний університет), «Виховання студентської молоді на прикладі життєдіяльності видатних вчених-інтелігентів» В.Т. Британ (Національна металургічна академія України), «Про місце громадської думки у формуванні громадянського суспільства в Україні» І.В. Бубнов, В.А. Влялько (Одеський державний економічний університет), «Особливості організації виховної роботи серед студентської молоді в сучасних умовах» Є.Н. Василевська (Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова), «Інтелігенція і сучасне українське суспільство» С.Д. Василенко (Одеська державна морська академія), «Роль наукової інтелігенції у розробці та реалізації національної стратегії випередженого розвитку» А.М. Вдовиченко, В.А. Нагайник (Одеська державна академія харчових технологій), «Психологія взаємовідносин інтелігенції і влади» О.Г. Величко, В.Б. Охотський (національна металургійна академія України) «Інтелігенція, політичні партії та президентські вибори – 1999 р.: уроки на майбутнє» Р.І. Ветров (Дніпродзержинський державний технічний університет), «Проблеми української вищої школи в контексті розвитку світового співтовариства» Г.В. Воробйова, С.М. Попазогло (Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, Південноукраїнський державний педагогічний університет), «Соборність як ідейне кредо державотворення української інтелігенції» Л.М. Ганзюк (Харківська державна академія фізичної культури), «Інтелігенція Галичини і національний зріст народу: окремі імена» О.О. Гайдукевич (Прикарпатський університет ім. В. Стефаника), «Інтелігенція як провідник соціал-демократичних ідей в сучасному українському суспільстві» Л.В. Глушкова (Дніпродзержинський державний технічний університет), «Внесок В.Л. Модзалевського в українську історичну науку і культуру» Н.М. Глушкова, О.Р. Слободянюк (Одеський державний екологічний університет) [2].

Третя конференція «Інтелігенція і влада» пройшла наступного 2003 року, участь в ній були опубліковані 29 статей від авторів з усієї України. Певну зацікавленість викликають наступні тези: «Про національні витoki української інтелігенції» М.П. Бойко (Дніпродзержинський державний технічний університет), «Власність як засіб самоідентифікації інтелігенції» Є.О. Борисенко (Національний фармацевтичний університет м. Харків), «Талант українця Бориса Грабовського відданий людству» О.В. Вісин (Луцький державний технічний університет), «Українська еліта: роздуми»

В.А. Влялько (Одеський державний економічний університет), «Питання відродження культури України в першій програмі Народного Руху України» Т.В. Голод (Одеський національний політехнічний університет), «Формування нової генерації управлінців» В.П. Гомаль (Донецький національний технічний університет), «Внесок Івана Франка у розвиток українознавства» О.Є. Гомотюк (Тернопільська академія народного господарства), «Роль радянських владних структур у знищенні політичної опозиції в Україні в 20-ті роки ХХ ст.» Ю.П. Дірявко (Дніпродзержинський державний технічний університет), «Українська інтелігенція в умовах авторитарної влади» І.С. Дмитрів (Тернопільська академія народного господарства), «Соціально-психологічні аспекти політичної індіферентності наукової інтелігенції» Н.І. Дяченко (Донецький національний технічний університет), «Внесок вчених юридичного факультету новоросійського університету в розвиток вітчизняної науки» О.В. Єгорова (національний гірничий університет), «Політична загибель провідників націонал комуністичних партій в Україні в 1920-1925 рр.: історіографія питання» С.В. Зборець (Дніпродзержинський державний технічний університет), «Українська інтелігенція у боротьбі за національно-культурне відродження міст УССР у 20-х – на поч. 30-х рр. ХХ ст.» Н.О. Ірдіс (Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка), «Народний театр Марка Кропивницького і влада» А.Є. Ілляш (Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова), «Інтеграція науки та освіти – пріоритетний напрямок у системі інноваційних процесів в Україні» І.А. Кадієвська (Одеський національний політехнічний університет), «Створення Української народної республіки та ставлення до неї політичної інтелігенції російських есерів» Т.В. Кондрашова (Дніпродзержинський державний технічний університет), «Українська політизована інтелігенція та російські соціалістичні партії на початку національно-демократичної революції в Україні (березень-липень 1917), Г.О. Лебедева (Дніпродзержинський державний технічний університет), «Внесок громадськості у розвиток київських вищих жіночих курсів (1878-1886)» О.В. Мельник (Одеський національний політехнічний університет), «Інтелігенція у політичній трансформації Болгарії» М.І. Мілова (Одеська державна академія холоду) [3].

У матеріалах четвертої конференції, що проходила в березні 2006 року опубліковано 34 тези. Цікавими для дослідження, на думку автора є такі: «Інтелігенція і влада: причини суперечності поглядів та інтересів» О.С. Брель (Одеський державний економічний університет), «Інтелігенція українського села в тоталітарній державі» Ю.В. Войцеховській (Бердянський державний педагогіч-

ний університет), «Роль інтелігенції у формуванні інформаційного суспільства в Україні» О.О. Грицота (Одеський національний політехнічний університет), «Висвітлення пресою ролі інтелігенції в українському державотворчому процесі» П.І. Губа (Черкаський державний технологічний університет), «Проблеми формування української еліти» Н.М. Гулевич (Одеська національна академія харчових технологій), «Українська політична еліта: історичний огляд і перспективи розвитку» М.І. Гурік (Тернопільський державний економічний університет), «Вплив Інтелігенції на процес соціалізації молоді» Е.У. Гуцало (Кіровоградський державний педагогічний університет), «Товариство «Руська бесіда» на Буковині і формування української еліти краю» С. Добржанський (Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича), «Правозахисна діяльність В Старосольського» Ю.Р. Деревінський (Тернопільський національний педагогічний університет), «Виховний потенціал правової освіти в процесі формування сучасної інтелігенції (Одеський державний економічний університет), «Відплив умів» як фактор можливої втрати української інтелігенції» Н.В. Кириленко (Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова) «Творча спадщина В'ячеслава Чорновола – журналістика: загальний огляд» І.Б. Кривдіна (Одеський національний політехнічний університет), «Шляхи розвитку політичних реформ в Україні» І.А. Лебедева (Одеський державний економічний університет), «Якій бути політичній реформі в Україні» А.О. Лузан (Донбаська державна машинобудівна академія), «Джерела формування політичної еліти України» О. М. Манолій (Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова), «Інтелігентність і професіоналізм у діяльності влади: сталий демократичний та посткомуністичний досвід» М.І. Мілова (Одеська державна академія холоду), «Місце політичної еліти в процесі національно-державного будівництва на прикладі московського боярства XV-XVI ст.» О.Г. Никифоров (Інститут соціальних наук Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова) [4].

П'ята Всеукраїнська наукова конференція «Інтелігенція і влада» виявилась наймасштабнішою з поміж інших, матеріали якої були опубліковані в трьох частинах, 110 тезисів від авторів з різноманітних регіонів України. Особливої уваги заслуговують наступні: «Діяльність М.С. Грушевського та української центральної ради в оцінках діячів ОУН» А.І. Рибак (Острозька академія), «Президентські вибори і мовно-політична ситуація в Україні» С.В. Савойська (Київський національний університет будівництва і архітектури) «Діяльність місцевих органів влади причорноморського регіону з розвитку міжнародного українсько-болгарського

співробітництва у сучасну добу» О.О. Сечковський (Одеський державний економічний університет), «Інтелігенція як носій культури та виховання молоді» В.О. Скіданова (Одеський національний політехнічний університет), «В.Винниченко між історією та політикою» Л.С. Соколова (Одеська державна академія будівництва та архітектури), «Взаємовідносини влади та кінематографа» Г.М. Соколовська (Одеська державна академія будівництва та архітектури), «Про роль інтелігенції у національному вихованні студентської молоді України» А.О. Соловей (Одеська національна академія харчових технологій), «А. Шептицький та розповсюдження уніатських ідей серед старобрядців» А.І. Федорова (Одеський національний політехнічний університет), «Місце і роль фізиків одеського університету серед інтелектуальної еліти півдня України» О.І. Філіпова (Одеський національний політехнічний університет), «Адаптація та формування культурного потенціалу студентів ВНЗ як майбутніх фахівців» Б.Г. Шевченко (Одеський національний політехнічний університет), «Українці у складі конституційно-демократичної партії Росії (1905-1917 рр.)» Л.В. Щербін (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника), «Соціальна політика відносно оплати праці інтелігенції Донбасу у другій половині 40-х – середині 60-х рр. ХХ ст.» А.С. Бобровський (Донбаська національна академія будівництва та архітектури), «Перший арешт О. Рябініна-Скляревського» В.М. Бузейчук (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова), «Проблеми правової соціалізації молоді в умовах сучасної України» В.І. Валецька (Одеська державна академія холоду), «Інтелігенція України в період трансформації суспільства» С.Д. Василенко (Одеська національна морська академія), «Іван Романченко на «околиці революції» політична діяльність в Одесі у 1917 році» Т.С. Вінцовський (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова), «Участь технічної інтелігенції в діяльності рад Донбасу у другій половині 1920-х – 1930-ті рр.» С.В. Волкова (Донецький національний університет), «К.І. Заблонський як представник української технічної інтелігенції» О.В. Воробйова (Одеський національний політехнічний університет), «Організація досліджень теми «Інтелігенція і влада» на кафедрі історії та етнографії України одеського національного політехнічного університету» Г.І. Гончарук (Одеський національний політехнічний університет), «Участь інтелігенції у вихованні молоді» Л.Ф. Дзіндра (Харківський національний економічний університет), «Єлісаветградське товариство сільського господарства в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. та участь у його діяльності В.В. Скаржинського» О.М. Дорошенко (Одеський національний університет імені

І.І. Мечникова), «Еліта, влада, суспільство: тенденції взаємозв'язку» І.Д. Дудко (Київський національний економічний університет) [5].

Шоста і наразі остання конференція проходила в травні місяці 2014 року, в її роботі прийняло участь 92 доповіді, особливої зацікавленості викликають наступні тези: «Українська еліта: історичний аспект» були обговорені наступні доповіді: «Інтелігенція і проблеми формування середнього класу в пострадянській Україні» Алексєєв С.В. (Донбаська державна машинобудівна академія), «Становище та діяльність керівників османських фортець Буджака під час перебування на південній Україні у 1806-1807 рр.» Бачинська О.А., (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова), «Життя і діяльність Володимира Вернадського за доби Гетьманату П. Скоропадського» Будзанівська Н.В. (Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського), «Становище наукової інтелігенції України у середині 1950-х рр.» Бурлакова О.В. (Інститут історії України НАН України), «Бюрократія та громадськість про розвиток селянського самоврядування в українських губерніях (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)» Верховцева І.Г. (Ізмаїльський державний гуманітарний університет), «Національна місія української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст.» Зайцева З.І., (Київський національний економічний університет Вадима Гетьмана), «Становище української культури в умовах радянської системи: 60-70-ті рр. ХХ ст.» Кідрачук Н.М. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника), «Професор Олександр Карпенко – складна доля українського науковця» Кобута С.Й. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника), «Щодо розвитку інтелігенції у складі політико-управлінської еліти» Колісніченко Н.М. (Одеський регіональний інститут державного управління при Президентіві України), «Одеські благодійники: штрихи діяльності (друга половина ХІХ ст.), Моїсєєва Т.М., (Одеський національний політехнічний університет), «Емігранська ідеологія альтернативного «третього рейху» для Росії (20-30-ті рр. ХХ ст.)» Мордвінцев В.М. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), «Внесок В.І. Тимофійенка у становлення вітчизняної школи дослідження інженерно-будівельної спадщини» Пелєвін Є.Ю. (Одеський національний політехнічний університет), «Етнічні маркери української ідентичності галицької шляхти в ХІХ – початку ХХ ст.» Сливка Л.В. (Івано-Франківський національний медичний університет), «Зінаїда Тулуб – український дебют» Латишева Л.П. (Одеська державна академія будівництва і архітектури), «Життя та побут адвокатів Галичини у кінці ХІХ – початку ХХ ст.»

Солонець І.Ф. (прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника), «Соціальне становище вчителів Галичини в роки нацистського «нового порядку» Стефанюк Г.В. (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника), «Одеські європейці: закордонна перепідготовка викладачів імператорського Новоросійського університету (1865-1920 рр.)» Урсу Д.П. (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова), «Українська еліта в еміграції: історіософський аспект» Цимбал Т.В. (Криворізький національний університет), «Роль української інтелігенції у розвитку Українознавства у закладах вищої освіти в США (на прикладі Гарвардського університету) Цинова М.В. (Одеський національний політехнічний університет), «Дослідження М.С. Державіна з етнології болгар України» Шабашов А.В. (одеський національний університет І.І. Мечникова), «Українська еліта Одеси у муніципальних виборах 1917 року» Шишко О.Г. (Одеська національна академія харчових технологій), «Інтелігенція і влада в історії Української суспільної думки» обговоренні такі доповіді: «Євреї в Одеській міській думі 1917 р.» Дружкова І.С. (Одеська національна академія харчових технологій), «Проблема вибору зовнішньополітичного курсу уряду Центральної Ради» Корнієнко К.В. (Одеський національний політехнічний університет), «Опозиція правобережної старшини гетьману І.Виговському: передумови, причини, наслідки» Лимар Д.М. (Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова), «Російські збройні формування у складі військ СС в 1941-1945 рр.» Сазонов В.В. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), «Тарас Шевченко і влада: деякі уроки для сучасної України» Перегуда Є.В. (Київський національний університет будівництва і архітектури), «Благойність із кримінальним присмаком» в УСРР 20-х рр.» Рожков М.В. (Луганський національний університет імені Тараса Шевченка), «Цінність інтелігенції як носія загальнолюдського та національного в суспільній думці України кінця ХІХ – початку ХХ століття» Татарин Я.Г. (Івано-Франківський медичний університет)[6].

ВИСНОВКИ. Отож можемо зробити такі висновки, о впродовж останніх двадцяти років колективом кафедри історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету на чолі з професором Г.І. Гончаруком було проведено шість всеукраїнських наукових конференцій «Інтелігенція і влада», де було опубліковано 463 наукові доповіді від представників з різних регіонів України. всі конференції проходили на високому рівні організації та змогли привернути чи малий суспільний інтерес до проблематики взаємовідносин інтелігенції і влади.

Література:

1. Інтелігенція і влада. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. 22-23 жовтня 1999 року, м. Одеса / редкол.: Г.І. Гончарук (голова). – Одеса: Астропринт, 1999. – 168 с.
2. Інтелігенція і влада. Матеріали Другої Всеукраїнської наукової конференції. 14-15 березня 2002 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2002. Ч.1. – 300 с.
3. Інтелігенція і влада. Матеріали Другої Всеукраїнської наукової конференції. 14-15 березня 2002 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2002. Ч.2. – 344 с.
4. Інтелігенція і влада. Матеріали Третьої Всеукраїнської наукової конференції. 16-17 жовтня 2003 р., м. Одеса / голова ред. кол. Г. І. Гончарук. – Одеса: Астропринт, 2003. – 184 с.
5. Інтелігенція і влада. Матеріали Четвертої Всеукраїнської наукової конференції. 20-21 березня 2006 року, м. Одеса / редкол.: Г. І. Гончарук (голова). – Одеса: Астропринт, 2006. – 216 с.
6. Інтелігенція і влада: матеріали П'ятої Всеукраїнської наук. конф. (Одеса, 24-25 груд. 2009 р.) : у 3-х ч. Ч. 1 / редкол. : гол. ред. Г. І. Гончарук [та ін.]. – Одеса: Астропринт, 2009. – 268 с.
7. Інтелігенція і влада: матеріали П'ятої Всеукраїнської наук. конф. (Одеса, 24-25 груд. 2009 р.) : у 3-х ч. Ч. 2 / редкол. : гол. ред. Г. І. Гончарук [та ін.]. – Одеса: Астропринт, 2009. – 192 с.
8. Інтелігенція і влада: матеріали П'ятої Всеукраїнської наук. конф. (Одеса, 24-25 груд. 2009 р.) : у 3-х ч. Ч. 3 / редкол. : гол. ред. Г. І. Гончарук [та ін.]. – Одеса: Астропринт, 2009. – 204 с.
9. Інтелігенція і влада : матеріали Шостої Всеукраїнської наук. конф. (Одеса, 20-23 травня 2014 р.). – Одеса: Астропринт, 2014. – 276 с.

Яковлев И. В. Всеукраинская научная конференция «Интеллигенция и власть» – Статья.

Аннотация. В данной статье идет рассмотрение шести всеукраинских научных конференций «Интеллигенция и власть» проходивших на базе Одесского национального политехнического университета с 1999 по 2014 годы. Сделан анализ каждой конференции, освещены количество участников и актуальность проблематики.

Ключевые слова: интеллигенция и власть, конференция, Одесский национальный политехнический университет, Конгресс украинской интеллигенции, кафедра истории и этнографии Украины.

Yakovlev I. V. Ukrainian Scientific Conference «Intellectuals and Power» – Article.

Summary. This article is devoted to the consideration of six Ukrainian scientific conferences «Intellectuals and Power» held at the Odessa National Polytechnic University from 1999 to 2014. The analysis of each conference is made, the number of participants and the relevance of the selected issues are shown.

Keywords: intellectuals and authorities, conference, Odessa National Polytechnic University, Congress of Ukrainian Intelligentsia, Department of History and Ethnography of Ukraine.

ФІЛОСОФІЯ

Бевзюк Н. П.

*кандидат исторических наук,
доцент кафедры философии и основ общегуманитарных знаний
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова*

НЕМЕЦКАЯ МИСТИКА В КОНТЕКСТЕ ПРОТЕСТАНТСКОГО БОГОСЛОВИЯ

Аннотация. Статья посвящена формированию немецкой мистики в период раннего этапа развития протестантского богословия. Мистика рассматривается как специфическое проявление душевной жизни личности, носящий индивидуальный характер. На примере рассмотренных некоторых направлений в немецкой мистике виден многообразный и многоплановый процесс развития мистических учений развивавшихся благодаря возникновению протестантизма.

Ключевые слова: мистика, мистический опыт, абсолютная идея, натурфилософия, Якоб Беме, Себастиан Франк, протестантское богословие.

Постановка проблемы. Мистика как система восприятия действительности есть специфическое проявление душевной жизни. Мистикой называют не учение, не философию, а саму мистическую жизнь, мистическую практику, мистический опыт. Мистическое познание есть практика, опыт и жизнь. Мистическая практика, опыт и жизнь есть также и познание. В изучении этого вопроса, как изменение душевной жизни больших масс людей, целых народов и регионов, важно обращать внимание на мистическую жизнь, поскольку именно в таких проявлениях заметны глубинные импульсы, действующие в душах людей и народов. В связи с этим различают два вида мистики: есть мистика субъективная, индивидуалистическая, мистика «переживаний», или ее можно назвать неформальная или внецерковная. И есть мистика объективная, соборная, мистика предметная, т.е. церковная.

Актуальность. Изучение немецкой классической философии невозможно без немецкого протестантизма, который базировался на мистической традиции и определял тенденции европейской философии. Характерной особенностью немецкой мистики было ее многоуровневое и многоплановое проявление, включавшее в себя учение христианства, умозрительные философские учения, герметические и алхимические учения. Из подобных чувств впоследствии выросла Реформация – развитое явление Нового времени. Мистика антропологична. «Только в мистической и оккультной философии, – пишет Н. Бердяев, – о которой философы

официальные и общеобязательные не хотят знать, раскрывалось истинное учение о человеке как микрокосмосе, посвящался человек в тайну о самом себе. В мистике освобождается человек от подавленности природным миром» [1, с. 298-299]. Основным фундаментом мистического чувства было чувство вины перед Творцом мира, метафора суда и преодоление несовершенства человеческого существования. Но даже христианство некоторыми мистика рассматривалось иначе, чем рассматривали и осмысливали ее сами христианские богословы.

Для преобладающего большинства ортодоксальных богословов Иисус Христос воспринимался как правитель и Высший Судья. Распятие трактовалось как победа в битве со злом; результатом и закреплением этой победы будет Судный День, когда Иисус будет судить своих врагов. Так мы видим несколько аспектов, в которых предстает Иисус перед душами людей: Иисус-человек, в котором все больше подчеркивается страдающее человеческое начало, и Иисус-судья, главное в котором – победоносность и неумолимость Судьи на Страшном Суде. Обе эти концепции существуют и сегодня, они вызваны теми влияниями, которые появились в связи с индивидуализацией человека. Только развившаяся к Новому времени свободная личность, отделенный и атомарный индивидуум может поверить в такие образы Христа. Романское влияние, прежде всего в государственно-правовой сфере, было настолько сильным, что вся европейская культура оказалась проникнутой этим формально-правовым влиянием. Понятия права проникли глубоко в души, и при этом оказались связанными с такими представлениями, с которыми они не должны быть связаны, на которое они оказывали губительное влияние. Так, правовые понятия видоизменили христианскую религию, она стала «религией вины», центральным ее образом стал суд, главным героем – судья, «юридическая» сторона христианской религии была мощно усилена. «Судебное мышление» совершало свою экспансию и за пределы социального, вообще земного мира. «Творца изображали в виде Судьи, восседающего во главе трибунала, на небеса пе-

реносится образ судебной палаты. Человеческая жизнь мыслится как подготовка к завершающему ее судебному процессу... Для мистиков, стоящих на христианской основе, христианство представлялось как христианская мистерия» [2, с. 173]. Что было больше похоже на древнеязыческие и древнеегипетские культы. Странники алхимических и герметических учений, а несколько позднее и масонство соединили в себе христианство с различными рациональными философскими системами и мистериальной магией.

Самая сильная сторона большей части оккультных учений – это учение о космичности человека. Только мистики хорошо понимали, что все происходящее в человеке имеет мировое значение и отпечатлевается на космосе. Знали они, что душевные стихии человека – космичны, что в человеке можно открыть все наслонения мира, весь его состав. Мистика всегда была глубоко противоположна тому психологизму, который видит в человеке замкнутое индивидуальное существо, дробную часть мира. Но человек не дробная часть мира, не осколок его, а целая малая вселенная, включающая в себя все качества вселенной большой. Психология мистиков всегда космическая. Например, гнев – для нее – не только стихия человеческой души, но и стихия космоса. Субъект виден в объекте и объект в субъекте. Для мистиков характерен духовный материализм.

В мистических учениях многочисленных мистиков: Я. Беме, Штиллинга, Парацельса и других много огня, воды, серы, духовной материи и материальной духовности. Неумирающая истина астрологии состояла в той уверенности, что на судьбе человека и на человеке отпечатаны все наслонения космоса, все сферы неба, что человек по природе космичен. Такая же вечная истина есть и в алхимии и в магии. Фундаментом европейской мистики явилось учение Каббалы, в которой индивидуальное самосознание человека и религиозный опыт достигают своей вершины. В обычном христианском сознании истина о человеке-микрокосмосе задавлена чувством греха и падения человека. В официальном христианском сознании антропология все еще остается ветхозаветной. Каббала учит о небесном Адаме. «Человек, – говорится в книге Зогар, – есть разом и итог и высшая точка творения. Поэтому он сотворен в седьмой день. Как только появился человек все было закончено, и мир высший и мир низший, потому что все заключено в человеке, он соединяет все формы. Он не только образ мира, универсальное существо, он также и образ Бога, взятого в совокупности его бесконечных атрибутов» [3, с. 310-311]. Для мистиков природа живая, одухотворенная. Практически все мистики были пантеистами, но более высокого «статуса».

Мистическая жизнь каждого исторического периода и региона несет свои специфические черты, существенно отличающие тайные культы и глубинные озарения. Достаточно сравнить воззрения Эххарта, Таулера, Сузо и других немецких мистиков на пороге Нового времени, вспомнить мысли Якоба Беме, – и сравнить их с другим глубоким мистическим течением на востоке Европы, куда изменения новой души доходили с опозданием, – с исихастами, с последователями Григория Паламы. Сопоставляя православную мистику с немецкой, становится очевиден тот факт, что в центральной Европе были значительно сильнее личные мотивы, значительно возросло чувство «Я», чувство самости. Немецкая мистика делает упор на углубление личной, индивидуальной религиозности, утверждая диалог Человека и Бога, Я и Ты. Эти мотивы не случайны и были поддержаны последующими поколениями, дальнейшим развитием центрально-европейской мистической жизни, – достаточно сравнить старую немецкую мистику Эххарта и Беме с новой, с особенной силой выраженной в XVIII в. Анселиусом Селезским. Западноевропейская мистика основным принципом своего существования ставила проблему личного самосознания, делая упор на развитие индивидуальной религиозности.

Одним из проявлений того, что произошло с душой человека, было отношение к сверхиндивидуальным интеллектуальным влияниям, к тем интеллектуальным сферам, которые не являются плодом деятельности индивидуального человека. Помимо религиозных причин широкого мистицизма есть и философские. Надличные духовные сферы закрылись, больше они не видны из сферы культуры, и человек обращается к тому, что его окружает. Такой характер философия приобрела с начала Нового времени, непосредственно с эпохи Возрождения, этот характер можно различить уже у первых итальянских неоплатоников. Философия и религиозные течения Нового времени действительно безосновательны по сравнению с философией Античности или Средних веков, но та же безосновность может восприниматься как проявление нового уровня свободы личности. Мышление личности обрело в Новое время полную свободу и может критически противостоять миру, опираясь на свое самосознание. В Новое время «в себе свершилось примирение самосознания с наличным миром, – пишет Гегель, – этот человек стал доверять самому себе, своему мышлению и чувственной природе вне и внутри него... Теперь наступила пора, когда должна была выступить Лютерова реформация, ссылая на здравый человеческий смысл, признающая не авторитеты отцов церкви и Аристотеля, а исключительно лишь одушевляющий, дающий блаженство собственный, внутрен-

ний дух, дух, противопоставляющий себя делам» [4, с. 272]. Тезис о личном, и в этом смысле субъективном, характере философии Нового времени, есть факт, указывающий на изменение структуры души, и имеет своим принципом «наличный для себя дух» [4, с. 273].

Новая философия является личной философией, и это также справедливо для Декарта и Лейбница, как и для Кьеркегора и Шестова. А вот предшествующая эпоха дискурсивных рассуждений, развитых в схоластике, отталкивалась не от личных мнений, а от общих мыслей, и потому опиралась на священные тексты – Библию. Именно поэтому такое философствование теснейшим образом связано с богословием, экзегетичность – это его неотъемлемая, родовая черта. Такой характер философствования и образования присущ всему греко-латинскому периоду, от античности до конца Средних веков. Так, значение Гомера в греческой культуре и образовании вполне сопоставимо со значением Библии в христианской культуре Европы. Поэмы Гомера были основными текстами, которые учили в начальной школе, и ими же завершалось развитие культуры в философии Платона. Несомненно, платоновская философия значительно свободнее обходится с поэмами Гомера, чем Каббала со своими священными текстами. Но это разница в степени, а действительная граница проходит по линии, разделяющей схоластику и новоевропейскую философию, когда философ перестал опираться на священные тексты, общие мысли, стал строить мир самостоятельно, что со временем привело к тому, что общих мыслей не стало, как нет для настоящей философии «священного текста».

К числу характерных явлений немецкой духовной жизни XVIIв. относится широкое распространение мистических взглядов и настроений. В религиозном осмыслении действительности искали забвения от ужасов окружающей жизни, или как отметил Гегель: «Германия исходила из конкретной идеи, из душевной и духовной внутренней жизни» [4, с. 276]. Когда все вокруг шаталось, трещало, готово было рухнуть и ниоткуда нельзя было ожидать помощи, человек, трагически предоставленный самому себе, порывался к Богу, видя в нем единственный надежный оплот. Пытаясь найти кратчайшие пути, ведущие к Спасителю, он искал их в глубине своего пламенного сердца.

В XVIIв. мистические веяния проникали в философию и в литературу, они стали составной, и очень значительной, их частью. Они заявляли о себе в творениях Шпее, Герхардта, Грифиуса и др. Даже среди учеников рассудительного Опица встречались поэты, тяготевшие к мистицизму. Такими поэтами были сын сапожника – силезец Андреас Скультетус (ок. 1622-1647), страстно осу-

ждавший губительную войну, автор лирического сборника «Победная пасхальная труба»(1642), и сын пастора Даниэль Чепко (1605-1660), который в своих рифмованных афоризмах («Монодистихи») оживлял идейные традиции Мейстера Экхарта и других немецких мистиков-вольнодумцев.

При этом следует иметь в виду, что немецкий мистицизм XVII в. вовсе не был чем-то единым и равнозначным. У разных авторов были различные, иногда прямо противоположные цели. Религиозная экзальтация одних утверждала власть католической (Шпее) или протестантской (Герхардт) церкви над умами и сердцами людей, в то время как у других она оборачивалась против церковной рутины и становилась «ересью», вызывавшей негодование правоверных. Только в новых исторических условиях эта мечта уже не могла опереться на социальную активность масс. Ее сферой стала область духа, пытавшегося сбросить с себя оковы официальной идеологии. Именно в этом обращении к самоценной человеческой личности, в протесте против мертвящей рутины, против несправедливого миропорядка, поддерживаемого церковной ортодоксией, наконец, в провозглашении необходимости «новой реформации», которая очистит христианский мир от скверны и приблизит его к Богу, и заключался прежде всего «еретический» элемент немецкой мистики XVII в.

Одним из заметных течений в Европе эпохи Реформации была официальная немецкая мистика, которая составила основу христианской философии. Ее выразителями стали Себастиан Франк, Валентин Вейгель; наиболее известный представитель этого направления мысли – Якоб Беме.

Себастиан Франк (1499-1542) был сначала католическим, потом евангелическим пастором; с 1528 г. он стал вести жизнь свободного писателя, что означало нужду, преследования, скитания. Он вел борьбу против ортодоксальной теологии, причем подвергал критике и традиционные католические, и новые протестантские учения. Его сильными сторонами были чувство истории, пробужденное и расширенное борьбой всей его жизни за свободную церковь и за свободу немецкой нации. Отсюда проистекает его универсально-исторический способ рассмотрения, который он применял в своих исторических книгах (они посвящены истории Библии и немецким хроникам) и который облегчил ему понимание и оценку нехристианских религий и ступеней, ведущих к христианской религии. Влияние мистики сказалось в том, что С. Франк считал Бога непознаваемым и неопределимым. Бог – везде и нигде, он в вещах и вне их, он не может иметь ни имени, ни образа. Бога неверно изображать движущимся, изменчивым, имеющим какие-либо человеческие черты: ни воля, ни

аффекты, ни желания, схожие с человеческими, ему не свойственны. Пока это чисто негативные характеристики Бога. Выдвигая их, Франк хотел поколебать привычки антропоморфных трактовок божества. Позитивные же определения: Бог есть сила, любовь, которые проявляются лишь через его творения и их подчиненность мощи Бога. «От всех творений человек отличается тем, – пишет С. Франк, – что ему дарована воля, чтобы свободно выбирать и водить. Если бы не было свободной воли и если бы все должно было происходить так, как хотел бы и как действовал бы Бог, то не было бы греха; наказания тоже были бы необязательны... В человеке сам Бог является волящим, и потому человек свободен в своих решениях... Говоря точнее, в человеке, который состоит из начал жизни, души и духа, именно дух есть то, что диктует и принимает решения» [5, с. 56]. Бог, согласно Франку, открывается только тем, кто способен подходить к нему без догматических мерок и предрассудков, кто понимает Библию не буквально, а видит в ней вечную и неподдающуюся окончательной разгадке аллегорию. Валентин Вейгель (1533-1588) был одним из тех, кто способствовал повороту культуры своей эпохи к немецким средневековым мистикам Мейстеру Экхарту и Таулеру.

Одним из первых на церковную ортодоксию посягнул философ Якоб Беме (1575-1624). Подвергавшийся гонениям со стороны лютеранского духовенства, высказывал смелые суждения богословского и философского содержания. Якоб Беме долгое время был забыт и пользовался дурной славой как пиитический фантаст, и в особенности, эпоха просвещения свела его публику к очень ограниченному числу. Его слава пришла с почитанием Лейбницем его философских и богословских трудов, высоко оценивали творчество Беме Шеллинг и Гегель, отмечавшие высокую глубину мысли Якоба Беме, его диалектику, попытку соединить абсолютные противоположности. Содержание философского учения Якоба Беме носит подлинно немецкий характер. Ибо то, что делает его учение замечательным и выделяет его из большой когорты немецких философов того времени – это протестантское начало его умозрений, требующего вкладывания умпостигаемого мира в собственную душу и созерцаая, зная и чувствуя при этом то, что до протестантизма признавалось потусторонним.

Его учение о Боге решительно не совпадало с учением официальной церкви. Склоняясь к пантеизму и отвергая ходячее мнение, согласно которому «Бог обитает только над голубым небом звезд», Беме утверждал, что «Бог есть все и пребывает везде...Итак, мы ни по чему не можем сказать, чтобы существо Божие было от нас далеко, чтобы

оно имело особое какое-то место или жилище; ибо бездна натуры и твари есть сам Бог» [6, с. 159]. Основная идея Якоба Беме состоит в стремлении сохранить все в абсолютном единстве, ибо он хочет показать абсолютное божественное единство и соединение в Боге всех противоположностей. Можно сказать, что главной и единственной мыслью, ставшей основой всех его произведений, является всеобщее постижение во и всяческом священной троичности, познание всех вещей как ее раскрытие и воплощение, так что она представляет собой то всеобщее начало, в котором и посредством которого все существует, и притом она является этим началом таким образом, что все вещи обладают внутри себя лишь этим божественным триединством. Они обладают не им не как единством представления, а как единством представления абсолютной идеи. «Все, что есть, – согласно Беме, – лишь эта троичность, и эта троичность есть все» [7, с. 47]. Бог и природа сливаются у Беме в единый могучий поток бытия. Вселенная представляется ему единой божественной жизнью и откровение Божие во всех вещах, так что в частности, из единой сущности Бога, совокупности всех сил и качеств, вечно рождается Сын, светящийся в этих силах, а внутренне единство этого света с субстанцией сил есть Дух. Не случайно, конечно, немецким философом живо интересовались на родине Спинозы. Именно там, в Амстердаме, в 1675 г. увидело свет первое Собрание его сочинений.

Представление Беме о мире отличалось от представления библейского, согласно которому мир является чем-то раз и навсегда данным. Ведь, завершив творение, Создатель в день седьмой почил удовлетворенный. У Беме же мир не знает неподвижности. Он все время течет, развивается, сам из себя возникает в непрерывном борении отрицающих друг друга начал, составляющих вместе с тем единое целое. И в этом неутрачиваемом творческом процессе формируется не только природа, но и творящая божественная сила («Описание трех начал божественной сущности», 1619-1620). Характерно, что «вечной матерью природы» Беме называет христианскую троицу, которая, по его словам, есть «кипящая сила, запах или вкус, то есть дух вещи, от которого она растет и пребывает; когда же не достает одного из трех, то никакая вещь не может устоять. Это подвижное существо и содержит в себе силы, подобно как природа» [7, с. 49-50].

И о сущности добра и зла как о двух сторонах одного потока «О рождении и определении всех существ» Беме рассуждал совсем не так, как было положено в официальной богословии. И человека он рассматривал как часть природы, как микрокосм в макрокосме, полагая при этом, что человеку

не следует искать свою родину где-то в стороне от великой матери природы («Clavis, или Ключ»). Ведь, существуя в Боге, он и Ад и Рай обретает в себе самом. Но подобная мысль освобождала верующего от церковной опеки, равно как и зачеркивала учение Лютера о предопределении. Особенно отчетливо эта антицерковная мысль выражена в следующих словах Беме: «Святой имеет свою церковь в самом себе, изнутри она гласит и поучает; Вавилон же владеет грудой камней, куда входят, чтобы лицемерить и притворяться, покрасоваться в нарядных одеждах, представиться набожными и благочестивыми; каменные храмы – их божество, на них они уповают. В отличие от них святой в любом месте имеет храмы при себе и в себе; ибо и стоит он и идет, и лежит и сидит в своих храмах, в истинной христианской церкви, в храме Христовом: Дух Святой проповедует ему из всех творений, и ни на что бы он ни взглянул, все это проповедники Господа» [6, с. 135]. А так как под «святостью» Беме понимал не внешнюю обрядность, но жизнь «по правде», он не придавал большого значения конфессиональным ограничениям. Он даже утверждал, что «многие иудеи, турки и язычники, хорошо оправившие светильники свои», раньше нерадивых христиан «Войдут в Царство Небесное» («Аврора»). И написано все это в стране, отравленной религиозной враждой, накануне опустошительной войны, развернувшейся под конфессиональными лозунгами.

Но, высоко поднимая человека-богоносца, превосходящего в чем-то даже ангелов, Беме видит темные, трагические стороны земной жизни, справедливо, по его словам именуемой «долиной плача, наполненной скорбью, постоянным убийством, войной, борьбой и раздором» [7, с. 168]. Миром правят четыре сына дьявола: Гордость, Жадность, Зависть и Гнев. Ведь мир, кичащийся своим великолепием, уже «стоит посреди ада», ибо, покидая любовь, он «предается жадности, лихве и живодерству, и нет больше милосердия в нем. Каждый кричит: были бы у меня только деньги! Сильный высасывает у низкого мозг из костей и выжимает из него пот насилем» [7, с. 228]. Однако, скорбя о горькой участи обездоленных, Беме не возвращается к заветам Томаса Мюнцера, призывавшего силой оружия сокрушить твердыни Вавилона. Утешение он ищет в идеальной «духовной природе», являющейся плодом для пылкого воображения. Столько пылким воображением обладал Беме и как писатель, рисуя вертоград ангелов, играющих прекрасными «небесными цветочками и сплетающих красивые венки («Аврора»), либо рассыпая по страницам своих книг яркие сравнения и параболы и какие-то неожиданные и в то же время живые образы, способные тронуть, а то и поразить читателя.

Если бы Беме был бы по преимуществу натурфилософом, развивавшем традиции немецкой натурфилософии предшествующих столетий, то многие представители мистической оппозиции главное внимание уделяли религиозно-нравственным и социальным проблемам.

Вторая половина XVII столетия была для Германии временем широкого развития мистического иррационализма. В это время широкое распространение получил пиетизм – вера в возможность для чувствительного сердца непосредственного общения с Богом. О «всеобщей реформации», далеко выходящей за пределы религиозных начинаний, мечтал плодовитый писатель, ученый и педагог Иоанн Валентин Андреэ (1586-1654), некоторое время связанный с тайным обществом розенкрейцеров, предшественников «вольных каменщиков». Одно из его наиболее значительных произведений на латинском языке – «Описание республики Христианополитанской» (1619). Это утопия. Идеальным государством, расположенным на далеком острове, управляют ученые теологи, заботящиеся о наилучшем общественном устройстве. Здесь уже осуществлены многие полезные нововведения, о которых можно было только мечтать в феодальной Германии. В частности, большое внимание на острове уделяется народному образованию. Как педагог и реформатор школьного дела, Андреэ разделяет многие передовые идеи «учителя народов» Яна Амоса Коменского, с которым состоял в переписке. Он был уверен, что до тех пор, пока не сокрушено невежество, на земле будут царить «тирания, софистика и лицемерие». Ведь темные силы, главенствующие в жизни, все время «убивают правду» («Менипп», 1617 и «Мифология христианская», 1619). Однако, призывая содействовать победе света над тьмой, Андреэ некоторые свои произведения писал в манере крайне туманной и малопонятной, например, мистико-аллегорический рассказ «Химическая свадьба Христиана Розенкрейцера» (1616), полный запутанной символики. Впоследствии этот труд был высоко оценен поздними мистиками и философами, и не только немецкими. «Химическая свадьба» вобрала в себя целый пласт мистической традиции и мистической интерпретации действительности, основу которой составляли учения Гермеса Трисмегиста, гностицистические сочинения Парацельса, учения Каббалы. Мистическое направление принимают и многочисленные организации, возникшие несколько позже, но истоками берут свое начало именно в это время. Таковым, в частности, было масонство, в противоположность прежним рационалистическим и деистическим направлениям. Тайные общества и организации на мистической основе процветают также в этот период. Особенно это стало явно несколько

поже, в XVIII-XIX вв. Во всем этом мистическом, вне зависимости от временных рамок, существовало то, что «личное стремление находит свое завершение в общем деле, – пишет Жирмунский, – в стремлениях всего человечества, всей земли, всего мира. Этика расширяется в мистическую метафизику развития и философии истории, которая в идее Царства Божия находит исполнение во всем, отдельным чаяниям и хотениям» [8, с. 114].

Мистическое чувство видит во всем конечном бесконечное: это положительное чувство присутствия Бога в мире. Это тот подлинный мистицизм, живущий ради бесконечного и думающий прежде всего о нем. Экзальтированное переживание мистиков наглядно изображено в поэтике. Среди мистиков встречались поэты, и нужно сказать, поэты бесспорно одаренные. Наиболее значительным из них являлся Иоганнес Шеффлер (1624-1677) из Бреславля, сперва протестант, затем ревностный католик, выступавший в печати под псевдонимом Ангелиус Силезиус (Вестник Силезский). Еще до перехода в католичество он начал по примеру Д. Чепко писать мистические «монодистихи», близкие по своей направленности Мейстеру Экхарту и Якобу Беме. В 1657 г. стихотворения увидели свет. В 1674 г. появилось второе, расширенное издание книги, получившей название «Херувимский странник». В своих «монодистихах» Ангелиус Силезиус подчас далеко отходил от церковных норм в сторону мистического пантеизма. Для него, как и для Беме, Бог – во всем и вся, человек же – инобытие Бога:

Бог жив, пока я жив, в себе его храня.

Я без него ничто, но что он без меня?

Перев. Л. Гинзбурга [9, с. 353].

И в дальнейшем, до самого конца XVII в., мистицизм продолжал играть заметную роль в духовной жизни Германии. Правда, в пиетизме, возникшем в конце XVII в. и широко развернувшемся в XVIII столетии, он почти вовсе утратил свой еретический характер, превратившись в законопослушную «религию сердца», зато у поэта Квирина Кульмана, пророка новой Реформации, он вновь стал дерзкой ересью, стремившейся сокрушить твердыни современного Вавилона. Сын бреславльского ремесленника Квирин Кульман (1651-1689) восторженно отзывался о Якобе Беме, в творениях которого, по его словам, «правдиво описана сущность всего сущего». Только Кульмана занимала не столько натурфилософия, сколько судьба человечества, изнывающего под бременем деспотизма и конфессиональной розни. Папство называет он «антихристовой головой», а лютеран и реформатов, а также все другие секты – «антихристовыми волками, медведями и львами» [10].

Ему уже рисовались величественные очертания приближавшегося «тысячелетнего царства», когда на развалинах ныне существующих государств и церковей возникнет новый, единый, справедливый мир, населенный праведниками, «без каких бы то ни было грехов, без шаяк и сект, без войн и раздоров, без нужды и хлопот, болезней и горя, и будут жить люди так, как некогда жили в раю до грехопадения Адама» [10]. Мысли о новом, идеальном мире развивает Кульман также в утопии «О монархии иезуэлитской» (1682). Эта «монархия» должна прийти на смену четырем царствам, упоминаемым в «Апокалипсисе Иоанна». Монархом является здесь сам Христос. В остальном же в «пятом царстве» господствуют республиканские порядки: есть парламент, состоящий из представителей различных сословий, и новая церковь, осуществляющая заветы «Вечного евангелия», процветают всеобщее образование, передовая наука, социальная справедливость и свобода совести. В обновленном христианстве (религия иезуэлитов) растворятся все существующие религии, в том числе иудейская и магометанская, и тем самым прекратится конфессиональная вражда, разделяющая человечество. С годами взгляды Кульмана приобретали все более радикальный характер, приближаясь к требованиям христианского коммунизма, утверждавшего социальное равенство и отвергавшего частную собственность.

Будучи человеком экзальтированным, жившим в атмосфере мистических видений и пророчеств, Кульман уверил себя в том, что именно ему – «сыну Сына Божьего», как он себя называл, небеса поручили осуществить великую реформу, утвердив на земле боговдохновенные иезуэлитские порядки. Чтобы обратить турецкого султана в свою веру, он даже ездил в 1678 г. в Константинополь, а в 1689 г. с той же целью прибыл в Москву, но по доносу лютеранского пастора из немецкой слободы был схвачен и сожжен на берегу Москвы-реки как опасный ересиарх и смутьян. Поэзия Кульмана темпераментная своеобразная, сложная, подчас темная («Пятнадцать песен», 1673, и главным образом «Псалтырь охлаждающая» – имеется в виду: охлаждающая адское пламя, или «Псалтырь Кульмана», 1684-1686), тесно связана с его порывами и чаяниями. Считаю себя поэтом Господним, новым Давидом, поражающим Голиафа, он и стихи свои называл псалмами. Его жизнь неотделима от иезуэлитской эпопеи. Видения и пророчества подкрепляют его заветные идеи. Он то уверен в успехе, то сомневается в себе самом. «Придите люди, придите! – восклицает он. – Загляните в мое сердце: ведь нет у меня иного врага на земле, кроме меня самого» [10]. Но, уповая на помощь Божью, он ликует и предсказывает сильным мира сего близкую гибель:

«Тираны, оставьте свой скипетр!.. Слушайте власти! Кто преследует, сам должен подвергаться преследованию! Жизнь вам одолжена лишь для покаяния... Угнетенные, радуйтесь! Угнетатели, вопите, вопите! Смертоносный клинок уже занесен над вами!» [10].

Выводы. История немецкой мистики развертывает перед нами процесс актуализации мистического чувства, скрытого в обожествлении жизни. Мир представлялся как органическое целое. Широкое развитие веры в возможность самостоятельного интуитивного богопознания, вне стен церкви. Религиозное чувство многих мистиков понималось как созерцание, интуиция бесконечного и его переживание. Созерцание Универсума – это интуитивное схватывание мирового целого. В контексте всего немецкого мистицизма мы имеем дело с сознательной интеллектуальной интуицией, соединенной с религиозным чувством, носящим индивидуальный характер. Именно в этом контексте немецкий мистицизм мог развиваться в протестантскую эпоху, как независимое от традиционализма (т.е. католичества), уникальное явление. Немецкий мистицизм рассматривал как единое целое, как единую мыслимую и чувственную категорию, несколько не разделяя его на некие противоположности. Именно как раз это положило начало развитию всей немецкой философии, которая строилась на принципах интеллектуального интуитивизма.

Литература:

1. Ангелиус Селезиус. Херувимский странник / Селезиус Ангелиус. – СПб.: Наука, 1999. – 509 с.
2. Беме Я. Ключ (Clavis, или Объяснение некоторых принципиальных моментов и высказываний) / Я. Беме // Герменетическая космогония. Дионисий Фрейер. Яков Беме. Джон Ди. – СПб.: «Азбука», 2001. – С. 173–246.
3. Беме Я. Chistosofia, или Путь ко Христу / Я. Беме. – СПб.: Амфора, 1994. – 224 с.
4. Беме Я. Аврора или утренняя зоря в восхождении / Я. Беме. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
5. Бердяев Н. Смысл творчества / Н. Бердяев // Бердяев Н. Сочинения. – М.: Правда, 1989. – 608 с.
6. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии в 3-х тт. / Г. В. Ф. Гегель. – Т. 3. – СПб.: Наука, 2001. – 518 с.
7. Жирмунский В. М. Немецкий романтизм и современная мистика / В. М. Жирмунский. – СПб.: Аксиома, 1996. – 232 с.
8. Кульман К. Псалтырь охлаждающая [Электронный ресурс] / К. Кульман. – Режим доступа: <http://www.zeno.org/Literatur/M/Kuhlmann,+Quirinus/Gedichte/Der+K%C3%BChlpсалter,+Band+1/Erstes+Buch/Der+12.+K%C3%BChlpсалm>
9. Франк Себастиан Постижение Бога / Себастиан Франк. – СПб.: Астрапринт. – 347 с.
10. Уэйт А. Каббала / А. Уэйт. – М.: Центрполиграф, 2010. – 703 с.

Бевзюк Н. П. Німецька містика в контексті протестантського богослов'я – Стаття.

Анотація. Стаття присвячена проблемі формування німецької містики в період раннього етапу розвитку протестантського богослов'я. Містика розглядається як специфічний прояв душевного життя особистості, який носить індивідуальний характер. На прикладі розглянутих деяких напрямків в німецькій містиці можна побачити різноманітний і багатоплановий процес розвитку містичних вчень, які розвивались завдяки виникненню протестантизму.

Ключові слова: містика, містичний досвід, абсолютна ідея, Яков Беме, Себастиан Франк, протестантське богослов'є.

Bevzyuk N. P. Germanic mysticism in the context of the Protestant theology – Article.

Summary. The article is devoted to the formation of German mysticism in the period of the early stage of development of Protestant theology. Mysticism is regarded as a specific manifestation of the individual's mental life, bearing an individual character. On the example of some of the areas considered in German mysticism, a diverse and multifaceted process of the development of mystical doctrines, developed through the emergence of Protestantism, is seen.

Keywords: mysticism, mystical experience, absolute idea, natural philosophy, Jacob Behme, Sebastian Frank, Protestant theology.

Бондар Т. І.
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
Київського університету ім. Бориса Грінченка

ЛОГІКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИЙОМИ МАНІПУЛЮВАННЯ ІСТОРИЧНОЮ ПАМ'ЯТТЮ

Анотація. Історична пам'ять є одним із найважливіших чинників, здатних впливати на формування етнічної ідентифікації, яка є частиною процесу соціалізації особистості. Пам'ять про історію свого народу є досить потужним об'єднуючим чинником представників того чи іншого етносу. Ймовірна загроза руйнування існуючої культурної ідентичності викликає потребу в збереженні цілісності вітчизняного духовного простору.

Еліти та соціальні групи, вирішуючи ті чи інші завдання, задовольняючи певні запити суспільства, визначають концепцію пам'яті про минуле, роблячи певні акценти на подіях чи персоналіях, що сприяють легітимації політичної, соціально-економічної ситуації в суспільстві. При цьому використовуються різноманітні маніпулятивні методики, зокрема софістика. Мета статті – розкрити основні логіко-методологічні прийоми маніпулювання історичною пам'яттю та вироблення конкретних засобів протидії технологіям, спрямованим на маніпуляцію суспільною думкою.

Ключові слова: історична свідомість, історична пам'ять, маніпуляція, логічні прийоми, риторика, культура мислення.

Українське суспільство перебуває в стані інтенсивного пошуку шляхів збереження власної культурної ідентичності при одночасному пошуку можливостей інтеграції в світовий соціокультурний простір. Однак ніяке раціональне цілепокладання, ніяке соціокультурне проектування і прогнозування неможливі без ясного усвідомлення того, яким чином здійснюється детермінація культури історичною свідомістю, які можливості і перспективи культурного будівництва існують в історично детермінованому соціумі.

Для українського суспільства нині залишається актуальною тема відродження забутих сторінок вітчизняної історії, тобто повернення йому історичної пам'яті. До того ж, найсуперечливіші сторінки історії досить часто виступають об'єктом гострих політичних дискусій. Через це минуле й надалі є фактором, а іноді й інструментом роз'єднання суспільства, політичних маніпуляцій, тож існує по-

треба об'єднання конфліктних моментів спільної історії у пам'яті сучасників.

Актуальності проблемам, пов'язаним з історичною свідомістю, зокрема з історичною пам'яттю, додає прискорена динаміка трансформації історичної свідомості, яка зазнає інтенсивного впливу, зокрема, з боку інтенсифікації інформаційних потоків.

Ще однією підставою для актуалізації даної проблематики є потреба в збереженні цілісності вітчизняного духовного простору, вироблення в суспільстві стійкого імунітету проти ймовірної загрози руйнування існуючої культурної ідентичності, що може призвести до найсерйозніших втрат в суспільному розвитку.

Знання про минуле забезпечують передачу моральних та ідейних цінностей, а також орієнтацію в історичному часі і соціальному просторі. В цьому і полягає значення історичної свідомості, що являється потужним регулятором суспільного життя. В сучасний період розвитку суспільства, коли очевидно є його моральна криза, історичний досвід є необхідним в практиці формування ціннісних пріоритетів суспільства, особливо молодого покоління. Історична пам'ять є основним способом ідентифікації і орієнтації суспільства і особистості.

Впливаючи на пам'ять про минуле, ми безпосередньо впливаємо на ідентичність. У процесі соціалізації індивід формує цілий комплекс ідентичностей, таким чином даючи собі відповідь на питання «хто є я». Одна з цих ідентичностей – етнічна, що представляє собою усвідомлення своєї приналежності до тієї чи іншої етнічної групи. Сама ж етнічна ідентичність є одночасне переживання своєї приналежності до однієї етнічних спільнот або груп при відокремленні від інших [10].

Проблемам, пов'язаним з історичною пам'яттю, присвячено багато фундаментальних наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Так, наприклад, в роботах В. Артюха, В. Вашкевича, Ж.Тощенко, І. Савельєвої, А.Полетаєва, М.Хальбакса та інших здійснюється аналіз поняття «пам'ять», «історична пам'ять», «колективна свідомість», «історична свідомість»; в дослідженнях О. Томаченка, П. Вербицької, С. Драновської,

О. Удода і ряду інших авторів проводиться дослідження історичної пам'яті у проекції на завдання історичної освіти. Питання філософсько-теоретичного осмислення ключових аспектів історичної пам'яті присвячені праці П. Рикьора, П. Хаттона, Н.Копосова. Однак деякі аспекти, пов'язані з історичною пам'яттю, залишаються поза увагою науковців, або ж ця увага є досить незначною.

Мета статті – розкрити основні логіко-методологічні прийоми маніпулювання історичною пам'яттю та вироблення конкретних засобів протидії технологіям, спрямованим на маніпуляцію суспільною думкою.

Оксфордський словник англійської мови трактує маніпуляцію як «акт на людей або управління ними зі спритністю, особливо із зневажливим підтекстом, як приховане управління або обробку» Таким чином, термін «маніпуляція» є метафора і вживається в переносному сенсі: спритність рук у поведінці з речами. Виданий в 1969 р. в Нью-Йорку «Сучасний словник соціології» визначає маніпуляцію як «вид застосування влади, при якому той, хто володіє нею, впливає на поведінку інших, не розкриваючи характер поведінки, якої він від них очікує» [Цит.по 6, с. 28].

По суті, ідеологічна обробка населення базується на підміні помилковими, спотвореними образами справжньої дійсності, сучасної чи минулої. В софістиці були розроблені, застосовувалися, а також надалі розробляються і застосовуються різноманітні прийоми маніпулювання свідомістю, в тому числі і історичною, що включає в себе історичну пам'ять, прийоми, які можна назвати інтелектуальним шахрайством, як от: гра на багатозначності, оперування неточними визначеннями і метафорами, навмисне порушення логічних правил, законів мислення, парадокси, гіпостазування та ін. В межах однієї статті розглянути всі їх неможливо. Тому ми зупинимось лише на окремих із них, що, на наш погляд, використовуються для маніпулювання історичною пам'яттю найчастіше. І це стосується не лише української історії. Це загальна проблема.

Ще за умов розвитку давньогрецької демократії закономірно відбувається усвідомлення мови як механізму переконуючого впливу. Протагор, що заговорив про слово як про «великого володаря», піднімає одну з найбільш актуальних на сьогоднішній день проблем – проблему мови і влади. У софістичному дискурсі проявляється енкратична (владна) спрямованість мови, переконати – значить підкорити собі співрозмовника, мова стає засобом перемоги над партнером. Для логіків мистецтво переконання цікаве перш за все своїм раціональним ядром – доказом і аргументацією. Тому останнім часом і спостерігається підвищена увага до теорії

аргументації як методології переконання.

Софістика доповнює логіку як самостійна мовна практика, що являє собою один з риторичних підходів до аргументації. Аргументація софістів звернена в першу чергу до глядача («епідейктичний вид красномовства»), а її мета – справити враження. Як наслідок, софістичний дискурс спирається і на логічно-послідовну аргументацію, і на дуже підступні тактичні прийоми. Софісти включають до практики переконання провокаційні міркування на довільно вибраних альтернативах, перериви в логіці, свідомо некоректно використовуються логічні і семантичні правила, що призводять до парадоксів і неоднозначності.

Софістика відзначається широким використанням пізнавальних прийомів, які виключаються з простору логіки. Багатозначність, неточність визначення, «туманна» і «темна» мова, безглузде (нонсенс), абсурд, доведені до надмірності художні тропи, метонімії, окказіональність, перебільшення, гіпостазування – всі ці прийоми в логіці розглядаються як помилки або «пастки мови», але займають важливе місце в софістиці [7].

Якщо для класичної логіки важливо усунути невизначеність, де це можливо, вдаючись до дотримання термінологічної конвенції, то для софістики важлива багатозначність і свобода у використанні слів. І ця особливість софістики широко використовується як засіб впливу на масову свідомість, оскільки широкі маси народу підпорядковуються насамперед силі усного слова. Маніпулятивні можливості мови експлуатуються і в ідеологічній боротьбі і в політичній пропаганді, Гра на багатозначності – один із найпоширеніших софістичних прийомів.

Багатозначність містить в собі потенціальну можливість логічної помилки і порушує принцип тотожності. Арістотель у праці «Про софістичні спростування» докладно аналізує варіанти софістичної гри на багатозначності. Розглядаючи прийоми софістів, він переслідує цілком зрозумілу мету: структуруючи і детально аналізуючи промову противника, ти будеш до неї підготовлений і зможеш уникнути тих установок і ситуацій, в які тебе, використовуючи конкретну техніку, намагаються поставити [1, с. 571-572]. Мова як система являє собою один з можливих способів концептуалізації, усвідомлення і розуміння дійсності. Поняття, виражене словом, може викликати почуття або емоції. Емотивний компонент видно більш менш виразно, якщо взяти два або більше слів, що відносяться до одного і того ж об'єкту, але активізують зовсім різні емоції. Створити позитивне чи негативне враження про ту чи іншу людину, країну, партію, предмет чи явище допомагають оціночні поняття, виражені відповідними словами. Проілюструвати це можна

прикладами. Так, у сучасній Україні склалася досить складна ситуація, що призвела до появи так званих непідконтрольних територій, жителів яких іноді називають сепаратистами, не зважаючи на те, що не з власної волі вони опинилися в подібній ситуації. Мовний ярлик може багато що сказати про те, як ми сприймаємо і розуміємо цю роль, або точніше, якої інтерпретації цієї ролі чекають від нас ті, хто має владу управляти присвоєнням найменувань, а отже, і нашим розумінням.

Акт номінації, супроводжуваний у зв'язку з вибором мовних засобів деякими схвальними або несхвальними обертонами, – це улюблений пропагандистський прийом і зразок вищої витонченості в мистецтві брехні.

Безпорадність, що виникає у нас в результаті цього, і змусила, очевидно, політичних коментаторів зосередити свою увагу на брехні, поєднаній з номінацією. Генрі Стіл Коммаджер звинувачує адміністрацію Р. Ніксона в тому, що вона замінила Велику Брехню безліччю дрібніших обманів. «Псування мови – це спеціальна форма обману, яку нинішня адміністрація за допомогою своїх ставлеників на Медісон-авеню довела до високого рівня досконалості. Так, бомбардування стають «захисною реакцією», особливо точні бомбардування – «хірургічними ударами», концентраційні табори – «центрами умиротворення» або «таборами біженців»...Бомби, що лягли далеко від цілі, суть «перевитрачені боєприпаси», а якщо ці бомби накрили селища на вашій же території, то це і є всього лише «вогонь по своїй території». Розбомблений будинок автоматично стає «військовим об'єктом» [Цит. по: 2, с. 35].

Значна частина логічних помилок, а отже, і софізмів, пов'язана з порушенням законів мислення, особливо закону достатньої підстави. Помилка «після цього,отже, з причини цього» виникає тоді, коли просту послідовність подій у часі розглядають як події, пов'язані між собою причиннонаслідковим зв'язком. Часто цей прийом використовується у спробах формувати і змінювати історичну свідомість і історичну пам'ять народу, переконуючи народ у його меншовартості, формувати цю історичну пам'ять відповідно до мети інших держав. За основну причину визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького іноді намагаються видати той факт, що у самого Б.Хмельницького поляками було відібрано хутір та викрадено кохану жінку. Так, наприклад, О. Бузина писав з цього приводу: «Якби поляки не відібрали у хазяйновитого Богдана його хутора з карасями та баби, ні за що б він не заступився за права співвітчизників» [3, с. 154]. Однак, як підкреслює відомий історик Ю. Джеджула, в історичних джеделах збереглася згадка про те, що видатний укра-

їнський просвітитель, митрополит-філософ Петро Могила благословив Богдана Хмельницького на боротьбу за волю українського народу. Тривалий час ця згадка здавалася малоімовірною, позаяк тоді належало б визнати, що таємна підготовка до Визвольної війни велася задовго до її початку, адже Петро Могила помер у ніч на 1 січня 1647 року. Однак архівна знахідка українського пошуковця Юрія Мицика розвіяла ці сумніви. Було виявлено лист турецького султана до Богдана Хмельницького, датованого літом 1647 року, в якому повелитель Великої Порти дякував козакам за отримані відомості і обіцяв свою підтримку [5, с. 17]. Це – один з яскравих прикладів використання софістичної помилки «після цього, отже, з причини цього».

Досить часто експлуатується і такий софістичний прийом як «передбачення підстави», або, як ще його називають, «випередження підстави». Так у 2003 році представники США обґрунтовували необхідність введення коаліційних сил в Ірак. Вони говорили, не підтверджуючи свої слова фактами, про наявність у Саддама Хусейна зброї масового ураження. Природно, ніякої ядерної або бактеріологічної зброї в Іраку згодом не знайшли, але це було вже й не важливо – помилка *Petitio principii* (передбачення підстави) відкрила можливість для зміни авторитарного політичного режиму [8].

Досить розповсюдженим софістичним прийомом і в ідеологічній, міжпартійній боротьбі та інформаційно-психологічних війнах між окремими державами є «підміна тези». Замість того, щоб доводити свою власну правоту, у справжніх чи вигаданих гріхах вони звинувачують своїх супротивників. Такий прийом, як «від сказаного щодо частини до сказаного стосовно цілого» експлуатувався для створення певного негативного образу цілих народів раніше і використовується в даний час. Гітлерівська пропаганда, спекулюючи на негативних рисах діяльності чи моралі окремих представників єврейського народу, ці негативні риси приписувала всім представникам даної нації, забуваючи про відомих вчених, діячів культури, мистецтва та ін. В наш час нерідко представники арабського світу ототожнюються з терористами, негативні риси окремих злочинців поширюються на весь народ з метою викликати негативне ставлення до нього громадськості.

Подібні прийоми досить часто використовуються для створення образу ворога і розпалювання міжнаціональної ворожнечі між українським і польським народами, українським і російським народом. При цьому дії тих чи інших урядів як Речі Посполитої, так і Російської імперії, те зло, яке було спричинене українському народу представниками правлячих класів приписується народу в цілому, незважаючи на те, що, наприклад, передо-

ві діячі цих країн засуджували дії їх урядів, підтримували бодай морально народ України, даючи високу оцінку нашим героям-захисникам, виражаючи захоплення моральними рисами нашого народу, незламністю його духу, прагненням до свободи будь-якою ціною.

Так, наприклад, відомий поет-декабрист Кіндрат Рилєєв проявляв значну зацікавленість історією українського народу, про що свідчать його поеми «Наливайко», «Богдан Хмельницький», «Войнаровський». В поемі «Наливайко» він оспівує відомого ватажка повстання українського народу проти польських поневолювачів Северина Наливайка. К.Рилєєв змальовує його героєм, що приносить себе в жертву у боротьбі за свободу рідного краю, героєм, що свідомо йде на смерть заради звільнення вітчизни від її катів:

«Мне ад – Україну зреть в неволе,
Ее свободной видеть – рай!..» [9, с. 146].

Хтось може заперечити, що, кінцевим результатом боротьби і С.Наливайка, і Б.Хмельницького стало звільнення від гніту Речі Посполитої і возз'єднання України з Росією, і тому для російського поета вони – герої-визволителі. Але суперечить такій думці образ Івана Мазепи в поемі «Войнаровський», який, навпаки, намагався вирвати Україну із лап Петра I. Не зрадником, а героєм, хоча і в дещо завуальованій формі, устами Андрія Войнаровського, зображує поет Івана Мазепу, який вважав свій перехід на бік шведів боротьбою за свободу України:

«...Уж близок час, близка борьба,
Борьба свободы с самовластьем!» [9, с. 122].

Ця ж думка продовжується і в описі поховання І. Мазепи:

«Козак и швед равно рыдали;
Я шел, как тень, в кругу друзей.
О странник! Все предузнавали,
Что мы с Мазепой погребали
Свободу родины своей» [9, с. 128-129].

Із співчуттям і захопленням пише про український народ і відомий російський поет М. Лермонтов у вірші «На светские цепи...».

Сучасні події в Україні вкотре підтверджують маніпулятивну роль прийому «від сказаного щодо частини до сказаного стосовно цілого». Агресію щодо України, спровоковану урядом Російської федерації, деякі політики і громадські діячі намагаються представити як злочин, що скоюється всім народом, і на цій підставі обірвати навіть культурні

зв'язки з Росією, перешкоджаючи доступу нашого населення до культури сусідньої країни, мови, мистецтва.

Маніпуляції історичною пам'яттю спрямовані на формування переконань щодо тих чи інших історичних подій чи особистостей. Вихідною і необхідною ланкою будь-якого переконання, незалежно від його глибини і спрямованості, є наявність певних концепцій. Однак така інформація автоматично не стає переконанням. Вона повинна збагатитися емоційно-вольовим та ціннісним (оціночним) ставленням особистості до закладеного в ній змісту, щоб перетворитися в систему життєвих установок та принципів діяльності.

Людський мозок влаштований так, що краще сприймає інформацію через художні образи, ніж через наукові викладки. Адже письменник не просто передає інформацію: твори класиків мають величезну силу впливу на людську душу, здатні викликати ті чи інші почуття, змушують думати про власне життя, іноді навіть переглядати свій світогляд [4]. Використання образної функції мови є одним із найсильніших засобів емоційного впливу на слухача. Відомий медик і педагог М.І. Пирогов вважав дар слова єдиним і неоціненним засобом проникати значно глибше зовнішніх почуттів за його здатність створювати наочні образи.

Особлива роль у формуванні художнього образу як засобу впливу на емоційний стан людини та чинника формування її переконань належить художньому тексту зокрема і художній літературі взагалі. Ідея, втілена в художніх образах, справляє величезний виховний вплив, переконує, вселяє ті чи інші почуття. І тому художня література відіграє найважливішу роль у суспільно-політичному житті. Якщо навіть письменник не усвідомлює себе проповідником певних ідей, його твори об'єктивно укладають ці ідеї і стають виховним чинником.

Ми часто чуємо останнім часом про необхідність патріотичного виховання молоді, про відсутність патріотизму у суспільстві. Ліквідувати наявні недоліки у патріотичному вихованні намагаються шляхом більш детального вивчення вітчизняної історії. Чи ж допоможуть у вихованні любові до батьківщини і готовності до самопожертви заради її блага сухі факти про те, коли і як князували ті чи інші князі, які відбулися війни, хто і з якими втратами здобув перемогу. Навряд чи можна подібним чином досягти бажаного ефекту. А от читаючи історичні романи можна виховати почуття патріотизму.

Проблема маніпулювання свідомістю мас, зокрема історичною пам'яттю, як знаряддя впливу на їх розум та волю і відповідно спрямування їх дій у потрібному маніпуляторам напрямку складна і багатоаспектна. Дослідження її не може обме-

житися рамками однієї статті, тим більше, що нові умови суспільного життя несуть і новий стиль. Інформаційне суспільство вимагає високого рівня культури мислення населення, яка була б оперативною, забезпечувала б вміння орієнтуватися в потоках інформації, критично її оцінювати, аналізувати, обґрунтовувати власні думки і переконання. Важливу роль у протидії маніпуляціям історичною пам'яттю відіграє ґрунтовна логічна освіта та риторика, інтерес до якої зростає в сучасному світі, в зв'язку з бурхливим розвитком засобів масової інформації та комунікації. Оскільки ораторське мистецтво стає найдієвішим інструментом державної ідеології, маніпуляції громадською думкою і настроями, а також процесом формування світогляду кожної особистості, то протидіяти маніпулятивному впливу на свідомість людини можна лише шляхом освітніх технологій, розвитку високого рівня критичного мислення, логічної культури, риторичною майстерністю. Поінформований – значить озброєний.

Результати аналізу використання логічних та методологічних прийомів маніпулювання історичною пам'яттю, викладені в даній статті, можуть бути використані в ідеологічній роботі, пропаганді, педагогічній діяльності та подальших дослідженнях проблем формування історичної свідомості.

Література:

1. Аристотель. О софистических опровержениях / Аристотель // Сочинения: в 4 т. Т. 2: Пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1984. – С. 533–594.
2. Болинджер Д. Истина – проблема лингвистическая / Д. Болинджер // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М.: Прогресс, 1987. – С. 23–44.
3. Бузина О. Тайная история Украины-Руси. 7-е изд., испр. и доп. / О. Бузина. – К.: Арий, 2011. – 384 с.
4. Вдовина Н. А. Роль художественной литературы в духовно-нравственном воспитании молодежи [Электронный ресурс] / Н. А. Вдовина // Доклад на III церковно-общественном форуме "Табьинские чтения" (г.Уфа, 29.10.2013). – Режим доступа: <http://www.eparhia-ufa.ru/libraries/publications/vdovina-na-rol-hudozhestvennoy-literatury-v-duhovno-nravstvennom-vozpitanii/>.
5. Дведжула Ю. Таємна війна Богдана Хмельницького: Історико-документальна оповідь / Ю. Дведжула. – К.: Молодь, 1995. – 224 с.
6. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М.: Изд-во: Эксмо, 2007. – 864 с.
7. Краснопольская А. П. Софистическая аргументация: идеал и методы / А. П. Краснопольская // Мысль. Ежегодник С.-Петербургского философского общества. – 2006. – № 6. – С. 121–132.
8. Кулик А. 10 логических ошибок нашего времени / А. Кулик // Зеркало недели. – № 42, 23 ноября 2012.
9. Рылеев К. Ф. Думы; Поэмы; Стихотворения; Проза / К. Ф. Рылеев. – М.: Худож. лит., 1993. – 303 с.
10. Стефаненко Т. Г. Етнопсихологія. Підручник для вузів / Т. Г. Стефаненко. – М.: Інститут психології РАН, «Академічний проект», 1999. – 320 с.

Бондарь Т. И. «Логико-методологические приемы манипулирования исторической памятью» – Стаття.

Аннотация. Историческая память является одним из важнейших факторов, способных влиять на формирование этнической идентификации, которая является частью процесса социализации личности. Память об истории своего народа является достаточно мощным объединяющим фактором представителей того или иного этноса. Вероятностная угроза разрушения существующей культурной идентичности вызывает потребность в сохранении целостности отечественного духовного пространства.

Элиты и социальные группы, решая те или иные задачи, удовлетворяя определенные запросы общества, определяют концепцию памяти о прошлом, делая определенные акценты на событиях или персоналиях, которые способствуют легитимации политической, социально-экономической ситуации в обществе. При этом используются различные манипулятивные методики, в частности софистика. Цель статьи – раскрыть основные логико-методологические приемы манипулирования исторической памятью и выработки конкретных средств противодействия технологиям, направленным на манипуляцию общественным мнением.

Ключевые слова: историческое сознание, историческая память, манипуляция, логические приемы, риторика, культура мышления.

Bondar T. I. Logical and methodological methods of manipulating historical memory – Article.

Summary. Historical memory is one of the most important factors that can influence the formation of ethnic identity, which is part of the process of socialization of the individual. The memory of the history of its people is a rather powerful unifying factor of the representatives of a particular ethnic group. The probable threat of the destruction of the existing cultural identity calls for the preservation of the integrity of the domestic spiritual space.

Elites and social groups, solving certain tasks, meeting certain demands of society, define the concept of memory of the past, making certain emphasis on events or personalities that contribute to the legitimization of the political, socio-economic situation in society. It uses a variety of manipulative techniques, including sophistry. The purpose of the paper is to reveal the main logical and methodological methods of manipulating historical memory and developing specific means of counteracting technologies aimed at manipulating public opinion.

Keywords: historical consciousness, historical memory, manipulation, logical principles, rhetoric, culture of thinking.

Гансова Е. А.

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та соціології*

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО «ВЕЛФЕРА» У ЗАДОВОЛЕННІ ЗАГАЛЬНИХ ТА СПЕЦИФІЧНИХ ПОТРЕБ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Дана стаття присвячена проблемі соціального «велфера» та його роль у задоволенні потреб суспільства. Охарактеризовано основні види потреб (загальні та специфічні). Визначено чотири умови, які необхідні для задоволення потреб: фізіологічні, економічні, соціальні, політичні. Визначено, що для задоволення потреб існує три типи поведінки: задатки і здібності, якими індивіди володіють, але при цьому останні залишаються не реалізованими; навички, пов'язані зі здатністю уникати деструктивних дій; планування майбутніх можливих дій. Доведено, що підтримка соціального порядку – це суттєвий внесок в наданні допомоги людям при задоволенні їхніх потреб. Відзначено, що система соціального «велфера» допомагає задовольняти потреби трьома способами: зменшує перешкоди для благополучного існування; підсилює здібності людей долати труднощі; забезпечує необхідними ресурсами.

Ключові слова: соціальний «велфер», потреби, соціалізація, соціетальне благополуччя, соціальний порядок.

Як відомо, соціальний «велфер» – це суттєвий елемент державної соціальної політики, що вкрай важливий при здійсненні соціальної допомоги. Адже важливо знати та враховувати потреби людей похилого віку та інших вікових категорій, а також потреби людей, які опинились у складних життєвих обставинах.

Треба також заглибитись в сутність поняття «потреба». В науковій літературі існує відповідна класифікація потреб. Доцільним є підхід, який передбачає інтеграцію психологічного, філософського та соціологічного аспектів. Потреби пов'язані також з іншими механізмами спрямованості дії, а саме з інтересами, мотивами та цінностями.

Метою статті є характеристика загальних та специфічних потреб, засобів їх задоволення та роль соціального «велферу» в цьому процесі.

Роберт Баркер визначає потреби як: “фізичні, психологічні, економічні, культурні та соціальні вимоги, що необхідні для виживання, добробуту та здійснення будь-якої діяльності” [1, р. 153].

Особистість і суспільство мають потреби. Людина – це складний організм, народжений з потенціалом, що забезпечує зростання, навчання і пошук відповідей на питання, що пов'язані з проблемами розвитку.

Існує також фізичне і соціальне оточення, що забезпечує ресурси, які дозволяють спростити реалізацію людського потенціалу, з одного боку, і створює певні перешкоди і труднощі для їх реалізації, з іншого. Протягом усього життя ми також потребуємо допомоги інших людей, щоб максимізувати результат наших дій.

На ранній стадії розвитку людина відчуває потребу в харчуванні і захисті. Фізіологічні потреби пов'язані з виживанням у сприятливому середовищі з метою збереження здоров'я. Це – біологічний контекст людських потреб.

Наступний рівень людського існування пов'язаний з фізичними елементами середовища – повітрям, водою, рослинністю, які можуть спростити або ускладнити зусилля щодо реалізації генетичного потенціалу.

Соціальне оточення також сильно впливає на людське життя. Воно створює умови для структурування повсякденної поведінки. Інші індивіди, сім'я, малі групи, організації, об'єднання та соціальні інститути, включаючи соціальну допомогу, соціальну допомогу («велфер»), – все це елементи соціального оточення, соціального середовища. Таким чином, наші цінності та вірування, норми, що керують нашою поведінкою, ролі, які ми граємо, – все це похідне соціального середовища, культури, суспільства в цілому [3, р. 79].

Дослідники проблеми потреб наполягають на тому, що для їх задоволення необхідна наявність чотирьох умов: економічних, що включають виробництво товарів і послуг; фізіологічних – народження нового покоління, що повинно прийти на зміну попередньому; соціальних, а саме, соціалізацію, навчання і формування необхідних умінь і навичок; політичних. З останніми пов'язана наявність влади, яка б гарантувала і забезпечувала присутність даних умов.

Таким чином, члени суспільства і саме суспільство залежать один від одного.

Слід розрізняти загальні потреби, що притаманні всім людям і специфічні. Різноманітність потреб пов'язано з біологічними, психологічними, соціальними і культурними відмінностями.

Загальні потреби – базові для виживання і розвитку. Найбільш популярною класифікацією таких потреб запропонована Абрахамом Маслоу.

Різноманітність в суспільстві має біологічну, психологічну, соціальну і культурну основу, що впливає на спосіб вираження і задоволення потреб.

Найбільш значущими типами потреб є потреби, обумовлені приналежністю акторів до гендерних, вікових, расових, етнічних, соціоекономічних груп.

Існує безліч прикладів впливу особливостей групової приналежності індивідів на реалізацію їхнього потенціалу. Дослідження показали, що фізичне благополуччя дітей залежить від економічного статусу їх опікунів. Діти, що народилися в бідних сім'ях, швидше можуть мати вроджені вади, ніж в сім'ях забезпечених. Це стосується їх ваги і стану здоров'я. Вони також, найімовірніше, страждали від голоду і соціального ігнорування, перебуваючи за межею бідності. Такого роду суб'єкти відчувають потребу в любові, повазі і самоактуалізації.

Таким чином, відзначимо, що діти і дорослі, чоловіки і жінки мають як загальні потреби, так і специфічні. Такими ж є і способи їх задоволення.

Людські потреби не постійні, так як вони приймають різні форми протягом усього періоду життя. Життєвий простір – це період від народження до смерті. Він має хронологічні стадії, що асоціюються з різними очікуваннями з приводу того, як повинні бути задоволені потреби. Наприклад, очікується, що багато хто з психологічних, емоційних і соціальних потреб підлітків повинні задовольнятися в контексті їх шкільного досвіду, насамперед, у результаті взаємодії з однолітками в процесі занять спортом, проведення дозвілля та ін. Дорослі задовольняють ці потреби в результаті спільної роботи, рекреаційної діяльності, інтимних відносин.

Однак, можливості задоволення потреб залежать від соціального контексту. Якщо в минулі століття можна було виявити дітей, зайнятих роботою в шахтах, на фабриках, у сільському господарстві, то в сучасному суспільстві діти захищені сім'єю, інститутами, спеціальними організаціями, державою. Хоча існують відмінності в ставленні до дітей, що обумовлені матеріальним і соціальним статусом сімей. Відмінності також обумовлені і типом країни або суспільства. Як відомо, сьогодні в світі існують країни з різним рівнем соціального розвитку: країни розвинені, що розвиваються і слабо розвинені. Так, наприклад, понад мільйон дітей в Мексиці живе на вулиці, без сім'ї.

Фізичний, психологічний і соціальний розвиток – це процес, що триває до тих пір, поки людина

не стає самодостатньою. Генетична програма на біологічний і фізичний розвиток. Однак, хвороби, нещасні випадки та природні катаклізми можуть виникнути в будь-який момент. Крім того, не так багато людей в індустріально розвинених суспільствах можуть самостійно забезпечувати себе їжею, споруджувати власне житло, виготовляти одяг. Задоволення базових фізичних потреб зазвичай вимагає співпраці з іншими. Більшість людей змушені заробляти, щоб купувати найнеобхідніше у інших людей.

Процес задоволення фізичних потреб у сучасному світі передбачає взаємодію безлічі людей зі складним соціальним оточенням.

Період біологічної безпорадності може впливати і на інші потреби. Діти особливо залежать від інших для задоволення своїх емоційних, інтелектуальних, персональних і соціальних потреб, для гарантії їх фізичного виживання.

Люди похилого віку виявляють, що їх соціальні відносини і їх психологічне благополуччя наражаються на небезпеку, якщо вони виявляються незалежними від інших. Дорослі в будь-якому віці можуть також зазнавати труднощів в їх соціальних відносинах, якщо їх незалежність зменшується через хворобу, нещасний випадок або втрати постійної роботи.

У міру просування в життєвому просторі люди задовольняють свої базові потреби різним способом. Емоційні проблеми, такі як подолання стресу, перенесення на інших стану афекту, адекватне сприйняття оточення, контролювання власних почуттів будуть більш ефективними у тих, хто дозрів емоційно.

Відбувається інтеграція раціональних, чуттєвих і моральних елементів поведінки. Особисті цілі прояснюються, обираються стратегії для їх досягнення.

Як приклад можна звернутися до такого факту як зміна ролі жінок в США. Порівняно з минулим століттям сьогодні жінки мають значний доступ до освіти і роботи, адже посилилось прагнення жінок до самостійності, автономії і особистого благополуччя.

Ще одним результатом цих змін стало те, що жінки перестають бути жертвами фізичного/домашнього насильства. У цьому разі зростає здатність індивідів ефективно задовольняти свої потреби, а соціальні проблеми починають зменшуватися [див.: 7, р. 213-234].

Задоволення потреб – це динамічний процес. У міру того, як люди ростуть і змінюються, вони використовують нові ресурси і стикаються з новими обставинами на кожній стадії. Ми можемо побачити в цьому процесі як загальні ознаки, характерні для життя людей, так і особливі, обумов-

лені біологічними, психологічними і соціальними факторами.

У житті людей відбуваються зміни під впливом змін в їх фізичному і соціальному оточенні. Фізичне середовище – це об'єкт коротко- і довгострокових змін (засуха, повінь, землетрус та інші природні катаклізми, що здатні швидко змінити умови, в яких живуть люди). Довгострокові зміни, такі як поступове руйнування орних земель, лісів, забруднення навколишнього середовища в результаті урбанізації та індустріалізації, – створили головні проблеми для багатьох народів, які проживають в різних країнах Європи та Америки.

Згідно з даними ООН, 26 % орної землі і пасовищ деградовані через деструктивну людську діяльність [8].

Забруднення водних ресурсів стає загрозливим. Наприклад, вода тільки з 4 % більшості річок в Європі стає придатною після дезінфекції. Половина міст і 15 % промислових підприємств не мають водоочисних споруд.

Драматичним прикладом стала катастрофа на ЧАЕС. Відбувається хімічне виснаження озонового шару в атмосфері, який необхідний для захисту шкірного покриву.

Зміни також мають все зростаюче значення для соціального оточення. З розвитком індустріалізації, а так само в зв'язку з появою вільного підприємництва в колишніх соціалістичних країнах, умови для економічного виживання суттєво змінилися. Інфляція, розбалансованість у сфері торгівлі, зростання транснаціональних корпорацій, – все це впливає на зайнятість і економічне благополуччя мільйонів людей. Біржова криза в США миттєво впливає на цінову ситуацію в усьому світі. Спад споживчої активності в США може спричинити скорочення імпорту і, відповідно, скорочення кількості робочих місць в країнах, які експортують свою продукцію в США.

На безліч інших аспектів соціальної сфери також впливає економічний фактор. Суспільство, держава відповідальні за рівень бідності, злочинності та кількість безпритульних. Сім'ї можуть бути ефективними, якщо обоє з подружжя працюють для того, щоб задовольнити мінімальні потреби. Сільські жителі економічно депресивних територій переїжджають в іншу місцевість у пошуках роботи. Однак, це призводить до скорочення чисельності платників податків унаслідок чого скорочується фінансування будівництва доріг, житла, навчальних закладів в регіонах, які залишають жителі. Економічні та політичні труднощі виникають у емігрантів, особливо у нелегальних. У цьому випадку зростає кількість конфліктів, рівень безпритульності і безробіття.

Протягом 80-х років у США був прийнятий за-

кон, згідно з яким кількість іммігрантів має бути лімітоване, а також повинен бути посилений контроль за нелегальною імміграцією. У 1994 році було запропоновано не виплачувати допомогу легальним і нелегальним іммігрантам.

Іммігранти стають найбільш чутливими до навколишнього середовища в разі змін умов. У відповідь на економічні труднощі більшість працездатних членів сімей емігрують в інші країни в надії заробити більше грошей, щоб знову відновити сім'ю.

Люди, які емігрують нелегально, ризикують своїми життями. Еміграція створює одночасно труднощі і сприятливі можливості. Стимулом для членів таких груп стає можливість отримати освіту і потім працювати в школах, соціальних службах, створювати свій бізнес, тобто все, що повинно служити людям. Деякі громади, до складу яких входять іммігранти, стають сильнішими і життєздатними, інші – зберігають свою національну ідентичність.

Транснаціональні корпорації дають роботу представникам тих народів, які борються за свої громадянські, соціальні та економічні права. Водночас безробітними стають ті, хто не є членом об'єднань, організацій.

Генетична спадковість і зміни у фізичному і соціальному середовищі – найбільш значимі для соціального благополуччя та впливають на вибір індивіда.

Сприятливі можливості для індивідів зазвичай залежать від етно-національної, класової, гендерної приналежності. Расизм, сексизм та інші форми інституційної дискримінації можуть створювати незвичайний життєвий простір. Стикаючись з подібними обставинами, багато людей роблять особливий вибір, використовуючи свій професійний і освітній потенціал. Іноді, люди обмежені у своєму виборі через наявність перешкод з боку їх оточення.

Слід більш детально проаналізувати три типи поведінки.

Перший тип поведінки пов'язаний із задатками і здібностями, якими вони володіють, але при цьому останні залишаються не реалізованими. Часто індивіди не інформовані щодо відповідних організацій та їх програм. В цьому разі необхідно краще інформувати населення, забезпечуючи їх відповідною рекламою. Це могло б посприяти в задоволенні потреб даного виду [4].

Другий тип поведінки передбачає навички, пов'язані зі здатністю уникати деструктивних дій. Куріння, зловживання алкоголем і наркотиками, примушування інших при вирішенні власних проблем, – все це створює більше перешкод, ніж та кількість проблем, з якими люди звикли справлятися.

Третій тип поведінки – це планування майбутніх можливих дій. Цей вид поведінки володіє довгостроковими і короткостроковими компонентами. Хорошим прикладом є утворення. Тобто не миттєве задоволення потреб. Освіта закладає основи зростання і робить більш доступним бажаний вид діяльності. Однак не існує безпосереднього зв'язку між освітою і майбутньою кар'єрою.

Довгострокове планування важко здійснювати. Часто залишається незрозумілим, як може вплинути зайнятість людини в даний час на її проблеми в майбутньому. До того ж вирішення негайних проблем вимагає такої витрати енергії, що її не залишається для подолання майбутніх життєвих труднощів. Молоді люди, особливо представники груп, які відчувають дискримінацію, мають досить неясну перспективу. Однак без планування задоволення потреб залишатиметься епізодичним і неефективним.

Отже, всі описані вище типи поведінки дозволяють зрозуміти, чому люди потребують допомоги. Водночас існує відповідальність суспільства за реалізацію індивідуальних потреб. Так само, суспільство має власні потреби, пов'язані зі структурою та порядком. Це – соціальні потреби.

Соціальне благополуччя забезпечує реалізацію індивідуальних цілей. Соціальні інститути, такі як сім'я, школа, громадські організації, економічна і політична системи функціонують спільно, забезпечуючи ресурсами індивідів.

Соціальний порядок – це важлива умова благополуччя і добробуту. Дане поняття означає підтримку передбачуваних зразків поведінки, що роблять можливим спільне співіснування людей. Суспільство – це, значною мірою, спільнота людей, що дотримуються певних правил. Якщо ці правила порушуються, організована поведінка стає неможливою, і суспільство дезінтегрується, перетворюючись у безліч непередбачених взаємодій між індивідами і групами. Цей вид дезінтеграції ускладнює задоволення потреб для більшості людей. Навіть у ситуації конкуренції і конфлікту необхідно дотримуватися певних правил. Компанії змагаються один з одним, обслуговуючи клієнтів. Існують певні правила гри для політичних партій. На рівні міжособистісних відносин важливо у разі конфлікту досягати взаємного співробітництва та підтримки.

Досягнення консенсусу в суспільстві можливе, якщо його члени мають спільні цілі, вірування і цінності, а зразки взаємодії залишаються стабільними. Однак дана ситуація була можливою в доіндустріальному суспільстві, де існувало незначне розходження між людьми і вони мали тенденцію діяти і думати однаково [5].

У сучасному суспільстві соціальна фрагментація і спеціалізація, обумовлені стилем життя,

етнонаціональними і культурними особливостями і т. д. Американський соціолог Роберт Беллах у своїй праці «Звичай серця» досліджує відносини в американському суспільстві. Його цікавить, чому більшості північних американців вкрай складно спілкуватись з членами сім'ї, своїми сусідами та співгромадянами [2]. Автор визначив основні підстави подібних відносин. Це – відмінність в доходах, географічна мобільність, ослаблення сімейних традицій, зростаюче бажання особистісного відокремлення. У такому суспільстві досягнення консенсусу неможливе лише за рахунок соціального порядку.

Серед різних стратегій, що використовуються суспільством з метою руйнування усталених зразків поведінки, найбільш загальною та ефективною є стратегія **соціалізації**. Дж. Мітчелл визначає соціалізацію як процес, в ході якого індивіди самостійно навчаються поводитися відповідно до стандартів, які превалюють у їх культурі [6].

Найбільш інтенсивно соціалізація відбувається протягом періодів дитинства, коли поведінкові зразки та соціальні експектації формуються в сім'ї та школі. Більшість поведінкових зразків засвоюється завдяки спостереженню, тому що діти копіюють поведінку батьків і однолітків. Соціалізація триває протягом усього життєвого циклу, хоча і менш інтенсивно, ніж в період раннього дитинства.

Соціалізація ефективна в більшості ситуацій для більшості людей. Це – засіб контролю поведінки, тому що вона вбудована в операції, вироблені багатьма інститутами, особливо родиною, системою освіти, релігійними організаціями. Природно, що відмінність культур в сучасному суспільстві є джерелом відмінностей вірувань і поведінкових зразків. Проте, цінності та поведінку утворюють істотний внесок в суспільне солідарність.

Інший контролюючий механізм включається в випадках, якщо усталені норми носять примусовий характер. Вони ранжуються, починаючи з вираження несхвалення і до офіційного покарання (фізичного обмеження, арешту, тюремного ув'язнення).

Підтримка соціального порядку – це суттєвий внесок в надання допомоги людям при задоволенні їхніх потреб. Це робить більш імовірним їх раціональне бачення загальних перспектив, що стосуються потреб і стратегій їх досягнення.

Будь-яка форма соціального контролю стосується проблеми потенційних конфліктів між потребами суспільства і правами індивідів.

Завжди існує ризик, що домінуючі в суспільстві групи будуть застосовувати свою силу для тиску на інші групи, позбавляючи їх права переслідувати свої цілі, що відповідають їхнім очікуванням. Прикладом може слугувати ставлення корінних

американців до афро-американців у США.

Слід відзначити, що система «велфера» допомагає задовольняти потребами трьома способами. Вона зменшує перешкоди для благополучного існування, підсилює здібності людей долати труднощі і забезпечує необхідними ресурсами. Ця діяльність є головною функцією системи соціального «велфера». Також виокремлюють очевидні і латентні функції соціального «велфера». Очевидною функцією соціального «велфера» є навмисне, раціональне дотримання послідовності програм. Латентна функція не пов'язана з послідовністю програм. У той час як очевидна функція зазвичай описується як вигода для користувачів програм і для блага всього суспільства, латентна функція призначена для обслуговування нужденних громадян і обслуговує спеціальні потреби панівних і впливових верств населення.

Література:

1. Barker R. The Social Work Dictionary / R. Barker. – MD : NASW, 1991. – 287 p.
2. Bellah R. Habits of Heart / R. Bellah. – Berkeley : University of California Press, 1985. – 355 p.
3. Doyal L., Gough I. A Theory of Human Needs / L. Doyal, I. Gough. – New York, 1991. – 365 p.
4. Fedders Ch., Elliot L. Shattered Dreams / Ch. Fedders, L. Elliot. – New York : Harper and Row, 1987. – 248 p.
5. Federico R., Schwartz J. Sociology / R. Federico, J. Schwartz. – New York : Random House, 1983.
6. Mitchell G. A New Dictionary of the Social Sciences / G. Mitchell. – New York : Adline, 1979. – 244 p.
7. Straus M. Ordinary violence, child abuse, and wifebating / M. Straus // The Dark Side of Families. – CA : Sage, 1983. – P. 213-234.
8. UN. Doc. Report on the World Social Situation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ST/ESA/235E/1993/Rev.1.NewYork:United Nations.

Гансова Е. А. Роль социального «велфера» в удовлетворении общих и специфических потребностей общества – Статья.

Аннотация. Данная статья посвящена проблеме социального «велфера» и его роли в удовлетворении потребностей общества. Охарактеризованы основные виды потребностей (общие и специфические). Определены четыре условия, необходимы для удовлетворения потребностей: физиологические, экономические, социальные, политические. Определено, что для удовлетворения потребностей существует три типа поведения: задатки и способности, которыми индивиды обладают, но при этом последние остаются не реализованными; навыки, связанные со способностью избегать деструктивных действий; планирование будущих возможных действий. Доказано, что поддержка социального порядка – это существенный вклад в оказании помощи людям при удовлетворении их

потребностей. Отмечено, что система социального «велфера» помогает удовлетворять потребности тремя способами: уменьшает помехи для благополучного существования; усиливает способности людей преодолевать трудности; обеспечивает необходимыми ресурсами.

Ключевые слова: социальный «вэлфер», потребности, социализация, социетальное благополучия, социальный порядок.

Gansova E. A. The role of the social welfare in meeting general and special needs of society – Article.

Summary. This article is devoted to the problem of social "welfare" and its role in meeting the needs of society. The main types of needs (general and specific) are described. Four conditions that are necessary for meeting of needs are defined: physiological, economic, social, and political. It is determined that for satisfaction of needs there are three types of behavior: predispositions and abilities which individuals possess, but the latter remain unfulfilled; skills related to the ability to avoid destructive actions; planning of possible future actions. It is proved that support for social order is a significant contribution to helping people to meet their needs. It is noted that the system of social "welfare" helps to meet needs in three ways: reduces obstacles for a successful existence; strengthens the ability of people to overcome difficulties; provides the necessary resources.

Keywords: social "welfare", needs, socialization, social well-being, social order.

Крижановська Т. О.

кандидат філософських наук,

*доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету*

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ФЕНОМЕНУ КОМУНІКАТИВНОЇ ПРАКТИКИ

Анотація. У статті розкривається соціально-філософський аспект комунікативної практики як важливого соціального явища, що має декілька пластів дослідження, в тому числі етико-моральний, а також глибинний неусвідомлений.

Ключові слова: комунікація, практика, комунікативна практика, інтерсуб'єктивний простір, несвідоме.

Проблема комунікації знаходиться в центрі уваги дослідників самих різних галузей знань вже більше як півстоліття. Звернення науковців та практиків до проблеми комунікації сформувало той прагматично-комунікативний поворот в філософії, який відбувся у другій половині ХХ століття. На сьогоднішній день, не дивлячись на численні доробки з цієї тематики, образ комунікації змінюється. До нього залучаються доробки філософії психоаналізу та інших спрямувань глибинної психології, що розкриває нові сенси та пояснює комунікативні феномени і процеси більш об'ємно.

У філософії осмислення комунікації відбувалось здебільшого у двох сенсах. У першому – як загальний постійно існуючий суспільний процес, в результаті якого і постає суспільство як певна цілісність, налагоджуються соціальні зв'язки, підтримується структура. У другому сенсі філософи розуміють комунікацію як генерування смислу в комунікативній міжособистісній взаємодії. Треба зазначити, що поняття комунікативної практики взагалі дуже слабо розроблене в соціально-гуманітарному знанні і його осмислення має як теоретичну, так і практичну необхідність. Тож, основними завданнями цієї статті є осмислення з соціально-філософської точки зору феномену комунікативної практики.

Перш ніж переходити до філософського розгляду комунікативної практики, необхідно визначитись, що ми розуміємо під словами “практика” і “комунікація”.

Практика є висхідним поняттям практичної філософії. Зазвичай практичну філософію розуміють як єдність економіки, політики та етики, що було закладено ще в Античності. Давньогрецьке *πράξις* вживається Аристотелем у зв'язку з етичними пи-

таннями, такими як мета, благо, добро, цінності, індивідуальна та колективна добродетель [1, с. 7]. Практика розуміється Аристотелем, з одного боку тим, що протистоїть *τέχνη*, тобто мистецтву майстрування, вправності, вмінню штучно створювати предмети та керувати ними, а з другого боку – *θεωρία*, тобто умоглядній діяльності [1, с. 431], яку давньогрецький мислитель вважав справою вищого задоволення. Один із сенсів поняття практики корелюється, насамперед, з чеснотливим вчинком, який завжди існує в матерії конкретних обставин, в неповторності місця і часу, в унікальності індивіда, що вершить його. Добрі вчинки не постають самі собою, над цим необхідно працювати. Тобто, ще один сенс практики, що випливає з першого – це процес вправ, які стосуються внутрішнього світу людини. *Γράξις* пов'язується з індивідуальною роботою над собою, яка робиться з метою підтримки спільного блага. І в цьому людина певним чином обумовлена практикою інших. Тут розкривається третій сенс: практика як взаємодія, в ході якої люди взаємно формують і освічують одне одного з метою досягти справедливих відносин.

Читаючи “Критику практичного розуму” І. Канта, можна знайти як певні лінії перетину з думкою Аристотеля щодо розуміння практики, так і паралелі, що не перетинаються. Перша лінія певним чином продовжує думку, що практика вбирає в себе моральний сенс: світ практики – це світ моральних імперативів і максим. Правда, Аристотель вживав термін “етика”, який відрізняється від поняття “мораль”, хоча вони стосуються одного кола проблем. Друга лінія відображає думку про необхідність побудування справедливого суспільства, і практика є необхідним інструментом для цього. Але І.Кант, на відміну від Аристотеля пов'язує практичність із внутрішнім світом людини, причому виключно на раціональній основі. І. Кант зробив “коперніканський переворот” не тільки в гносеології, а й в етиці. Намір І. Канта полягає в тому, щоб довести надчуттєвість практичного, звільнити його від матеріального, від раціональних цілей і засобів. Світ практики – це світ розумної волі, яка визначає імперативи і моральні максими як закони об'єктивні “у всіх випадках і для всіх розумних істот”

[2, с. 29]. Завдання людини як розумної істоти – практикувати із своїм внутрішнім світом, приборкуючи в ньому “патологічний” елемент, пов’язаний із нашою чуттєвою природою” [3, с. 502]. Практика пов’язана з формою моральних вимог, але ніяк зі змістом конкретних життєвих ситуацій та випадків, коли жодне явище емпіричного світу не може правити за критерій оцінки.

Треба зазначити, що поняття практики розроблялось і в соціології (П. Бурдьє, П. Бергер, Т. Лукман, Е. Гідденс, Т. Парсонс, А. Шюц та інші) засобами та інтелектуальними інструментами цієї галузі знань. У соціологічному знанні практика розуміється здебільшого з інструментальної точки зору у вигляді “знання як” щось робити. Пьер Бурдьє, наприклад, вважає, що практика обумовлюється структурою суспільства [4]. Так чи інакше, поняття “практика” в соціологічних вченнях залишається у феноменальному світі і розуміється у вигляді дій в рамках соціальних інститутів або організацій.

Сучасне розуміння практики у філософії співвідноситься з внутрішніми моральними інтенціями суб’єкта дії, а також з етико-моральною складовою соціальних феноменів та процесів. Український дослідник Анатолій Єрмоленко зазначає: “Проблематика практичної філософії перебуває на межі багатьох дисциплін – теорії дії і теорії рішень, лінгвістики і філософії мовлення, економічної теорії і філософії права, політології і соціології, культурології та екології. Проте практична філософія об’єднує їх усіх саме морально-етичною проблематикою” [5, с. 9]. Але внутрішній світ людей, їх зв’язки, відносини, а тим більше прагнення та механізми взаємодії не обмежуються етикою та мораллю. Етико-моральні настанови, норми, принципи, переконання є дуже важливими, але далеко не єдиними регуляторами соціальної практики в її різноманітних проявах. Більше того, етико-моральний бік людських відносин має свої практичні джерела. Філософію цікавлять ідеї, смисли того, що лежить в основі людської практики. І вони неоднозначні. Тож, дослідження практики з соціально-філософської точки зору – це, перш за все, намагання наблизитись до механізмів утворення сенсів, того, що стосується внутрішнього світу людей, контексту їх різноманітних дій та взаємодій, а в кінцевому рахунку – їх мрій та бажань, як індивідуальних, так і колективних.

Комунікація – слово, що доволі часто використовується в сучасній науковій літературі в самих різних інтерпретаціях, в залежності від того в якій галузі знання проводиться дослідження і якого значення цього слова дотримується науковець. Польський дослідник в області комунікації Т.Гобан-Клас наводить сім основних визначень комунікації: комунікація як трансмісія (трансляція,

передача) інформації, ідей, емоцій, умінь; комунікація як порозуміння; комунікація як вплив за допомогою знаків і символів; комунікація як об’єднання (творення спільноти); комунікація як взаємодія; комунікація як обмін значеннями; комунікація як складник суспільного процесу, який виражає групові норми, здійснює громадський контроль, розподіляє ролі, досягає координації зусиль [6, с. 23]. Різні сенси комунікації добре викладені в книзі сучасного американського філософа Джона Дарема Пітерса (John Durham Peters) «Слова на вітрі: історія ідеї комунікації» (“Speaking into the Air: A History of the Idea of Communication”) [7].

Багатосторонній сенс комунікації представляє такий сучасний напрямок як комунікативна практична філософія (К.-О. Апел, Д. Бюлер, Ю. Габермас, В. Гьосле, Г. Йонас, В. Кульман, П. Ульріх). Один з його засновників Юрген Габермас робить комунікацію певним методологічним принципом, спираючись на який, на думку філософа, можливо уникнути багатьох проблем, існуючих в сучасному суспільстві. Центральними у його вченні стають поняття комунікативної дії, інтерсуб’єктивності та життєвого світу. Інтерсуб’єктивність, на думку цього філософа, утворює підвалини соціального буття. Комунікативний розум є «іманентним», отож його не можна знайти поза конкретною мовною грою та інституціями, і водночас він є трансцендентним – як регулятивна ідея, на яку ми орієнтуємося. Виходячи з цього, соціальний простір не дається нам раз і назавжди визначеним, але має продукуватися нашими власними, «хоча й не позбавленими конфліктів, але солідарними спільними зусиллями» [8, с. 284], що накладає на нас відповідальність і не наполягає на самоствердженні. Характерною рисою діяльності, яку можна визначити як комунікативна є її відмінність від цілераціональної діяльності, яка зорієнтована на мету і є, по суті, вторгненням суб’єкта в протиставлений йому світ об’єктів. Комунікативна дія – це водночас і мовний процес, що має свою інформаційну складову, і етична взаємна спрямованість учасників комунікації. Ю.Габермас наполягає на тому, що раціональність, підґрунтям якої є мета, і раціональність, що спрямована на взаєморозуміння, не можуть підміняти одна одну, що ці два типи раціональності лежать в різних площинах [9, с. 291]. У стратегічній дії, як вважає мислитель, комунікація постає як інформаційний інструмент впливу, що спонукає до певної поведінки, а мова згортається до медіуму передавання інформації, як за сіб, за допомогою якого здійснюється заохочення, погрози, маніпулювання тощо. Комунікативна дія відрізняється від стратегічної тим, що координація діяльності спирається на раціонально обґрунтовану силу результатів порозуміння. Тобто, кому-

нікація розуміється як дія, що виражена мовною практикою та має раціонально-етичний характер, причому Ю.Габермас обстоює необхідність універсалістської формальної етики, яка віддає перевагу універсальним нормам моральності, на протигу партікулярній змістовній етиці, яка захищає фактичний етос.

Звернемось також до основних ідей постмодернізму з приводу комунікації. Критика есенціалістського, раціонального, дискурсивного, суб'єктного, об'єктивного характеру комунікації в постмодерністських студиях відображає неоднозначність комунікативних процесів та практик, і показує безліч труднощів, на які наштотуються учасники комунікації в реальному житті. Розуміння комунікації, яке було розроблено в класичному універсалізмі має бути змінено на практику відмінностей. "Існують лише контексти безліч контекстів без будь-якого центру абсолютного закорення" [10, р. 56], коли жоден дискурс не має привілейованого доступу до Істини. Процес комунікації – це нескінчений семіозис, нескінченне творення смислів, в якому отримують право на голоси ті, кому це було відмовлено в класичній парадигмі. І в цьому сенсі необхідно переглянути етичні настанови комунікації. Жак Деріда звертає увагу на підкорення етики метафізиці, яке відбулось в класичну епоху. Але етика "не тільки не має ніякого зв'язку з метафізикою, а й упорядкована вона зовсім інакше, на давнішому, радикальнішому рівні" [11, с. 161], і якщо зв'язки з Іншим мислити в метафізичних категоріях, то вони втрачають свою етичну специфіку. Влада, що виражається в метафізичних категоріях, словосполученнях сили, дисципліни, закону має поступитися місцем свободі запитання, причому такого, коли воно не визначене для того, "щоб лицемірство відповіді вже запрошувалося під маскою запитання" [11, с. 158]. Етичність, тобто, практика комунікації виражається у здійсненні відмінності запитань.

Комунікація є взаємодією, – так вважали австрійський та американський психолог і психотерапевт Пауль Вацлавік (Paul Vatzlawick) та його колеги по Інституту психологічних досліджень Пало Альто (Mental Research Institute Palo Alto). Комунікація відбувається постійно – в розмові, невербальних формах, думках, мовчанні. Навіть коли людині здається, що вона не посилає іншій людині ніяких комунікаційних сигналів, це ще не означає, що комунікація не відбувається. Перебуваючи серед людей, неможливо уникнути комунікації. Виходячи з цього, П.Вацлавік формулює "метакомунікаційну аксіому прагматики людської комунікації: ніхто не може не спілкуватися" [12, р. 51]. З цього положення виводяться ще чотири аксіоми міжлюдської комунікації. В першій з них говориться про два рівня

комунікації – змістовий рівень та рівень відносин. Тобто, комунікація не тільки надає інформацію, але в той же час і накладає зобов'язання на відношення комунікантів одне до одного, що виражається в двох аспектах – передавальному (report), який відноситься до змісту комунікації і командному (comand), що належить до виду повідомлення (правда, брехня, щирість, лестощі тощо) і, в кінці кінців, відображає взаємовідношення комунікантів один до одного. П. Вацлавік зазначає, що чим більше відносини між людьми мають відвертий характер, тим більша частина інформаційного, тобто змістовного аспекту в процесі їх спілкування. Чим більше недовірливі відносини, тим більше командного аспекту, який виражається у внутрішній напруженості, навіть боротьбі, а отже змістовний аспект комунікації значно зменшується. Наступна аксіома визначається як "пунктуація послідовності подій" ("punctuation of the partners communication"). Це означає, що учасники сприймають комунікацію як певну послідовність, в якій існує початок і кінець, головні та другорядні явища, причини і наслідки тощо. Причому для кожного така комунікативна пунктуація може бути різною, тобто вона завжди суб'єктивна. Ще одна аксіома стосується символічного характеру комунікації і говорить про те, що існують як її цифрові (логічно-символічні), так і аналогові (безпосередньо-чуттєві) модальності. Американські дослідники роблять припущення, що аналогова комунікація уходить коріннями в архаїчний період людського існування і має більш універсальний характер та цінність порівняно з цифровою. Остання аксіома говорить про симетричність (рівність) або компліментарність (порядкування) відносин учасників комунікації, причому взаємодія в компліментарному вигляді означає не те, що вони протистоять одне одному, а те, що у них різні моделі комунікації. В цілому, комунікація розуміється П.Вацлавіком достатньо широко, як те, чого людина не може уникнути, причому комунікація не обов'язково носить обдуманий та навмисний характер. Будь-які вербальні або невербальні дії, свідомі або несвідомі феномени та процеси можуть бути комунікативними.

Комунікативна практика, з огляду на попередню проведену розвідку, розкриває свої значення у вигляді певного ритму, який виражається у декількох смислових акцентах. *По-перше*, комунікативна практика присутня всюди, де є соціальний світ людей. Вона народжується з численних життєвих світів, і, в свою чергу, формує і живить ці світи сенсами, взаємними прагненнями, спільним творенням. Мова – це те, що виражає і певним чином обумовлює сенси, згуртовує, і, водночас, відрізняє. Але без шару "невимовності" спільне творення не можливе. Мовлення та мовчання, погляди і жести,

думки і бажання виплітають мережу численних відношень, зв'язків, взаємодій, які виражаються у всюдисущому різнобарв'ї комунікативних практик. У структуруванні світу, як природного, так і соціального, виражається їх сила, виділяється головне та другорядне, утворюються смислові вузли.

По-друге, сенс комунікативних практик має неоднозначний характер. Він майже завжди обумовлений смисловим обрієм спільних значень, символічних кодів, культурних особливостей. Багатозначність інтерпретацій несе в собі загрозу непорозуміння та наступних дій самого різного, навіть насильницького характеру, якщо ці інтерпретаційні сенси мають “непроникливий” характер, тобто відгороджені від інших щільними завісами, які поділяють світ на “звично-свій” і “ворожо-чужий”. Але, в той же час, без багатозначності інтерпретацій неможливо здійснення свободи, що власне і відповідає сутності комунікації. Інформативне поле, в якому здійснюються комунікативні практики, не має меж. Це – все, і, водночас, нічого, це – безліч відкритих можливостей та рамки обмежень, смислові ряди та неможливість розуміння, творчі інтенції, неочікувані повороти та острах нового і незнайомого. Це виводить нас до проблематики Іншого в такій дражливій, але такій необхідній його відмінності.

По-третьє, етос комунікативних практик пролягає на межі стилів життя та ціннісних світів. Незнищенна людська потреба у визнанні певного морального порядку у світі, на якому, власне і ґрунтується соціальна організація життя, упорядковує і надає впевненості власному Я. Метафізика самоідентичності та величі самостійності думки призводить до конститування багатьох Я, які «самі собі чужі» (Юлія Кристева). Етика самоідентичності уможлиблюється тільки завдяки Іншому, коли уважне прислуховування одне до одного та намагання віднайти багатство сенсів у спільному творенні надає рух внутрішнім світам до комунікативного пр�ксису як такого. Інший завжди буде Іншим. Інші завжди будуть іншими. Я можу виявляти свою самостійність тільки в тому, що намагатимусь побачити, почути, відчути, а тільки потім – спробувати зрозуміти його або їх, і робити те, що можу для того, щоб він або вони зрозуміли мене. Наші інтерпретаційні обрії можуть бути доволі різними, комунікативні практики можуть не завжди досягати поставленої мети, але, не зважаючи на це, вони відбуваються у толерантному ставленні до інших життєвих світів та в спільному конституванні взаємних зобов'язань та відповідальності.

По-четверте, всі комунікативні практики, який би характер вони не носили, відбуваються в певному соціальному просторі. Цей простір створюється учасниками даної комунікативної практики, на-

сичується їх інтенціями, бажаннями, живиться їх життєвими світами. В соціальному просторі можна спробувати розрізнити дуже тісно переплетені різні його прояви та глибини. *Раціональний* шар міжлюдських стосунків у вигляді тематизованих значень та мовно-дискурсивних спрямованостей проявляється у технічному, інструментальному, суб'єктному світобаченні, що відповідає більше когнітивним вимогам та аналітичним методам з їх намаганням розкласти світ на частини та створити з них об'єкти, – такий своєрідний світ безлічі штучно розділених та штучно створених об'єктів. Зустріч з Іншим проявляє етико-моральний шар соціального простору та комунікативних практик. Раціональні інтенції та цілеспрямованості наповнюються моральним змістом та етичними взаємовідношеннями. Практикуючи разом ми створюємо певну сферу, наш спільний *інтерсуб'єктивний* світ, який наповнюємо власними відмінностями та намаганнями порозуміння. Конструювання інтерсуб'єктивності вимагає від кожного етико-моральної налаштованості одне на одного, це – праця над собою, над своїм Я, що поєднується з чутливістю до Іншого. Інтерсуб'єктивність, як сфера рівноцінності та рівноправності, потребує етико-раціонального ґрунту взаємних зобов'язань та особистої відповідальності. Це – активне облаштування суб'єктами суспільного цілого у вигляді раціонально регульованих міжсуб'єктних стосунків. Інструментальному використанню Іншого тут запобігає комунікативна дія, яка унеможлиблює егоїстичне досягнення власної мети. Сфера «інтер» розуміється, скоріше, не стільки як наявне, фактичне, матеріальне, але більш як специфічний обрій у вигляді певного ідеалу. *Міжособистісний* прояв соціального простору не обмежується стосунками двох. Особистість є одночасно як внутрішньо духовною, екзистенційною сутністю людини, так і соціальним феноменом, який постає багато в чому завдяки оточуючому середовищу, у тому числі внаслідок впливу Іншого. Міжособистісні світи народжуються в близькому спілкуванні та знаходженні спільних мотивів внутрішніх світів кожного Я. Етико-моральний раціональний сенс інтерсуб'єктивності тут доповнюється обміном та взаємозбагаченням цінностями життєвих світів. Такий більш проникливий характер відношень стикається з труднощами знову ж таки етичного характеру, які можна назвати “недоторканість інтимного”, що вимагає від кожного учасника міжособистісних відношень розуміння меж, за які не можна виходити. Найбільша глибочінь соціального простору лежить в невимовному або мало вимовному *несвідомому*. В цих глибинах народився тісний органічний природний зв'язок первісної людської групи. І які цивілізаційні нашарування ні відбувались в людській

історії, характер цього зв'язку на несвідомому рівні намагаються підтримувати всі соціальні утворення. Колективне та індивідуальне постали як взаємозумовлені. Природа і культура тут ідуть поруч. Протиставлення їх одне одному або приборкання одного за рахунок іншого спрямовують нас на хибні шляхи.

По-н'яте, комунікативні практики відбуваються не послідовно, а одночасно. Минуле, теперішнє, майбутнє – дуже умовні позначки соціального часу, які відображають його чуттєвий образ в історичному ракурсі. Синхронність комунікативних практик визначає їх “нетемпоральну темпоральність”. Не дивлячись на те, що більшість комунікативних ситуацій мають свій початок і кінець, ми не знаємо, де, коли, з ким і в який спосіб наша розмова, наприклад, може отримати продовження в спілкуванні з іншими людьми. І в цьому сенсі комунікативні практики продовжуються безкінечно [13]. Лінійність причинно-наслідкових зв'язків неможливо визначити. Минуле “оживає” в теперішньому, або навіть у майбутньому. А майбутнє може виявитися архаїчним минулим.

Спробуємо підсумувати. Комунікативні практики народжуються у взаємодії – прямій чи опосередкованій, – і відображають внутрішні інтенції їх учасників. Якщо комунікація більше стосується надсуб'єктних процесів, то комунікативні практики тісно пов'язані з безпосередніми їх учасниками і відображають цілий комплекс неоднозначних свідомих та несвідомих відношень, зв'язків, впливів тощо. Значну і важливу частку цього становлять етико-моральні настанови суб'єктів практики, які наповнюють своїми внутрішніми світами інтерсуб'єктивний простір комунікативних практик. Мова при цьому оформлює людські взаємини у логічно-символічні конструкти, які в кожній мові мають свої особливості. В той же час, існує універсальний пласт мови, який зберігається і по сей день. Мова вбирає в себе комунікативні практики, щоб продукувати майбутнє, переглядати та переоцінювати минуле, робити живим людське “тут і зараз”.

Література:

1. Арістотель. Нікомахова етика; пер. В. Ставнюк / Арістотель. – К.: Аквілон-Плюс, 2002. – 480 с.
2. Кант І. Критика практичного розуму; пер. з нім. І.Бурковського / І. Кант. – К.: Юніверс, 2004. – 240 с.
3. Балібар Е., Кассен Б., Ложье С. Праксис / Е. Балібар, Б. Кассен, С. Ложье // Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. – Т.1. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – С. 498–512.
4. Бурдьє П. Практический смысл; пер. с фр.: А.Т. Бикбов, К.Д. Вознесенская, С.Н. Зенкин, Н.А. Шматко / П. Бурдьє. – СПб.: Алетейя, М.: «Институт экспериментальной социологии», 2001. – 562 с.
5. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія / А. М. Єрмоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.

6. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / Ю. В. Косенко. – Суми: Сумський державний університет, 2011. – 187 с.

7. John Durham Peters, 1999. Speaking into the Air: A History of the Idea of Communication. Chicago, University of Chicago Press [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.scribd.com/read/160895529/Speaking-into-the-Air-A-History-of-the-Idea-of-Communication>

8. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії\$ пер. з нім. А. Дахнія / Ю. Габермас. – Львів: Астролябія, 2006. – 416 с.

9. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ; пер. з нім. А. Єрмоленка / Ю. Габермас // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. – К.: Лібра, 1999. – С. 287–324.

10. Encyclopedia of Postmodernism. 2001. Edited by Victor E. Taylor and Charles E. Winquist. London and New York [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ebookppsunp.files.wordpress.com/2016/06/28097638-encyclopedia-of-postmodernism.pdf>

11. Дерида Жак. Письмо та відмінність; пер. з фр. В. Шовкун / Жак Дерида. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 602 с.

12. Watzlawick P., Bavelas J. B., Jackson Don D. Pragmatics of Human Communication: A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes [Електронний ресурс] / P. Watzlawick, J. B. Bavelas, Don D. Jackson. – NY.: W. W. Norton & Company, 1967. – 288 p. – Режим доступу: <https://ru.scribd.com/document/225401885/95625504-Watzlawick-1967-Beavin-Jackson-Pragmatics-of-Human-Communication>

13. Ішук С. М. Філософія комунікації: аналіз основних парадигм [Електронний ресурс] / С. М. Ішук // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – 2010. – № 2. Режим доступу: <http://jml.nau.edu.ua/index.php/VisnikPK/article/view/8264/9916>

Крыжановская Т. А. Социально-философский аспект феномена коммуникативной практики – Статья.

Аннотация. В статье раскрывается философский смысл коммуникативной практики как важного социального явления, имеющего несколько пластов исследования, в том числе этико-нравственный, а также глубинный неосознанный.

Ключевые слова: коммуникация, практика, коммуникативная практика, интерсубъективное пространство, бессознательное.

Kryzhanovska T. O. Social and Philosophical Aspects of Phenomenon of Communicative Practice – Article.

Summary. The article reveals the philosophical meaning of communicative practice as an important social phenomenon, which has several layers of research, including ethical and moral, as well as a deep unconscious.

Keywords: communication, practice, communicative practice, intersubjective space, unconscious.

*Крутієнко А. В.**кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін**Крижопільського державного педагогічного університету*

НЕЕПІСТЕМІЧНА ГЕНЕРАТИВНА ЕСТЕТИКА

Анотація. У статті розглядаються основні ідеї неепістемічної генеративної естетики, як напрямку, який досі не привертав увагу вітчизняних дослідників. Показано, що когнітивний апарат класичних епістем нездатний адекватно відобразити естетичний досвід. Демонструється зв'язок цієї естетики з психоаналізом, постмодернізмом, а також перспективи естетичних ідей цього напрямку за умов віртуалізації суспільства.

Ключові слова: естетика, постмодернізм, трансгенеративність, неепістемічність, метанаратив

Наближення до європейської парадигми дискурсу ставить нові завдання, пов'язані з рецепцією і адаптацією до глибин національної свідомості перспективних відрухів концептуальних теорій світової думки. Це зумовлює інтелектуальний інтерес і суспільний запит на рефлексію над напрацюваннями, що досі залишались поза фокусом уваги основних дослідницьких концептуальних парадигм. Вхідження в поле досліджень нових надбань філософської рефлексії розширює інтелектуальні обрії і є актуальним завданням, яке стоїть перед мислителями сучасного світу. Таке завдання передбачає осмислення найширших імплікацій досі недостатньо вивчених напрацювань креативних зарубіжних течій. Серед невідомих вітчизняним дослідникам напрямків гуманітарної думки особливої уваги заслуговує неепістемічна генеративна естетика. Метою даної статті є дослідження і опис засадничих ідей цього напрямку, перспективного як у розумінні суто теоретичного аналізу, так і можливого практичного впливу на вітчизняну естетичну думку.

Належачи до царини досліджень, що виникли як ретроспективний аналіз класичного естетичного філософування шляхом відкидання когнітивно-епістемічної компоненти і генерування афективно-сміслового дискурсивного простору, неепістемічна генеративна естетика посідає гідне місце в симулякрально-траверсійному осмисленні постконцептуальних аналогій. Головні представники цієї течії унезасадничують натяжки на раціонально-комунікативну визначеність, ставлячи під сумнів когнітивний апарат класичних епістем.

Витоки ідей цього напрямку можна простежити

у концепції французького дослідника А. Пютуа, чії праці знайшли відображення у творчості А. Франса. Згодом засадничі категорії неепістемічної генеративної естетики були розглянуті в монографії П. Менара, який досліджував зв'язки або спорідненості між мисленням Р. Декарта, Г. Ляйбніца і Дж. Вілкінса. Для радянських читачів ідеї даної течії стали доступними в стислому огляді, поданому в праці албанського дослідника М. Темешвара [1]. Однак задушливий клімат епохи холодної війни не сприяв засвоєнню перспективних новацій, яким складно було пробитись крізь залізну завісу радянської цензури. Хоча об'єктивно спорідненість підходів простежувалась у відмові від раціональної епістемі, заміни її на суб'єктивістсько-вербальну симуляцію визнаних когнітивних практик. На сучасному ж етапі неепістемічна генеративна естетика здобуває дедалі більше визнання як напрям, що відповідає пізнавальним настановам когнітивного плюралізму, релятивізації смислів і естетичної полідискурсивності.

У пошуках дослідницької новизни представники неепістемічної генеративної естетики виходять за межі раціональності. Естетичні максими дозволяють обійти ригідні межі засадничих категорій, а означена невизначеність відкриває горизонти трансепістемічності. Долаючи традиційні вербальні дистинкції, в яких комутативність означника вміщує в собі дигресію смислу, мислителі цього напрямку звертаються до позаментальних естетичних епіфеноменів, обґрунтовуючи підхід, за яким нові перспективи відкриваються насамперед із боку невербальних, докомунікативних рефлексій. Саме на емпірично-перцептуальному рівні виявляються домисленнєві конструкти, концептуалізація яких відбувається в рамках смислового поля неепістемічних концептів. Естетичний досвід кваліа потрапляє в площину дослідницької уваги, і генерування позадискурсивних евідентно-кваліативних дефініцій стає однією з визначальних рис даних естетичних досліджень.

Аналізуючи усталені естетичні концепції через призму неепістемічної генеративної естетики, сучасні мислителі стверджують, що партикулярні епістемічні концептуальні рамки не спроможні вмістити трансресійний характер естетичних

об'єктів. Категоріальний апарат класичної естетики, розроблений Г.Гегелем в його «Критиці здатності судження», виявляє свою обмеженість перед біполярністю естетичної контрверсії. А мульти-модальність понятійних очевидностей у сучасному естетичному просторі взагалі заперечує можливість класичних підходів.

До найзначніших теоретичних розробок в межах неепістемічної генеративної естетики належить концепція Дж.Лаерсона [5]. Він стверджує, що засадничі епістемічні категорії за замовчуванням мають неепістемічний характер, оскільки естетика прекрасного спирається на трансчуттєві аспекти досвіду. Класичний гедонізм естетичних перцепцій допомагає відрефлексувати відображення креативної трансформації естетичного сприйняття. Звернення до раціонально-когнітивної сфери відбувається лише на стадії епістемологізації сенсорно-сислового означення прекогнітивного досвіду. Лаерсон виходить з термінологічного апарату постмодерністського симулякрально-метанаративного вокабуляру, вважаючи його найпридатнішим для трансмісії допонятійно-субконцептуальних смислів. Етимологізуючи ноематичний характер герменевтики в питанні інтерпретації естетичних понять, мислитель відходить від нормативно-ціннісних уявлень класичної естетики. Звертаючись до метарелятивістського усвідомлення траверсивно-бриколажної чуттєвості, дослідник пропонує нове осмислення естетичних феноменів. Слід зауважити, що разом з тим у межах неепістемічної генеративної естетики відбувається використання напрацювань позитивістської суб'єктивності і доробку мовних ігор етноструктуралізму.

Відкидання спрощеної когнітивізації раціональних мотивів сигніфікує звуження площини естетичного дискурсу, оприявнюючи візію глибинних смислів. «Когнітивні засади епістемічного осмислення горизонтів рефлексії відображають лише зовнішньо-трансцендентальну сторону об'єктів, тоді як внутрішньо-феноменальне сприйняття основних естетичних категорій залишається поза межами іманентно досяжного, позначаючи номенальну перцептивну дискурсивність» [5, с. 60]. За таких умов трансгенерація сенсуалістично-відчуттєвих перцепцій здатна об'єктивувати дистинкції, що досі не експлікувались у суб'єктивному досвіді.

Опозиція класичної й неепістемічної естетичних парадигм біналізує синхронічно-діахронічні дискурси генерування перцептивних когніцій. Їм відповідають квалітативні властивості естетичних явищ, які через призму мовних ігор ніби заломлюються у свідомості сприйняття естетичної реальності. Лаерсон підкреслює, що нова парадигма долає інтернальні перешкоди до створення загальної естетичної теорії, здатної концептуалізувати пло-

щину експлікованих смислів, а плюралістичність метадискурсивності слугує засобом конгруентної сислової аналітики. Таким чином, інтеграція естетичного поля відбувається в межах некогнітивістської матриці трансепістемічного суб'єкта.

Критикуючи позитивістський метааналітичний ідеал, з його прагненням до операціоналістської абсолютизації свідомості, представники неепістемічної генеративної естетики вказують, що саме у сфері естетичного проявляються нераціоналізовані даності безпосередніх перцепцій. Перед тим, як досягти формально-абстракціоністського рівня неуклового осмислення, естетичні ідеї проходять крізь призму наративно-чуттєвої сенсуалізації. Саме на цьому рівні генералістичні категорії прекрасного та потворного трансформуються у свідомості реципієнта авторського задуму як образ мистецького твору. Досягаючи ж рівня абстракції, де ідеалізованість форми передбачає конкретизованість змісту, ці категорії нівелюються в процесі раціоналістсько-когнітивістської упередженості, характерної для позитивістських естетичних теорій. Так, Н.Слоупок зазначає, що попри всі намагання експлікувати квалітативно-фундаменталістські сприйняття за допомогою теоретико-пізнавального категоріального апарату, все одно залишається інтерналістський досвід, недоступний для експлікації у межах глибинних смислів [7, р. 173]. Тож із точки зору загального чуття естетичні явища виступають як редукціоністські кореляти абстрактних теорій, операціоналізованих на рівні когнітивних дефініцій.

Хоча перцептивна верифікація виявів художнього образу неможлива без парадигмального ухилу, однак більшість естетичних виявів вже на допарадигмальному рівні маніфестують себе крізь сенсорні констатації. Тож відхід від раціональної концептуалізації на користь евідентно-очевидних властивостей сприйняття характеризує звернення нової естетики до генерування неепістемічних засобів осмислення естетичної царини. Ці засоби дозволяють зняти теоретичну навантаженість естетичних явищ, подану крізь призму когнітивної теорії. Всупереч аналітиці верифікаціоністських значень, естетичні феномени оприявнюються в безпосередньому досвіді, що постулює нові горизонти для естетичного аналізу.

Ідеї неепістемічної генеративної естетики знайшли свою рецепцію і в соціальній площині. Мабуть, найпомітніше вони втілились в теоретичній думці Т. Рентера [6]. Відштовхуючись від постструктуралістсько-марксистських узагальнень ролі мистецько-естетичних ідей в надбудові свідомості, Рентер підкреслює соціальний характер основоположних естетичних засад. Популярні ідеї смерті автора виражаються у кризі естетичних си-

мулякрів, пропущених крізь концептуальне сито актуальних формаційно-ідеологічних настанов. За таких умов епістемічні механізми свідомості колективного суб'єкта нездатні об'єктивно відобразити буття засобами мислення. В естетичній площині це додатково означає принципову суб'єктивну неспроможність, неможливість зведення естетичних явищ до маніфестацій хибної свідомості індивідуальних суб'єктів. На естетичний досвід неминуче накладаються структури на рівні соціальності, і хоча естетичне буття, як означник естетичного мислення, продовжує функціонувати на суто феноменальному рівні, однак глибший аналіз виявляє ряд прихованих за соціальною структурою засновків, які, в кінцевому підсумку, і визначають ідеоматично-структурні настанови, що лежать на поверхні справжньої естетики. Таким чином, засадничі риси естетичного буття оприявнюються поза соціальною свідомістю, накладаючи відбиток на індивідуально-структурний естетичний досвід. Відмова від епістемологізації виявляється плідною у площині вербалізації неексплікованих мисленнєвих побудов, дозволяючи уникнути структурної визначеності.

Маніфестування соціального потенціалу естетичних осмислень, представлених у практиці буттєво-ідеологічних відображень, належить до найзначущіших досягнень неепістемічної генеративної естетики. Аналіз вплетеного у соціальну структуру естетичного досвіду накладає відбиток на теоретичне представлення основоположних категорій. Цікавим видається також потенціал аналізу естетично відчуженого суб'єкта за умов маскультури, коли пересічні споживачі естетичного продукту дедалі частіше стикаються із симулякрами одновимірності естетичного простору.

З появою віртуальної реальності перед неепістемічною генеративною естетикою відкрились нові горизонти. Найяскравіше вони відрефлексовані в концепції Л.Конмена. Зосередившись на плюралістичності й квалітативній непроникності досвіду, мислитель запропонував нове розуміння естетичної рефлексії, що не вимагає застосування категоріально-понятійного апарату не лише класичного філософування, а й посткласичного різомно-сингулярного вокабуляру. Плюралістичність віртуально-когнітивних світів означає естетичну децентралізацію смислів, ментальні репрезентації яких опосередковуються техносферно-артифікованими засобами антропосферної самотрансценденції. Це означає, що мінімальний естетичний концепт не передбачає смислової коннотації. Конмен постулює настання ери транскласичного філософування. За його висловом, «Неепістемічність сигніфікує дискурсивність естетичної модальності у способі віртуальної репрезентації, яка

характерна для транскласичної філософської свідомості. Попередні парадигмально-верифікаційні критерії раціоналізували оприявлення когнітивно-смислової настанови, характерної для класичного філософування. З появою ж віртуальності не лише як естетичного, а й як практико-перцептуального явища транскласичність означає не завершення, а ревіталізацію класики через призму нової епохи» [3, р. 320].

Віртуальність оприявнює плюралістичність контекстів, у яких може розгортатись естетизація техносферного дискурсу. Замість класичних дефініцій постмодерного філософування, нове генерування естетичних категоріальних засад не виключає звернення до базових сенсуалістичних феноменів, відображених через призму естетичного смаку. Ці феномени є своєрідними квантами смислів, які набувають ширшого значення лише в межах подальшої системи віртуальних когніцій. Вихід на новий рівень концептуалізації охоплює і площину феноменально уприсутнених перцепцій, де здійснення естетичної евалюації відбувається поза когнітивно-дискурсивними механізмами. В результаті породжується принципово новий синергійний ефект спорадичності, яким характеризуються віртуальні явища, що постають для суб'єктів комунікації в ноуменально-фігуративному сенсі. Трансмсія значення з незмінного ноезису до гнучких алітераційно-алетейних естетичних практик виявляє ноематичну редукцію смислів свідомості, що генеруються на сублімінальному рівні сприйнятих перцепцій.

Цікава спроба осмислення неепістемічної генеративної естетики через призму психоаналітичної парадигми представлена в працях Б. Еддлхеда [2]. Спираючись на неверифіковані паттерни раннього досвіду, що закладаються у сприйнятті естетичних явищ в дорефлексивний період онтогенезу, Еддлхед виявляє транзитивність ментальних кроскультурних архетипів. Конгруентно-підсвідома сублімація смислів означає перенесення візуального досвіду через раціоналізацію крізь призму супер-его до засадничих архетипів естетичного сприйняття. Виявлення цих архетипів у кроскультурному контексті уможливорює трансперсональну комунікацію на глибинно-доаналітичному, сублевільному рівні. Естетичні доконцептуальні перцепції маніфестують себе через нейронно-трансмсійну ділянку свідомості, виявляючись у дорефлексивно-когнітивних механізмах. Спираючись на дослідження нейрокогнітивних механізмів, закладених на рівні стовбурових клітин, Еддлхед демонструє, що енграми естетичного сприйняття закодовані на ранніх стадіях онтогенезу, ще до формування когнітивних епістем. В процесі сукесивного розвитку ці епістемі впливають на перцептуально-білате-

ральні механізми, обумовлюючи диференціацію у сприйнятті й засвоєнні естетичних стимулів. На консцієнтально-епістемічному ж рівні свідомості формується викривлена картина, опосередкована соціальним бекграундом. Як пише Еддлхед: «естетичні когніції, експліцитно засвоєні в процесі соціалізації, не відображають сублімінальних тонкощів дорефлексивного досвіду, закладеного в архетипально-сублімаційному аспекті мистецтва. Вони оприявнюються лише через лімітаційні стани свідомості, такі як гіпнотичний трансперсональний аналіз. Тому неепістемічна естетика здатна генерувати новий досвід рефлексії, недоступний для концептуально-раціональних рамок фундаменталістських категорій» [2, р. 110]. Таким чином, естетичні явища виходять поза межі дискурсивних практик, що відкриває нові перспективи для когнітивного осмислення естетичної царини.

Певно, найтісніше неепістемічна генеративна естетика пов'язана з постмодернізмом, який забезпечує необхідний вокабуляр смислової плюралістичності. Відштовхуючись від постконцептуалізації метанаративу, з його критикою логоцентричності, представники цього напрямку шукають нових шляхів артикуляції естетичних ідей. Структурно-епістемічний характер естетичного досвіду відкривається через бриколажно-донаративний семіозис потоку відчуттів, де оприявлення моментів «тут-і-тепер» домінує над визначеністю усталених метакатегорій. Тож головним завданням естетичного сприйняття стає деконструктивізація апріорно визначених норм, означених через призму засвоєння мистецького канону. На рівні ж генерування естетичних смислів зникають усталені логоцентричні настанови, компліативність зливається з креативністю, метафізичність розчиняється в трансепістемічності. Відбувається перехід до фоноцентризму метафоричного шару, який охоплює всі без винятку естетичні явища, надаючи їм трансструктурно-вигляду в свідомості інтерпретатора.

У цьому руслі Д. Геблер, підкреслюючи недовизначеність інтерпретативних детермінацій, вказує на полідискурсивність ментальних наративів. Він стверджує, що аморфність невизначеності відкриває дорогу мультидисциплінарності в осмисленні естетичних явищ, і в результаті дозволяє уникнути бінарних дихотомій класичної суб'єктивності [4, р. 15]. У неепістемічній же естетиці неоперсоналістична рефлексивність відображає імперсональний зміст естетичності, оприявлений через безпосередню даність сингулярного досвіду. Генерування дисконтинууму театральності естетичних маніфестацій знаходить своє втілення у нараці мовних ігор, однак денотативна прескрипція, накладаючись на естетичний досвід, веде до означника смислу, вкоріненого в метапрескрипції.

Концепт смерті автора веде до суб'єктивного дискурсу неепістемічності, де естетичні даності переживаються через структурно-самореферентну рефлексивність. Враховуючи бриколажно-деконструктивну настанову, що конститує зміст безпосередніх естетичних даностей, Д. Геблер пропонує відмовитись від концептуального наративу метадискурсивних категорій. Класичні опозиції прекрасного і потворного, пропущені через логоцентричний вокабуляр, трансгресують до гендерного конструктивізму, де завдяки екзосмислового забарвленню авторського письма відображаються в інтерпретації адресата, що необмежений епістемічними рамками.

Моделювання симулякрів самореферентності в гіперпросторі естетичних коннотацій виводить об'єкти за межі сутності, приписаної їм традиційною культурою. Подвоєння присутності в наборі естетичних кодів веде до розчинення соціальності естетичного сприйняття в деепістемізації суб'єкта, де раціональний модус здорового глузду відступає перед спонтанністю самоінтерпретативного досвіду. Інвентивна реконструкція автора позначається на контамінації естетичних категорій в позаепістемічній площині.

Загалом, відповідно до постмодерністських настанов, нівелюється ієрархія дискурсивних рівнів, унеможливаючи привілейовану позицію естетичного сприйняття. Реверсія у мистецькому творі високого-низького, прекрасного-потворного, автора-реципієнта означає вихід мистецьких явищ за межі формально-естетичних категорій, долання епістемічної навантаженості естетичного досвіду.

Таким чином, розгляд неепістемічної генеративної естетики підводить нас до ряду **висновків**. Дотримуючись пізнавальних настанов когнітивного плюралізму, релятивізації смислів і естетичної полідискурсивності, мислителі цього напрямку відкривають шляхи до трансепістемічного аналізу естетичного досвіду. На рівні безпосередньо-позадискурсивної рефлексії, якому відповідає концепт квалія, відбувається розбудова концептуального апарату, який дозволяє по-новому підійти до площини естетичного.

Відкидаючи позитивістську аналітичність, мислителі цього напрямку звертаються до безпосереднього досвіду, який верифікує естетичне переживання. Цікаві також застосування ідей неепістемічної генеративної естетики в соціальній площині, особливо за умов поширення віртуальної реальності. За умов плюралістичності контекстів аналіз віртуального виміру звертається до базових естетичних феноменів, і в результаті утворюється принципово новий синергійний ефект спорадичності.

Загалом, неепістемічна генеративна естетика маніфестує себе як вартий уваги напрямок, який

розвиває понятійний апарат у межах постмодерністського дискурсу, з його симулякрічністю, відсутністю чітких означників і продукуванням позарефлексивних нарративів. Тож цей напрямок виглядає досить привабливим для вітчизняної філософської культури.

Література:

1. Темешвар М. Эстетика говорящей невысказанности / М. Темешвар // Новые современные течения в зарубежных общественных и социальных науках. – М.: ЛГУ, 1984. – С. 86–97.
2. Addlehead B. Subliminal aesthetic of furiously sleeping ideas / B. Addlehead // The Papers of Psychological Chicanery. – Vol. 9, No. 4. – P. 107–131.
3. Conman L. Transclassical approach as a leading trend in fictitious aesthetical theories / L. Conman. – New York: Junk Science, 2005. – 240 p.
4. Gabbler D. Sense and sensibility of postmodern aesthetic / D. Gabbler. – Washington, DC: Vanity Press, 2003. – 298 p.
5. Liarson J. Why we don't use our mind in aesthetical reasoning / J. Liarson // Predatory Journal of Philosophy. – No 7(36), Nov. – 2004. – P. 58–99.
6. Ranter T. Non-epistemological foundations of false aesthetical science / T. Ranter // Philosophical Litter. – Vol. 1, No. 12. – P. 24–48.
7. Slowpoke N. Nagel's bat in the belfry / N. Slowpoke // The Journal of Analytical Flubdub. – Vol 28(2), Apr. 2010 – PP. 170–185.

Крутиенко А. В. Неэпистемическая генеративная эстетика – Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются основные идеи неэпистемической генеративной эстетики, как направления, которое до сих пор не привлекало внимания отечественных исследователей. Показано, что когнитивный аппарат классических эпистем неспособен адекватно отразить эстетический опыт. Демонстрируется связь этой эстетики с психоанализом, постмодернизмом, а также перспективы эстетических идей этого направления в условиях виртуализации общества.

Ключевые слова: эстетика, постмодернизм, трансгенеративность, неэпистемичность, метанарратив.

Krutiienko A. V. Non-epistemic Generative Aesthetic – Article.

Summary. The article deals with the basic ideas of non-epistemic generative aesthetics, as a direction that has not yet attracted the attention of domestic researchers. It is shown that the cognitive apparatus of the classical episteme is incapable of adequately reflecting the aesthetic experience. The connection of this aesthetics with psychoanalysis, postmodernism, and also the prospects of aesthetic ideas of this direction in the conditions of virtualization of society is demonstrated.

Keywords: aesthetics, postmodernism, transgeneration, non-epistemic, metanarrative.

Процько С. А.
викладач

Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського

ПРОБЛЕМА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ УКРАЇНЦІВ

Анотація. В статті розглядаються аспекти європейського вибору України, який зумовлений усвідомленням інтеграції як фактора сприяння державній незалежності, безпеці, політичній стабільності, економічному розвитку, інтелектуальному прогресу, відновленню європейської сутності країни.

Ключові слова: цивілізація, конкуренція, стратегія, європейський вибір, інтеграція, економіка.

Проблема цивілізаційного вибору для України набула актуальності ще на початку 90-х років ХХ ст. у зв'язку з розпадом СРСР, трансформацією політичних і соціально-економічних систем країн Східної Європи, новими політичними реаліями у світі та викликами сьогодення.

У галузі економіки вибір України схиляється до вільного ринку і вільної конкуренції, недоторканності приватної власності й охорони її законом, до права на підприємницьку діяльність і творчу ініціативу. У сфері політики наш вибір тяжіє до європейських стандартів прав людини, розподілу влади і демократизації основних її інститутів, визнання провідної ролі Заходу в становленні ліберально-демократичних цінностей як загальнолюдських, так і загальноцивілізаційних, завдяки яким зміниться тип зв'язків між економікою, власністю, владою, державою. У царині екології вибір держави визначається власним негативним досвідом наслідків аварії на ЧАЕС і позитивним досвідом відмови від ядерної зброї.

Перший досвід розв'язання подібної проблеми вибору в історії України пов'язаний з вибором Великого князя Володимира Святославовича віри для Київської Русі. Як у минулому, так і в наш час, це була проблема цивілізаційного вибору, вибору довічного, стратегічного, доленосного. Проблема такого масштабу складна і багатоаспектна. Її розв'язання лежить на перетині інтересів багатьох країн і народів Сходу і Заходу, Півдня і Півночі. У неї є політичні, економічні, історичні і соціокультурні виміри.

Що стосується етимології терміна «цивілізація», то він латинського походження, і різні його модифікації перекладаються українською мовою як «громадянський», «громадянин», «громадянське суспільство». Його можна тлумачити як акт

залучення до культури, процес цивілізування, як моноцентричну чи поліцентричну культурно-історичні форми, лінійний або нелінійний розвиток історії, мономірну або багатомірну конструкцію, унікальну чи універсальну модель розвитку культур.

До початку ХХ ст. у європейській ментальності поняття цивілізації використовувалось для позначення особливостей розвитку європейського суспільства, протиставлення всьому неєвропейському. Після двох світових воєн Західна Європа позбавилась претензій на звання єдиної у світі цивілізації. Поступово в менталітеті європейця окреслюється мультиплікативна картина світових цивілізацій. Першим таку картину окреслив М. Я. Данилевський, який включив до неї десять типів цивілізацій «природної системи історії»: 1) єгипетську; 2) китайську; 3) давньосемітську; 4) індійську; 5) іранську; 6) європейську; 7) грецьку; 8) римську; 9) арабську; 10) германо-романську. О. Шпенглер налічує лише 8 типів цивілізацій, які відповідають його концепції «омертвіння відповідної історичної культури»: 1) китайську; 2) вавилонську; 3) єгипетську; 4) античну (аполлонівську); 5) арабську (магічну); 6) західну (фаустівську); 7) майя; 8) російську. А. Тойнбі налічує в історії людства понад 30 цивілізацій, з яких до нашого часу збереглося лише 6: 1) західна; 2) візантійсько-ортодоксальна; 3) російсько-ортодоксальна; 4) арабська; 5) індійська; 6) далекосхідна (китайська та японо-корейська).

Отже, сам факт народження суверенної України – невід'ємної частини Європи – з географічної точки зору та за фактом прийняття християнства стоїть на зорі державності – складової частини західної цивілізації. Сам факт хрещення Київської Русі знаменував цивілізаційний вибір, що визначив дальший історичний шлях країни і народу. Візантія стала для Київської Русі культурним орієнтиром, а сусідні країни – Польща, Угорщина, Литва – природними суперниками і партнерами. Особливості геополітичного становища України визначили її складну долю, поєднану з постійною визвольною боротьбою українського народу та наполегливими спробами самоідентифікуватися в мінливому європейському середовищі. ХХ ст. стало доленосним – Україна здобула незалежність і стала активно стверджуватися у світі.

Свій намір вступити в Євросоюз наша країна задекларувала ще 1993 року в «Основних напрямках зовнішньої політики України». На жаль, за дев'ятнадцять років мало що змінилося: одні аргументовано – правда, тільки на словах – заявляють про бажання України стати повноправним членом ЄС; інші з не меншим запалом пояснюють, чому ми ніколи не будемо потрібні Європі; а треті... Треті просто мовчки перекладають наші євроінтеграційні прагнення в практичну площину, долаючи при цьому опір як перших, так і других. Одною з головних характеристик вибору пріоритетного вектора політики, що постають перед Україною у векторі зовнішніх відносин – обличчя тих, з ким наша країна має бажання співпрацювати.

Головні риси нової Європи були закладені саме в столітті, що минуло. Яскравий взірць успішних процесів інтеграції та кооперації європейських країн – Євросоюз. Для багатьох, ЄС – це «євростандарт» демократії та економічного процвітання, соціального благополуччя і особистої свободи громадянина. Стратегія ЄС спрямована на інтеграцію в політичній, торговельно-економічній, військовій, науковій і культурній сферах. Провідні політики і науковці вважають що саме ЄС буде визначати обличчя Європи ХХІ століття, хоча не всі згодні з цією думкою: «Європейський Союз – це найгірша Європа, яку тільки можна собі уявити – якщо не брати до уваги всі інші «Європи», які вже було випробувано протягом століть», – влучно перефразував слова У. Черчилля щодо демократії британський історик і письменник Тімоті Гартон Еш.

Авторитет країни на міжнародній арені залежить головним чином від результатів її зовнішньої політики. Виважена, прагматична, раціональна і далекоглядна зовнішня політика створює передумови для прискорення політичного, економічного і соціального розвитку країни. Багатовекторність лежить в основі зовнішньої політики України, оскільки українська держава має інтереси і на Заході, і на Сході. Скільки б не було противників такого курсу, він просто необхідний для України на даному етапі, оскільки дозволяє підтримувати добросусідські відносини з усіма державами, гарантує державну безпеку та забезпечує розуміння і підтримку з боку світового співтовариства. При цьому, виходячи з національних інтересів на міжнародній арені, беручи до уваги історичну традицію, географічну та цивілізаційну близькість з Європою та враховуючи ряд інших факторів, Україна зробила свій «європейський вибір».

За будь-яких умов «європейський вектор» української дипломатії є пріоритетним. Наша держава займає геостратегічну роль в Центральній-Східній Європі. За досить короткий період часу, що пройшов з часу проголошення незалежності України

в 1991 році, країна, завдяки активній участі у вирішенні загальноєвропейських проблем не тільки утвердилась на міжнародній арені, але й стала одним із регіональних лідерів. Україна – повноправний учасник таких міжнародних організацій і регіональних утворень як ООН, ОБСЄ, РЄ, ЦЄІ, організація ЧЕС, СНД, ГУУАМ та ін. Можна впевнено сказати, що Україна є невід'ємною складовою побудови нової Європи ХХІ століття. Американський президент Білл Клінтон під час мадридського саміту країн НАТО в 1997 році назвав Україну серцем Європи, – нової, демократичної.

Таким чином, беручи до уваги довготермінові національні інтереси України, інтеграція до європейських структур буде головним чинником, що визначатиме зовнішню політику держави у майбутньому. В Постанові Верховної Ради України Про «Основні напрямки зовнішньої політики України», прийнятою Верховною Радою України в 1993 році, підкреслюються, що перспективною метою української зовнішньої політики є членство у Європейських Співтовариствах, а також інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах. З урахуванням тієї обставини, що майбутнє спрямування зовнішньої політики України, визначатиме теперішнє молоде покоління, можна стверджувати, що орієнтація на єднання і співробітництво з західноєвропейськими державами у перспективі становитиме основний зміст зовнішньополітичних зусиль України. Ніхто не буде заперечувати, що переважна більшість громадян України бажає жити в стабільній, процвітаючій, демократичній, а відтак, «європейській» Україні.

Оскільки визначення зовнішньополітичного курсу невіддільне від внутрішнього розвитку держави, то ці два компоненти суспільного життя України взаємно переплітаються і становлять форму та зміст буття суспільства. За час, який пройшов від здобуття незалежності, Україна у внутрішньому розвитку не досягла особливих успіхів. Республіка, яка в колишньому Союзі посідала провідні позиції в економіці, важко говорити про соціальну сферу, тепер є чи не останньою у багатьох виробничих сферах. Пояснює тут декілька. Поза сумнівом, зіграли роль неконтрольовані (чи формально контрольовані) процеси зворотного переходу від соціалізму до капіталізму, пов'язані з первісним нагромадженням капіталу, що ніде й ніколи не обходилося без шахрайства, крадіжок у великих масштабах та інших правопорушень.

В цілому, вирішення внутрішніх проблем дозволить Україні заявити про себе, як про сильну європейську країну, та природньо наблизить її до європейських структур, водночас, відсуваючи поняття «багатовекторності» на задній план. А це, в свою чергу, дозволить спрямувати лівову частку зусиль

держави на подолання перешкод для повноправного членства в ЄС.

Отже, в наш час український народ теж, як і раніше стоїть перед вибором. Наш вибір сьогодні є вибором майбутнього, але одночасно він — повернення до цивілізації, яку обрав Володимир, до християнських цінностей, християнської ідеології господарювання, християнського розуміння національного і державного, християнської віротерпимості. Заклик до повернення самодіяльного ринкового господарства не може бути заміною ідеологічної парадигми тому, що самодіяльне ринкове господарство не є ідеологією. Ринок є засобом втілення ідеології.

У галузі економіки наш вибір схиляється до вільного ринку і вільної конкуренції, недоторканності приватної власності і охорони її законом, права на підприємницьку діяльність і творчу ініціативу. У галузі політики наш вибір схиляється до європейських стандартів прав людини, розподілу влади, демократизації основних інститутів влади, визнання рішучої ролі Заходу в становленні ліберально-демократичних цінностей як загальнолюдських і загальноцивілізаційних, завдяки яким якісно зміниться тип зв'язків між економікою, власністю і владою, державою.

Але на шляху інтеграції України у світовий економічний простір стоїть значна кількість перешкод і проблем, головними з яких можна назвати низьку конкурентоспроможність українських товарів на світових ринках, недосконалу структуру експорту, від'ємне торгівельне сальдо, невисоку інвестиційну привабливість України, деякі недопрацювання з боку законодавства.

В сучасних умовах розвитку світового господарства подібна спеціалізація експорту є неоптимальною з трьох причин:

- сировина, на відміну від технологій чи знань, вичерпується і не відновлюється;
- низький рівень переробки зазвичай означає низькі прибутки;
- у конкурентному світі сировину завжди можна замінити аналогічною сировиною з іншої країни, що робить попит на неї високо еластичним і зумовлює значні коливання ціни [5, с. 22].

Основними причинами невисокої конкурентоспроможності української продукції на світових ринках є:

- низька якість, невідповідність сучасним потребам споживачів;
- мала частка готової продукції, орієнтація на товари з низькою доданою вартістю;
- висока енергомісткість виробництва, що ставить вартість продукції у пряму залежність від ціни імпортованих енергоносіїв, в першу чергу це стосується продукції хімічної та металургійної галузей;

- технологічна відсталість і високий рівень зношеності обладнання;

- відсутність у малого та середнього бізнесу досвіду продажу на зовнішніх ринках в умовах підвищеної конкуренції та інші [5, с. 23].

Забезпечити зростання конкурентоспроможності вітчизняних товарів і відповідно вдосконалення структури експорту можна за рахунок наступних заходів:

1) закріплення на державному рівні заходів щодо забезпечення пріоритетного розвитку експортоорієнтованих підприємств, спрямованих на оптимізацію структури торгівлі товарами та послугами, що посприяє диверсифікації експорту на основі модернізації промислово-технологічних потужностей.

2) розробки та впровадження плану дій з підвищення конкурентоспроможності українських експортерів, що базуватиметься на підвищенні продуктивності праці, якості товарів, ефективному використанні ресурсів;

3) реалізації стратегії співробітництва з міжнародними організаціями економічними союзами, ТНК, що забезпечить зміцненню зв'язків з економічними партнерами.

4) розширення системи національної інфраструктури з метою створення потужної логістичної, транспортної та інформаційних ланок, які з'єднують Європу та Азію [1, с. 20].

Ще однією проблемою інтеграції України у світове господарство є невисока інвестиційна привабливість. Хоча на даному етапі ця проблема вже починає вирішуватись, але все ще стоїть досить гостро.

Закордонні інвестиції є важливим фактором зростання економіки будь-якої країни, тому залучення іноземних інвестицій в Україну набирає великої ваги.

За своїм потенціалом Україна має багато сприятливих умов для інвестування, зокрема такі як дешева робоча сила, відносно невисока вартість оренди, близькість до потужних ринків збуту і сировини (ринки ЄС та країн Азії). Проте є і ряд недоліків: відсутність кваліфікованих кадрів, недостатньо розвинута інфраструктура, суперечності у законодавстві, пасивність держави щодо стимулювання інвестицій у відповідні галузі, – усунення яких створить сприятливий інвестиційний клімат в Україні [3, с. 52].

Певні кроки щодо цього уже робляться. Так, вступивши до СОТ, Україна значно покращила свою інвестиційну привабливість і викликала помітний інтерес з боку іноземних інвесторів. Статистичний аналіз показує, що останніми роками обсяги закордонних інвестицій в Україну зростають, причому збільшується і кількість країн, з яких

надходять інвестиції.

Таким чином, бачимо, що на шляху до інтеграції України у світовий економічний простір існує значна кількість проблем, які затримують цей процес.

За час від здобуття незалежності і до сьогоднішнього дня Україна поступово і все глибше входить в систему світового господарства.

За цей час неодноразово змінювалась зовнішньоекономічна стратегія України, напрями інтеграції у пошуках оптимального шляху входження в світовий економічний простір.

На даному етапі Україна здійснює економічну і торгівельну взаємодію із більш як 150-ма країнами світу з різною інтенсивністю. Серед напрямів економічної інтеграції можна виділити азіатський, американський, африканський, східноєвропейський, західноєвропейський вектори. Пріоритетним серед них для України є західноєвропейський вектор, представлений країнами Європейського союзу.

Відносини між Україною та ЄС довгий час розвивалися поки не досягли теперішнього рівня, коли ЄС став основним стратегічним і торгівельним партнером України. Для подальшої інтеграції Україна здійснює активні кроки зі свого боку і ЄС позитивно реагує на них. Так після вступу до СОТ Україна значно наблизилась до Європи і створила передумови до глибшої інтеграції.

Отже, тому що на шляху інтеграції у світову економіку стоїть чимало проблем, основними з яких є низька конкурентоспроможність української продукції, неефективна структура вітчизняного експорту і як наслідок від'ємне зовнішньоторгівельне сальдо, не надто сприятливий інвестиційний клімат, певні законодавчі перешкоди та інші, то вони потребують негайного вирішення, інакше будуть надалі продовжувати гальмувати процеси інтеграції України у світовий економічний простір.

Таким чином, Україна досить успішно здійснює своє входження у світове господарство, маючи для цього всі необхідні можливості, але для прискорення даного процесу потрібно визначити головні проблеми економічної інтеграції і спрямувати максимум зусиль з боку держави і суспільства на їх вирішення.

На сьогодні, Європейський Союз, фактично, є єдиним міжнародним інтеграційним об'єднанням, яке існує на континенті протягом майже півстоліття. Інші міжнародні угруповання або припинили своє існування, або значно скоротили сферу свого впливу. Незважаючи на існуючі реальні проблеми у соціально-економічному розвитку (уповільнення темпів економічного зростання, достатньо високий рівень безробіття, ускладнення механізму прийняття комунітарних рішень та ін.), залишаючись одним з основних стовпів сучасної світової економіки, прогресу людства в цілому, ЄС значно посилює свою позицію у всіх сферах світового розвитку.

Отже, європейський вибір України зумовлений усвідомленням інтеграції як фактора сприяння державній незалежності, безпеці, політичній стабільності, економічному розвитку, інтелектуальному прогресу, відновленню європейської сутності країни.

Література:

1. Власюк О. С. Експортна стратегія України як чинник конкурентної боротьби на світовому ринку / О. С. Власюк // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. – № 4. – С. 20–27.
2. Мартиненко В. Ф. Залучення зовнішніх інвестицій в економіку України: методологічний аспект / В. Ф. Мартиненко // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. – № 4. – С. 91–97.
3. Мирошніченко В. Бренд країни як двигатель економічного розвитку / В. Мирошніченко. – 2006. – №24 (488). – С. 52–55.
4. Про «Основні напрямки зовнішньої політики України». Постанова Верховної Ради України // Голос України. – 24 липня 1993 р. – № 139.
5. Стеценко Ж. В. Формування експортного потенціалу в Україні / Ж. В. Стеценко // Економіка та держава. – 2008. – №7. – С. 22–25.
6. Толочко П. П. Київська Русь / П. П. Толочко. – К.: Абрис, 1996. – 360 с.
7. Тойнби А. Дж. Постигание истории: Сборник / А. Дж. Тойнби. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.
8. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность: Пер. с нем. / О. Шпенглер. – М.: Мысль, 1993. – 606 с.
9. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М.: Республика, 1994. – 527 с.
10. Державна служба статистики: веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. План дій Ради Європи для України на 2011-2019 роки.

Протско С. А. Проблема цивилизационного выбора украинцев – Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются аспекты европейского выбора Украины, обусловленного осознанием интеграции как фактора содействия государственной независимости, безопасности, политической стабильности, экономическому развитию, интеллектуальному прогрессу, восстановлению европейской сущности страны.

Ключевые слова: цивилизация, конкуренция, стратегия, европейский выбор, интеграция, экономика.

Protsko S. A. The problem of choice of the Ukrainians – Article.

Summary. The article deals with aspects of Ukraine's European choice, which is due to the integration of knowledge as a factor promoting the state independence, security, political stability, economic development, intellectual progress, restore the essence of European country.

Keywords: civilization, competition, strategy, European choice, integration, economy.

Рубан О. В.

*викладач суспільних дисциплін
коледжу Сумського національного аграрного університету*

ВПЛИВ ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТИ НА БУТТЯ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ: РОЛЬОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. Сучасна глобальна цивілізація зіткнулася з принциповими викликами, які неможливо вирішити в рамках існуючих патріархальних настанов. В результаті маємо актуалізацію кола питань, пов'язаних з гендером. Виходячи з того, що гендер є продуктом соціокультурної сфери, вимогам якої навчається відповідати кожне покоління чоловіків та жінок, можна зробити висновок про важливість вивчення трансформації ролей чоловіка та жінки. З огляду на цивілізаційні перетворення в Україні, сьогодні актуальним є вивчення тенденцій гендерно-рольових процесів у нашій країні, саме наш час є якісно новою межею для людини й суспільства.

У статті проаналізовані актуальні питання гендерної складової освіти, її вплив на гармонізацію буття людини сучасного та майбутнього, запропоновані шляхи реалізації цього процесу.

Ключові слова: гендерна освіта, гендерне виховання, гендерне партнерство, гендерні ролі, особистість, буття, паритетність, толерантність.

Сучасна глобальна цивілізація зіткнулася з принциповими викликами, які неможливо вирішити в рамках існуючих патріархальних настанов.

Протягом ХХ – початку ХХІ ст. українське суспільство зазнавало серйозних культуро-ідеологічних впливів (революційні події початку ХХ ст., радянський період, пострадянський період – розбудова незалежної держави), що змінювало світоглядні позиції у гендерно-рольовій сфері, тому дана сфера та розуміння традиційності гендерних ролей в українському суспільстві є досить проблемним полем.

Мета статті проаналізувати актуальні питання гендерної складової освіти, її вплив на гармонізацію буття людини сучасного та майбутнього, оптимізації процесу гендерно-рольових проявів особистості з урахуванням індивідуальних особливостей; запропонувати шляхи реалізації цього процесу.

Глобальні світові тенденції відносно питання щодо паритетної участі жінок і чоловіків у всіх сферах буття, зумовлюють актуальність теми дослідження. Україна, як і провідні світові країни, підтвердила свій намір виконувати Рекомендації Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН

“Жінки в 2000 році: рівність між чоловіками і жінками, розвиток і мир у ХХІ столітті”. Ратифікація Україною Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм гендерної дискримінації, а також рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи та Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо боротьби із сексистськими стереотипами у ЗМІ, зобов'язання уряду щодо виконання рекомендацій міжнародних організацій, створення посади урядової уповноваженої з гендерної політики визначили сутнісно нові принципи організації життя в Україні.

Вступивши у світове співтовариство як суверенна держава, Україна взяла на себе обов'язки з вирішення найважливішого завдання – гармонізації відносин двох рівнозначних частин людства з метою більш повного розкриття їх потенціалу в ім'я справедливості, гуманізму й цивілізаційного розвитку. Тому діалектична єдність «чоловік і жінка» вміщує, з одного боку, прояв об'єктивних процесів вирівнювання можливостей жінок і чоловіків, а з іншого – прояв нового світогляду паритету та партнерства між чоловіками та жінками в особистісному й соціальному вимірах.

Вітчизняні дослідники активно аналізують статус жінок в українському суспільстві, приділяючи увагу рольовій проблематиці в історичній ретроспективі (О. Кісь, С. Павличко, Л. Смоляр); соціокультурну специфіку української фемінності досліджено у роботах М. Богачевської-Хом'як, С. Жеребкіної, О. Забужко, Н. Зборовської, Н. Лавриненко, Л. Малес, С. Павличко, М. Рубчак, І. Федорової, І. Тарасенко та ін. Досліджуючи політико-правову сферу гендерних реалій сучасної України, має місце гендерно-рольовий аналіз, підтверджений роботами Т. Мельник, І. Грабовської, О. Пищуліної, В. Гошовської, О. Бандурко та ін. Представлені українські дослідження у сфері гендерної лінгвістики та літературознавства, в яких увага приділяється і рольовій проблематиці (В. Агєєва, Л. Ставицька, А. Толстокорова, О. Сизова, О. Вороніна та ін.), що є свідченням актуальності проблеми та необхідності вдосконалення та систематизації термінологічного апарату теорії статі та гендеру. Соціально-філософське осмислення гендерних аспектів сучасного українського суспільства здійснене в роботах Ю. Стребкової.

На межі ХХ-ХХІ століть відбувається формування філософії статі як окремої галузі філософсько-антропологічного знання. У роботах Н. Хамітова в цьому методологічному контексті досліджується феномен екзистенціальної статі – чоловічість і жіночість в своїх вищих проявах трактуються як духовність та душевність, при цьому їх метаморфози аналізуються в буденному, граничному, метаграничному вимірах людського буття. Ці ідеї знаходять продовження в роботах С. Крилової: аналізується феномен жіночої краси, стереотипи її сприйняття, висувається концепт «краса стосунків», що описує ситуацію гендерного партнерства.

Важливу роль у процесі гуманізації буття особистості відіграє освіта. Особлива увага статево-рольовій диференціації та гендерній соціалізації в освітянському контексті представлені роботами Л. Булатової, Т. Говорун, В. Горностай, Т. Голованової, О. Кікінежді, О. Луценко, В. Кравець, О. Руслової, які наголошують на потребі реформування системи освіти з урахуванням гендерної складової.

Гендерні проблеми освіти є, зокрема, важливими для змісту освіти та виховання, які закладають фундамент неупередженого ставлення до особи, незалежно від її статі, і усвідомлення цього є важливою задачею освітянського простору протягом останніх десятиріч. Вхідження в доросле життя здійснюється через засвоєння гендерних ролей, завдяки яким інтеріоризується та відтворюється система ціннісно-нормативних орієнтацій, притаманних суспільству, його досвід, який, передусім, передається у спадок наступним поколінням [1]. Задача педагога, освіченої людини йти в ногу зі часом і відповідати новим викликам, в гендерно-рольовій сфері зокрема.

За радянських часів процес виховання радянської людини здійснювався під жорстким керівництвом партії: у школі, армії, вузі, на виробництві: політична інформація у школі перед першим уроком, у вузах, робота «політруків» у радянській армії, спеціальні інформаційні заходи/зустрічі на виробництві... Процес виховання в СРСР не припинявся і після роботи, на відпочинку у суспільних закладах, наприклад, міні лекції перед оглядом фільму, чи у санаторних закладах, дитячих таборих відпочинку. Результатом виховання була людина придатна до життя в умовах того часу. На сьогоднішні умови змінилися, а система виховання у процесі змін [2, с. 183-223]. Цілісна система спрощених ідеалів відданості партії та ідеології, хотілось би вірити, відходить у минуле, а нові програми громадянського виховання тільки починають перші кроки: часті зміни курсів, їх змісту, недостатня готовність вчительсько-викладацького складу до активних перетворень. А потреба в самоідентифікації особистості залишається, і коли дітям та мо-

лоді ще не з сформованим світорозумінням у процесі виховання не прищеплюють ціннісні орієнтації правової демократичної держави: верховенство права, реалізація прав і свобод громадян, гендерна рівність, толерантність тощо, то вони шукають інші, простіші відповіді на питання ідентичності, в тому числі і гендерної, нажаль, це можливий крок до гендерних девіацій.

Проблема гендерної соціалізації учнівської/студентської молоді – важлива проблема сьогодення з точки зору теорії й практики освіти. Одним із засобів вирішення цієї проблеми є соціально-педагогічне проектування, що сприяє вирішенню реально існуючих протиріч між потребою суспільства у носіях гендерної культури та гендерної рівності, з одного боку, з відсутністю таких свідомих представників гендерного виховання [2, с. 183-223], а з іншого – обумовленість недостатньою реалізацією цього питання в освітянській практиці: навчання та виховання. Але певні позитивні зрушення є: в українських вузах викладаються гендерні курси, питання з гендерної тематики включені в соціальні, суспільні дисципліни. Мінус – скорочення гуманітарних курсів та годин з дисциплін та не готовність викладацького складу до нових вимог життя та світоглядна сталість за ширмою досвіду. При цьому ми повинні завжди усвідомлювати, що саме «педагог є своєрідним транслятором ідеалів, цінностей, культури мислення, то, потрібно особливу увагу приділити процесу формування його свідомості, а саме об'єктивних і суб'єктивних чинників, що обумовлюють прогресивний/гуманістичний чи, навпаки, регресивний/стереотипний її характер, який виявляється у ставленні до себе та інших. Проблема полягає в тому, що свідомість вчителя, як і свідомість іншої людини, формується і потім знаходиться під тиском стереотипів, які пронизують усю систему його світогляду, створюючи протилежні цінності, зокрема гендерні» [3]. Маємо низку бінарних опозицій, які часто-густо тяжіють до антагонізмів: «чоловічого» і «жіночого», «матеріального» і «чуттєвого», «логіки» і «інтуїції», «влади» і «підкорення». Не можна не погодитися, що ці опозиції, укорінені у світогляді вчителя, можуть деструктивно впливати на стиль його спілкування зі учнями/студентами, оцінку соціокультурних процесів сучасності.

Нагадаємо, що традиційна система соціальних взаємовідносин в суспільстві від народження до зрілості корегує певну нормативність свідомості, пропонуючи їй маскулітний тип як універсальний. Підготовка у вузі вчительської професії не тільки віддзеркалює гендерні стереотипи свідомості, але й підтримує гендерну нерівність через організацію самого навчального закладу та встановлення певних стосунків між членами освітньої спільноти

через стиль викладання, який також декларує перевагу «чоловічого» над «жіночим» [4]. Ситуація гендерної нерівності прослідковується шляхом аналізу ряду міжнародних актів, в освітньому просторі зокрема [5, с. 291-311]. Це висвітлює ще одну проблему, з ідентифікацією вчительської професії з жіночою статтю (менш фінансово значима, неперспективна рольова модель), наслідком чого є низько статусний рівень професії вчителя в цілому.

Часто свідомість вчителя формується в умовах, що забезпечується вже готовими моделями зразків дій і поведінки того чи іншого гендера, а організація розумової діяльності базується, у більшості випадків, на засвоєні певної інформації, ніж на критичному її усвідомленні, нівелюючи діяльність самого суб'єкта у самопізнанні та саморозвитку. Фактично все зводилося до неусвідомленого запам'ятовування результату чужого досвіду (інтелектуального, морального, культурного, соціального) [6]. Т. Тихонова говорить, що така модель формування свідомості вчителя корегує не лише характер його інтелектуальних зусиль, але й характер міжособистісних взаємовідносин між суб'єктами освітнього процесу – утримуючи його в рамках традиційних стереотипів і норм. Авторка розглядає «професійний саморозвиток майбутнього учителя» як процес усвідомленого цілеспрямованого самопізнання, самопроекування та самовдосконалення з метою досягнення значних результатів у майбутній професійній діяльності» [6]. Ми погоджуємося з цими ідеями, не кожному педагогу вдається долати межі традиційності, йти шляхом самовдосконалення і сприяти цьому процесу, створюючи умови для самовдосконалення Іншого.

Подолання стереотипності мислення вчителя, корекція його чуттєво-інтелектуальної сфери, на думку Л. Митіної, передбачає, перш за все, усвідомлення і самооцінку ним власного соціокультурного та професійного досвіду, аналіз механізмів відтворення традиційної гендерної свідомості та роботи з ними [8]. Перспективи в цьому можуть полягати у формуванні здатності та потреби індивіда у рефлексивному мисленні [9]. Саме рефлексія, як джерело внутрішнього досвіду, є засобом самопізнання та необхідним інструментом мислення, вважаємо і ми.

Вихід – активна робота щодо впровадження гендерних підходів у процес підготовки в першу чергу майбутніх вчителів – основа для вдосконалення їхнього професіоналізму та всебічного особистісного розвитку (для формування нової особистості, яка комфортно та адекватно вписується в концепцію демократичного суспільстві; ця концепція передбачає відмову від сталості, постійне виробництво нових практик, цінностей, альтернативних форм культурного життя як відображення тезису

про толерантність і мультикультуризм у культурі, пріоритеті особистого над державним, розширенні прав расових, сексуальних, майнових, міграційних меншин) ведеться дослідницько – пошукова робота, в яку активно залучені студенти – майбутні вихователі, вчителі, викладачі, практичні психологи; проводяться семінари, конференції) [10; 11]. Активна робота ведеться в містах, і в вузах України.

Викладачі та студенти стають учасниками гендерних семінарів, науково-практичних конференцій в Україні [12; 13; 14]. Даний фактор сприяє розширенню середовища гендерної проблематики, впровадженню гендерної культури серед студентів, майбутніх працівників соціальної сфери, які отримують освіту на денному, заочному, післядипломному відділенні вузів. Впроваджуються програми тренінгів, які розраховані як на чоловіків, так і на жінок. Введення гендерних тренінгів у навчально-виховний процес сприяє демократизації відношень вчитель/викладач – учень/студент. Від відносин домінування вони мають перейти до паритетної рівності, жорстко формалізована вертикаль змінюється на горизонтальні відношення діалогу, неформальної взаємоповаги та взаємовпливу [4]. Від суб'єктно – об'єктних відношень відбувається перехід до суб'єктно – суб'єктних, в яких і викладач і студент виступають суб'єктами процесу навчання та виховання. О. Луценко, Л. Булатова, К. Лопатка, О. Рубан пропонують наступні форми роботи під час занять і тренінгів: «мозгові штурми», дискусії в групі, рольові ігри, анкетування, дослідження випадків, творча робота, ігри, психодрами, «сократівські бесіди», «акваріум», робота в колі, що роблять освітньо-виховний процес менш напруженим і більш привабливим [4; 15; 16]. Крім тренінгів можна використовувати «круглі столи» по різним питанням гендерної проблематики, які мають на меті активізації участі студентів у будівництві демократичного суспільства з урахуванням тих пропозицій які б могли впливати на зміну норм у нашому суспільстві в напрямку гендерного паритету. Заходи повинні забезпечити соціалізаційний процес як інтегральний процес становлення особистості, включаючи такі рівні як ідентифікацію, індивідуалізацію та персоналізацію [15; 16]. Авторки підкреслюють, що тільки при сумісній роботі над осмисленням існуючої ситуації, яка заснована на свободі вибору, можна отримати якісно новий результат особистісного росту, який сприятиме розумінню відносин заснованих на гендерній рівності. Маємо на увазі не тільки процес виховання особистості, а і процес формування взаємовідносин – гендерне виховання це не тільки підготовка до життя в демократичному суспільстві, але і процес створення демократичних міжособистісних відносин, формування гармонійної, самодостатньої осо-

бистості. Сама особистість і процес її соціалізації, функціонування та характер самореалізації мають значення з точки зору тих практичних сфер суспільного життя, які власне і створюють соціум. Ми виходимо з того, що зміст освіти, відповідно до завдань гендерного виховання, є засвоєнням студентами гендерних відносин в різних сферах життя, потреб, інтересів, видів діяльності, обумовлених демократичним порядком і демократичними інститутами.

Наявність позитивних змін в освітній практиці пов'язана з новим ставленням до формування та розвитку особистості, що не вкладається в традиційну ієрархізовану систему знань, а базується на принциповій мінливості ролей і функцій, що виконує людина в суспільстві, позицій, з яких вона реалізує та сприймає себе в світі. Такі зміни стали можливими завдяки врахуванню гендерних аспектів соціокультурного досвіду як суспільства, так і конкретної особистості [5, с.291-311; 17].

Розуміння необхідності гендерного балансу в суспільстві стало важливим досягненням розвинутих країн світу у минулому столітті. Необхідність рівних прав і можливостей чоловіків і жінок у різних сферах життєдіяльності, боротьба з дискримінацією та сексизмськими проявами є актуальним для українського суспільства на сучасному етапі. І саме гендерна освіта повинна стати однією із складових гендерної політики української держави, що особливо важливо для формування прогресивних освітніх стратегій, націлених, насамперед, на формування самодостатньої, творчої особистості вчителя, з гнучкою культурою мислення, здатного до активного пошуку, дій у суб'єктно – суб'єктному середовищі вільних і рівних особистостей готових до стосунків у руслі гендерного партнерства.

Література:

1. Луценко О. А. Гендерна освіта й педагогіка / О. А. Луценко // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: "К.І.С.", 2004. – С. 476–504.
2. Гендерний розвиток у суспільстві: (конспекти лекцій). 2-е вид. – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – 351 с.
3. Присяжнюк М. В. «Особливості проявів гендерних стереотипів у системі викладач – студент» [Електронний ресурс] / Луценко О. А. . В. Присяжнюк // Матеріали конференції «XLVI Науково-технічна конференція підрозділів Вінницького національного технічного університету (2017), Вінниця, 2017. – Режим доступу: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/index/pages/view/zbirn2017>
4. Луценко О. А. Гендерна абетка для педагогів (методичні рекомендації для вчителів щодо реалізації гендерної складової в навчально-виховному процесі початкової школи) / О. А. Луценко. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 52 с.
5. Гендерна педагогіка: Хрестоматія / Переклад з англ. В. Гайдено, А. Предборської; За ред. В.Гайдено. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 313 с.

6. Тихонова Т. В. Теоретична модель процесу професійного саморозвитку майбутнього вчителя / Т. В. Тихонова // Науковий вісник Миколаївського державного педагогічного університету. – 2003. Вип. 5. – 385 с.

7. Фрищук В. А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх педагогів до безперервного професійного саморозвитку 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук [Електронний ресурс]. – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2017. – Режим доступу: https://vspu.edu.ua/science/dis/des_12_3.pdf.

8. Митина Л. М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях / Л. М. Митина // Вопросы психологии. – 1997. – № 14. – С. 29–38.

9. Піддячий В. М. Обґрунтування моделі професійного саморозвитку майбутнього вчителя / В. М. Піддячий // Педагогічний процес: теорія і практика. 2014. – № 1. – С. 108-114.

10. Рубан О. В. Гендерна освіта – крок до гармонізації буття сучасної людини / О. В. Рубан // Матеріали VI Міжнародна науково-практична конференція кафедри філософської антропології НПУ імені М. Драгоманова «Майбутнє людини та людства: в контексті філософської антропології, психоаналізу та арт-терапії філософської публіцистики (підхід філософської антропології як мета-антропології)», Київ 22-23 травня 2019 р.

11. Рубан О. В. Гендерна складова сучасної філософії освіти / О. В. Рубан // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка Вип.95 / Третє Всеукраїнське Кулішеве читання з філософії етнокультури, присвячене пам'яті С.Б. Кримського: «Феноменологія софійності в українській культурі. Запити філософських смислів у мові, культурі, літературі». За ред. проф. В. А. Личковаха / Чернігівського нац. пед. унів. ім.і Т. Г. Шевченка; гол. ред. Носков М. О. – Чернігів: ЧНПУ, 2011. – С. 138–141.

12. Гендерна політика очима української молоді: матеріали підсумкової конференції XI Регіонального конкурсу молодих вчених, Харків, 24 жовтня 2017 р. / [за заг. ред. : Н. В. Бібік, Г. Г. Фесенко]. – Харків : ХНУМГ, 2018. – 294 с.

13. Головні проблеми державно-правового захисту жінок в Україні. Гендерні студії: матеріали Першої Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та аспірантів (15 травня 2009 р., м. Суми). – Суми, 2009. – 244 с.

14. Збірник наукових статей студентів – переможців Другого всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з гендерної проблематики (7 квітня – 30 листопада 2003 р.). – К.: ПЦ «Фоліант», 2004. – 88 с.

15. Булатова Л. О. Гендерна педагогіка. Практикум: навчально-методичний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів [2-ге видання] / Л. О. Булатова. – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – 150 с.

16. Лопатка К. М., Рубан О. В. Зробимо навчання цікавим: метод проектів / К. М. Лопатка, О. В. Рубан // Освіта. Технікуми, коледжі. – 2018. – № 3, 4 (46). – С. 79-83.

17. Хрестоматія педагогічних програм з проблем гендерного розвитку. – К.: ПЦ «Фоліант», 2004. – 387 с.

Рубан О. В. Влияние гендерного образования на бытие современного человека: ролевой аспект – Статья.

Аннотация. Современная глобальная цивилизация столкнулась с принципиальными вызовами, которые невозможно решить в рамках существующих патриархальных установок. В результате имеем актуализацию круга вопросов, связанных с гендером. Исходя из того, что гендер является продуктом социокультурной сферы, требованиям которой учится отвечать каждое поколение мужчин и женщин, можно сделать вывод о важности изучения трансформации ролей мужчины и женщины. Учитывая цивилизационные преобразования в Украине, имеется актуальность изучения тенденций гендерно-ролевых процессов в нашей стране сегодня, именно наше время является для человека и общества качественно новой чертой.

В статье проанализированы актуальные вопросы гендерной составляющей образования, его влияние на гармонизацию бытия современного человека и человека в будущем, предложены пути реализации этого процесса.

Ключевые слова: гендерное образование, гендерное воспитание, гендерное партнерство, гендерные роли, личность, бытие, паритетности, толерантность.

Ruban O. V. Influence of gender education on the existence of a modern person: role aspect – Article.

Summary. Modern global civilization faces fundamental challenges that cannot be solved within the framework of existing patriarchal guidelines. As a result, we have a range of vital issues related to the article. Based on the fact that the gender is the product of the socio-cultural sphere, the requirements of which each generation of men and women learns to meet, we can conclude that it is important to study the transformation of the role of a man and a woman. Considering civilization transformations in Ukraine, there is an urgent need to study the trends of gender-role processes in our country today, it is our time that becomes a qualitatively new border for a person and society as a whole. The article analyzes the actual issues of the gender component of education, its influence on the harmonization of the human's existence present and future, and suggests ways of implementing this process.

Keywords: gender education, gender upbringing, gender partnership, personality, existence, parity, tolerance.

Рубский В. Н.
кандидат богословских наук,
старший преподаватель кафедры практической психологии
Одесского национального морского университета

МИРОВОЗЗРЕНИЕ: СТАНОВЛЕНИЕ ФИЛОСОФСКОГО ПОНЯТИЯ

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению основных философских посылок исследования понятия «мировоззрения», его генезиса и содержания. В работе проанализированы различные подходы и принципы понимания данного термина. Отражены основные вехи исторического анализа этого понятия, эволюция его становления в философских системах от И. Канта до последних публикаций по теме. Автор подчеркивает важность динамического подхода в изучении понятия мировоззрения личности.

Ключевые слова: мировоззрение, личность, систематизация, картина мира, семиотические модели, метафизика, философия диалога.

Публикации последних лет о понимании мировоззрения, его объема и генезиса при всем разнообразии подходов оставляют значительно недоработанным не только содержание данного термина, но и вопрос о необходимости и возможности такой систематизации. **Целью статьи** является анализ генезиса данного термина как философского понятия.

В современном состоянии исследования философии мировоззрения и самого понятия о нём можно выделить два основных значения данного понятия. Первый тип дефиниций выделяет теоретико-познавательный аспект. Так, например, такие авторы как Л.А. Иткулова [5], Э.П. Литвинов [8], М.П. Волков [1] и др. сходятся в том, что «*мировоззрение представляет собой интегральное образование человеческого духа. В нём происходит синтез эмоционально воспринятых системных знаний*» [5, с. 167]. В Философских энциклопедиях мировоззрение преимущественно определяется как «*обобщенная система взглядов человека*» [9, с. 578]

Однако мировоззрение несводимо только к гносеологической стороне. Поэтому существует второй – онтологический подход в изучении мировоззрения, связанный с аспектом выражением бытия. Он делает акцент на нормативно-регулятивной активности (деятельности) человека. Его мы рассмотрим ниже.

В социальных и гуманитарных науках терминологическая точность – только отдаленный идеал, поэтому чувствительность к терминологическим

оттенкам, используемых в смежных дисциплинах, систематически становится актуальной. Один из таких терминов, используемых в различных науках – это термин «мировоззрение». Он появляется в текстах философской антропологии, а также психологических, социологических и теологических исследованиях.

История философии мировоззрения состоит из переплетений философских и психологических посылок. Только в их неразрывности и некотором противоречии можно осуществить задачу определения термина. Философия открыла мировоззрение как живое и важное явление. Это произошло в интеллектуальном климате эпохи, на определённом этапе развития истории философии. Можно законно утверждать, что «мировоззрение» не является над-исторической концепцией, как, например, «цель жизни». Можно сказать, что люди всегда имели жизненные цели, но, как это ни парадоксально звучит, у них не всегда было мировоззрение. Конечно, это только терминологическое отсутствие: люди во все времена проявляли активность, которую сегодня мы определяем как мировоззренческую. Аналогична история терминов «личность», «бытие», «человек» и др.

Например, понятие «бытие» означает «всё, что есть». Человек всегда жил среди вещей, он использовал их, он был окружён ими, но именно древние греки обнаружили «бытие» как одну категорию, содержащую всё, что есть. Введение этого понятия означало организацию другого способа восприятия мира, объединив в одну высшую категорию то, что никак не связано друг с другом. То же самое относится к «мировоззрению», которое, появившись на основе кантианства, позволило объединить различные явления в одной категории. Кроме того, с учётом феноменологии М. Хайдеггера и Dasein-анализа швейцарских психиатров Л. Бинсвангера и М. Босса можно утверждать, что это понятие определяет не только новый способ философской систематизации старых знаний, но и новую организацию восприятия мира и даже в определённом смысле новый мир как результат изменения вопроса к нему. Представление о мире, по Л. Бинсвангеру, существует как ответ на запрос человека о нём, и изменяется в зависимости от избранного подхода.

Сегодня концепция мировоззрения принята в оборот не только в науке, но и на уровне разговорной речи. Она кажется очевидной и понятной сама по себе, но для этого потребовался определенный этап развития философии, который был условием для создания этого термина. Никакая концепция в социальных и гуманитарных науках не свободна от полифонии. Это относится и к термину «мировоззрение». Принятие этого положения может стать платформой, интегрирующей результаты исследования отдельных дисциплин, при условии, однако, что достигается консенсус в отношении используемых терминов или, по крайней мере, артикулируется осознание междисциплинарных семантических различий.

Введение термина мировоззрение принадлежит И. Канту («Критика способности суждения»). Но в нём не было необходимой определённости (например, оно не отличалось от мирозерцания). Для Канта важно было обозначить это явление категорией. В качестве философского термина И. Кант использовал разговорное слово «Weltanschauung». Это несколько иное значение, чем то, которое можно встретить в современном употреблении. Гораздо важнее словупотребления Канта его философская система, на основе которой появилась возможность объективировать мировоззрение как мир индивидуальных максим. Коперниканская революция в философии, сделанная Кантом в «Критике чистого разума», состоит в признании активного участия субъекта в познании объекта. Когнитивная роль субъекта перестала быть пассивным реципиентом не зависящего от него объекта, но в определённой степени определяет его пространственно-временную конструкцию и является условием возможности его признания.

Кант определяет положение мировоззрения, исходя из той посылки, что структура известного мира не в феноменальном, а в ноуменальном мире как вещи в себе. Отсюда всё разнообразие впечатлений окружающего мира, переживаемых субъектом, выявляет априорную упорядоченную структуру самого субъекта. Таким образом, кантианство дало возможность думать о соотношении субъекта и объекта как о со-устроителе реальности. Для более позднего и обогащенного понятия о мировоззрении как философской категории эта когнитивная посылка является одной из основных. Кант также показал неспособность научной метафизики решить проблемы мышления о Боге, душе, свободе воли и вселенной. Все эти понятия в том или ином модусе присущи самым различным по звучанию мировоззрениям. Кант, как пишет В. Татаркевич, «вернулся к естественному смыслу, исходя из которого, многие люди строят свои отношения к конечным вопросам» [13, с. 177]. Этот «естественный

смысл», с точки зрения более поздней философии В. Дильтея, можно было бы назвать мировоззрением.

В XIX веке значимость мировоззрения как категории росла благодаря философии романтиков и развивающейся лингвистике. Романтики выстраивали модель отношения к миру в целом, с которым он связан различными связями, прежде всего ментальными и эмоциональными. Эти влияния спровоцировали размышления о путях восприятия человеком мира и его феноменов в целокупности с природой благодаря развитию взглядов Ф. Шеллинга. Начиная с его проекта натурфилософии, термин приобретает наиболее близкое к современному значение. На этом основании Weltanschauung у Ф. Э. Шлейермахера в «Речи о религии» он представлен как концепция, относящаяся к коллективному и историческому предмету.

Великий гегелевский синтез истории заставлял мировоззрение зависеть от соотношения познающего субъекта и исторического момента, тем самым делая его динамичной структурой, постоянно подверженной изменениям и конкретным законам развития. В «Феноменологии духа» Г. В. Ф. Гегель проводит анализ «морального мировоззрения» [2, с. 322-330]. А в первой книге «Лекций по эстетике» употребляет понятие «религиозное мирозерцание». Далее (в книге третьей) он вводит понятие «теоретическое мировоззрение» чтобы охарактеризовать идейный подход художника.

Немецкий идеализм подготовил почву для категоризации понятия «мировоззрение». Но главным виновником популярности этой категории XIX века был Вильгельм фон Гумбольдт. Позиция Гумбольдта в размышлении о мировоззрении лучше всего иллюстрируется ошибкой М. Скелера – одного из исследователей XX века, который признал Гумбольдта тем, кто ввёл понятие мировоззрение в немецкий язык. Гумбольдт провозгласил неразрывную связь между познанием и языком, в котором искал кантианские формы познания. Согласно В. Гумбольдту, язык субъективизирует познание и отражает мировоззрение нации как коллективного субъекта. Традиции Гумбольдта оказались необычайно сильными в XX веке. Это было сделано, в частности, европейской школой грамматики содержания и американской этнолингвистикой.

Самым выдающимся представителем грамматики содержания был Л. Вайсгербер. По его мнению, родной язык определяет способ восприятия мира, это особый мир между человеком и внешним миром. Весь лингвистический контент создает мировоззрение языка, которое вместе со способом формирования этого содержания, то есть внутренней формой языка, представляет собой образ мира данного языка [18].

Кроме того, по мнению этнолингвистических представителей (Ф. Боас, Э. Сапир и Б. Уорф), язык является не только средством общения, но и содержит определённый образ мира (мировоззрение). В этом контексте Уорфом, на основе концепции Сапира, была предложена гипотеза Сапир-Уорфа, которую К. Полански представляет так: «Язык – это фактор, формирующий образ людей о мире. Язык данного сообщества организует свою культуру, потому что он классифицирует и организует впечатления людей, взятых из мира, структурируя конкретную реальность» [18, с. 209]. Эмпирическое обоснование Уорф находил в изучении структуры индийских языков. Самыми известными и выразительными являются результаты его исследований по понятию времени у индейцев Хопи.

Теория Сапира, которая является чуть менее радикальной версией концепции Сапира-Уорфа, стала одним из источников философии символических форм Э. Кассирера. Хотя он и не использовал немецкоязычную концепцию *Weltanschauung*, что было бы более ожидаемо, его теория имеет решающее значение для философии мировоззрения. Как неокантианец, Э. Кассирер продолжил работу Канта, адаптируя априорный метод познания для анализа семиотической модели культуры. Понятие «символические формы» является ключевым в его философии мировоззрения. Оно означает категории, которые структурируют человеческий опыт [6]. Каждый человеческий опыт сначала организован априорными символическими формами. Кант указывал на такие априорные категории, как время и пространство, которые организуют каждое знание предмета. Как представитель Марбургской школы неокантианства Э. Кассирер использовал понятие априорности суждений философии И. Канта для логического понимания реальности, но предпринял квантовый скачок – он решил, что априорные формы, предшествующие всему познанию, являются не только спецификой научного познания, но и правилом всей человеческой познавательной деятельности. В частности, Кассирер представлял язык, миф, религию, искусство и музыку как образцы конечных символических форм. Каждая из этих форм правильно организует опытный мир, правила, регулирующие его, и отношения между его элементами. Интерпретаторы Кассирера без оговорок, называют эти символические формы «динамическими мировоззрениями» [19, р. 141]. Кроме того, работу Кассирера можно рассматривать как уточнение дильтеевского понятия мировоззрения.

Главным конструктором теории мировоззрения в гуманитарных науках XIX-XX века является Вильгельм Дильтей. Отправной точкой его философии мировоззрения является наблюдение

взаимоисключающего многообразия философских систем и отсутствие убедительных аргументов, которые, в конечном итоге, могли бы определить, какая система истинна. Предложение В. Дильтея заключается в признании того, что философский спор между противоречивыми философиями – это проявление натуральных расхождений между ними, что напоминает антиномичные пары у И. Канта. В конечном счёте, выбор той или иной философской системы зависит от определенной человеческой тенденциозности. Источники склонностей к данной, а не другой, системе являются внешними по отношению к философии. Эта тенденция исходит из предпосылок мировоззрения или, точнее говоря, вписана в основы того или иного мировоззрения. Эти основы, в свою очередь, обусловлены факторами окружающей среды (расой, климатом, историческими событиями) и личностными чертами. Поэтому можно согласиться с тем, что для Дильтея мировоззрение – это основа выбора одного из философских вариантов. Главный мировоззренческий акт – выбор определённого образа мира из палитры многих конкурирующих образов. Однако здесь нужно сделать два замечания, выделив термин «выбор». Прежде всего, выбор означает как фундаментальные причины выбора, так и личное предпочтение, которое побуждает человека к сделанному выбору. В общем определении мировоззрения оба элемента включены в качестве выбора. Но «выбор», о котором идет речь как обусловленном фундаментальными причинами, не является, конечно, сознательным выбором, принятым решением.

В. Дильтей предлагает философскую классификацию содержания мировоззрений. Он выделяет три основные формы мировоззрения: религию, поэзию и философию. Помимо разделения на формы мировоззрения, Дильтей предлагает различать типы мировоззрения, в то время как эти типы имеют дело с внутренними различиями только в одной из форм – философском мировоззрении. Этими типами являются: натурализм, идеализм свободы и объективный идеализм. Они составляют инструмент для анализа истории философии для Дильтея. Потому что каждая философская система является воплощением одного из указанных типов, хотя, конечно, концепция Дильтея не ограничивается философией. Независимо от упомянутых различий, следует обратить внимание на два наблюдения В. Дильтея, относящихся ко всем типам и формам мировоззрения, которые необходимы для философии мировоззрения. Во-первых, как пишет философ: «Все мировоззрения... обнаруживают обыкновенно одно и то же строение. Они представляют тогда одну стройную систему, в которой на основе одной картины мира решаются вопросы

о значении и смысле мира, и отсюда выводится идеал – высшее благо, основные принципы жизни» [3, с. 230]. Структура каждого мировоззрения выглядит так: образ мира как интерпретации мира является основой, на которой строится смысл мира и жизни, что, в свою очередь, определяет ценности и цель жизни. Замечание Дильтея об элементе восприятия знаний в мировоззрении чрезвычайно важно в этом контексте. «Мировоззрения – это не продукты чистого мышления. Они не возникают из чистой воли, чтобы знать. Однако [когнитивный, – прим. Р.В.] подход к реальности является важным моментом их формирования только в одном отношении. В целом же они возникают из жизненного отношения, из жизненного опыта, из структуры всей нашей психики» [3, с. 234]. Эта интерпретация согласуется с упомянутым выше анализом Э. Кассирера, согласно которому, мировоззрение – это не только когнитивная структура, предмет которой сознателен, но и отражение несхватываемости существа символических форм внутри ментального пространства. Конечно, типы мировоззрения, выделяемые Дильтеем, – это когнитивные структуры, но их функции понимаются в более широком значении. Здесь мировоззрение представляет собой форму, на этот раз философскую, которая создаётся в наибольшей степени с участием сознания. Однако и здесь она не является продуктом чистой мысли. Кроме того, типы мировоззрения запутываются во внекогнитивной деятельности человека. Сам Дильтей описывает свою концепцию как «философский контекст психологической описательной концепции» [3, с. 236]. Хотя Дильтей, безусловно, отличается от нынешних философов и психологов в понимании полноты психических процессов, трудно не заметить, что этот момент – решающий для его концепции – является потенциальным моментом для приведения в соответствие философии мировоззрения с психической составляющей построения мировоззрения.

Непредвзятая обусловленность познающего субъекта в процессе формирования мировоззрения представляет собой интересную проблему с точки зрения психологии. Та же проблема наличествует и в точных науках, которые, осознавая специфику своих методов исследования, не избегают попыток междисциплинарного синтеза. М. Шелер в своё время также стремился представить синтетическую концепцию мировоззрения. Оно было определено им как «реальные формы взгляда на мир и упорядочение различных данных из сферы ценностей социальным целым (народы, нации, культурные круги). Эти мировоззрения могут быть найдены и даны в синтаксисе языков, а также в религии, этосе и т.д. То, что я называю «естественной метафизикой» народов, относится к сфере того, что должно

исходить от слова «мировоззрение»» [16, с. 49].

В полемике с М. Вебером М. Шелер делает интересные различия в структуре мировоззрения. Он различает следующие типы: абсолютно естественное мировоззрение, относительно естественное мировоззрение и мировоззрение, основанное на образовании [15, с. 267]. Естественное мировоззрение тогда определяется «постоянным», то есть не подверженным историческим и социологическим изменениям. Он отличает этот вид мировоззрения от аутентичных, живых традиций, которые формируют относительно естественное мировоззрение. Эта относительность состоит в том, что в измерении мировоззрения на уровне разных культурных кругов, они отличаются друг от друга. Естественность, с другой стороны, означает, что эта живая и аутентичная традиция не понята субъектом. Он рассматривается её как нечто естественное, в то время как сравнительный анализ культур показывает почти полную зависимость от традиции. Наконец, мировоззрение, основанное на образовании, создаётся субъектом, который осознаёт себя и свою деятельность и осуществляет духовную и умственную деятельность. Согласно мнению Шелера, каждое мировоззрение является структурой, построенной на основе абсолютно естественного мировоззрения, изменение которого может иметь место только, как это делает Шелер: «1) смешение кровных связей, 2) геополитическое переплетение жизненных процессов разных народов» [15, с. 390]. М. Шелер, как и ранее В. Дильтей, показывает мировоззрение как двумерную структуру: оно обладает познавательным, сознательным слоем и подготовительным, бессознательным фундаментом структуры мировоззрения.

Вышеупомянутая линия развития размышлений о мировоззрении, ведущаяся от Канта, следует, с одной стороны, через лингвистическую рефлексию к Уорфу и Кассиреру, а с другой – к создателям синтетической философии мировоззрения: В. Дильтею и М. Шелеру. В этой философии предмет мировоззрения чаще всего считается коллективной сущностью, а мировоззрение индивида может быть предметом анализа как единичный пример общего правила. Однако во второй половине XIX века и ещё более в XX веке развились взгляды, которые непосредственно касались мировоззрения личности как отдельного субъекта, а не только как члена сообщества. Этот акцент, разумеется, не отменяет общих базовых основ генезиса мировоззрений. Отступление XIX века от систематики в направлении единичности и уникальности, обозначены такими именами как С. Кьеркегор и Ф. Ницше. Но возможно, наиболее ярко этот принцип измерения отражает философия диалога Ф. Розенцвейга («Звезда спасения», 1921), М. Бубера

(«Я и Ты», 1923), Ф. Эбнера («Слово и духовные реальности: пневматологические фрагменты», 1921). Большинство исследователей к этому направлению причисляют Ф. Гогартена, Г. Марселя, О. Розеншток-Хюсси, Э. Левинаса, П. Тиллиха и М.М. Бахтина [11, с. 62]. Наиболее яркое персоналистское направление Фердинанда Эбнера: язык скрывает от нас Другого, без которого «Я» и моё представление о мире – «пустая оболочка» [17, с. 39]. В его терминологии, в отличие от Бубера и Бахтина, Другой – это конкретно – Иисус Христос.

Такой крайне религиозный взгляд на формирование картины мира имел не такое значительное влияние на массы как материалистический подход. Особенно в этом преуспела советская школа философии. Тем не менее, даже в полемических работах против вкрапления идеализма философы часто опирались на аналогичные посыпки, убегая от общих философских фобий. Например, оба подхода (материалистический и религиозный) могут согласиться с критикой Э.В. Ильенкова категории «мировоззрение вообще». Это действительно «абстракция, разумная лишь до тех пор, пока мы помним, что в ней выделено и зафиксировано» [4, с. 349]. Но с другой стороны, не представляется возможным и чётко разделить мировоззрения на строгие формы: мифологическое, религиозное, научное или на какие-либо другие.

Мировоззрение может иметь большой и малый объём понятия. Во втором случае это обоснованный (внутренне и внешне) набор суждений и правил относительно всей реальности. В широком смысле, мировоззрение есть область смыслов: от смысла жизни до смысла каждого акта и предмета. Разделение его на конкретные типы всегда в большей или меньшей степени схоластично.

Например, Э.В. Ильенков, как и, в целом, марксистская школа диалектического материализма, ратовал за непрямую когерентность всех положений мировоззрения. В противном случае, это классифицировалось как просто несогласованный набор представлений. «В одной и той же голове, – писал он, – могут соседствовать самые разнородные, никак друг с другом не связанные по существу представления, например научные взгляды на природу и религиозные – на мир отношений людей друг к другу. Тогда мы имеем дело, скажем, с физиком или физиологом, искренне верующим в бога и даже посещающим храм божий (И.П. Павлов). С точки зрения последовательно научного (материалистического) мировоззрения это, разумеется, непоследовательность, эклектичность, отсутствие цельности, но и такой совокупности взглядов никак нельзя отказывать в праве называться «мировоззрением»» [4, с. 351].

Тем не менее, имплицитные метафизические

посылки, которые присутствуют в материалистическом мировосприятии, есть неотъемлемая часть картины мира, которой человек руководствуется в жизни, не придавая такого значения внутренней когерентности, какое ей придаёт «научное мировоззрение» Ф. Энгельса. Если мы хотим охватить реальное содержание обсуждаемого понятия, то редуцировать его до суммы научно заверенных данных мы не имеем права. Это приближение к систематизации удалило бы нас от действительности. Но и в интересах научного метода правильным было бы составлять общую картину мира, где бы физика и метафизика не исключали друг друга. «Подлинное предназначение метафизика, как я склонен считать, – писал К. Поппер, – состоит в том, чтобы собирать все истинные знания о мире (не просто научное знание), составляя объединяющую картину, которая, вероятно, просветит его и других и однажды станет частью более содержательной, лучшей, более истинной картины. Критерий, таким образом, в своей основе тот же, что и в науке» [10, с. 165]. Такой взаимодополняющий синтез уже де факто присутствует в сознании большинства людей. Он вполне соответствует рабочей дефиниции того же Э.В. Ильенкова, который определял мировоззрение как «совокупность (безразлично, какая именно) представлений человека о том «мире», в котором он живёт... т.е. вся совокупность его представлений, имеющих совершенно конкретный зримо-наглядный характер, а не «принципов» отвлеченно философического сорта» [4, с. 350]. При этом соотношение положений строго материалистических и вполне метафизических положений «могут представлять собой и самую причудливую мешанину из того и другого, что нередко случается и в наш просвещенный век» [4, с. 352]. То, что одному типу философствования представляется неправильным, подлежащим исправлению, другие предложат оставить так, подведя под «причудливую мешанину» философскую базу или ограничившись дескриптивным подходом.

На рассмотренных примерах мы видим, что разнообразие подходов и принципов измерения мировоззрения личности в истории философской мысли неизменно остаётся не вполне удовлетворительным. Современные исследователи концепции мировоззрения всё чаще склоняются к динамике подходов к его изучению в связи с общей социокультурной трансформацией. Например, это отражено в публикациях А.Н. Тарасова (2013) [12], М.Л. Хуторной и Е.В. Баркаловой (2018) [14], Л.В. Лаенко и Д.А. Поповой (2018) [7] и других. От кантовского «Weltanschauung» до концепций современности понятие «мировоззрение» смещается вместе с философской парадигмой мышления. Точнее было бы сказать: зависит от дискурса, в

рамках которого обеспечивает понимание данного элемента человеческого сознания. По этой причине дефиниции психологов и философов разных направлений не могут быть объединены в одном «правильном» понимании обсуждаемого нами термина.

Литература:

1. Волков М. П. Мироззрение как основание ценностных ориентаций жизнедеятельности человека: вектор эволюции / М. П. Волков // Творчество и культура в свете философской рефлексии. Творчество культуры и культура творчества: Сборник научных трудов VI Международной научно-теоретической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Георгия Федоровича Миронова (1944–2008) / Под ред. М. П. Волкова. – Ульяновск: УлГТУ, 2018. – С. 24-31.
2. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Академический проект, 2016. – 496 с.
3. Дильтей В. Типы мировоззрения и обнаружение их в метафизических системах / В. Дильтей // Культурология. XX век: Антология / гл. ред. и сот. серии С. Я. Левит; отв. ред.: С. Я. Левит, Л. Т. Мильская; сост. С. Я. Левит. – М.: Юрист, 1995. – С. 213-255.
4. Ильенков Э. В. Философия и культура / Э. В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с.
5. Иткулова Л. А. Мироззрение как интегральное образование: сущность и структура / Л. А. Иткулова // Вестник Башкирского университета. – 2010. – С. 164-167.
6. Кассирер Э. Философия символических форм / Э. Кассирер. – Том 3. Феноменология познания. – М.: Академический проект, 2011. – 400 с.
7. Лаенко Л. В., Попова Д. А. Концептуальное пространство "мироззрение и мировосприятие" как источник смыслов при оценочной категоризации ментефактов / Л. В. Лаенко, Д. А. Попова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2018. – № 1 (54). – С. 24–29.
8. Литвинов Э. П. Личность и её мировоззренческие основы [Электронный ресурс] / Э. П. Литвинов // Электронное научное издание Альманах Пространство и Время. Том 2. – 2013. – Вып. №1. – Режим доступа: <https://socionet.ru/publication.xml?h=spz:cyberleninka:31540:14396608>
9. Новая философская энциклопедия: В 4 томах. Т. 2. / Ред. совет: Степин В.С., Гусейнов А.А., Семигин Г.Ю., Огурцов А.П. и др. – М.: Мысль, 2010. – 634 с.
10. Поппер К. Р. Квантовая теория и раскол в физике / К. Р. Поппер. – М.: Логос, 1998. – 190 с.
11. Резвых Т. Н. Трактат Ф. Эбнера «Слово и духовные реальности» в контексте философии диалога XX века / Т. Н. Резвых // Вестник ПСТГУ. Серия I: Богословие. Философия. Религиоведение. – 2016. – Вып. 6 (68). – С. 62-77.
12. Тарасов А. Н. Социокультурная трансформация и мироззрение / А. Н. Тарасов // Аналитика культурологии. – 2013. – Вып. 3(27). – С. 72-76.
13. Татаркевич В. Исторія філософії. У 3 т. Т.2: Філософія Нового часу до 1830 року; Пер. з пол. А. Шкраб'юка / В. Татаркевич. – Львів: Свічадо, 1999. – 352 с.
14. Хуторная М. Л., Баркалова Е. В. Психологический анализ компонентов понятия "мироззрение" / М. Л. Хуторная, Е. В. Баркалова // Перспективы науки и образования. – 2018 – Вып. 2(32). – С. 188-191.

15. Шелер М. О сущности философии и моральной предпосылки философского познания / М. Шелер // Антология реалистической феноменологии / Составители: Д. Атлас, В. Куренной. – М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2006. – 744 с.

16. Шелер М. Особое метафизическое положение человека / М. Шелер // Топос: философско-культурологический журнал. – 2004. – № 1 (8). – С. 43-57.

17. Эбнер Ф. Слово и духовная реальность / Ф. Эбнер // От Я к Другому: Сборник переводов по проблемам интересубъективности, коммуникации, диалога / Сост. и общ. ред. Щитцовой Т.В. – Минск: Менск, 1997. – С. 30-43.

18. Энциклопедия общей лингвистики / Ред. Козимир Полански. – Wrocław: Ossolineum, 2003. – 731 с.

19. Orth E. Ideologie und Weltanschauung. Zur Pathologie zweier Begriffe; red.: K. Salamun J. Mohr //

20. E. Orth. – Aufklaerungsperspektiven, Weltanschauungsanalyse und Ideologiekritik. – Tuebingen: Siebeck-Verlag, 1989. – p. 133-148.

Рубський В. М. Світогляд: становлення філософського поняття – Стаття.

Анотація. Стаття присвячена розгляду основних філософських посилок дослідження поняття «світогляду», його генезису і змісту. В роботі проаналізовані різні підходи і принципи розуміння даного терміну. Відображено основні віхи історичного аналізу цього поняття, еволюція його становлення в філософських системах від І. Канта до останніх публікацій по темі. Автор підкреслює важливість динамічного підходу в вивченні поняття світогляду особистості.

Ключові слова: світогляд, особистість, систематизація, картина світу, семіотичні моделі, метафізика, філософія діалогу.

Rubsky V. N. Worldview: the formation of a philosophical concept – Article.

Summary. The article is devoted to the consideration of the main philosophical premises of the study of the concept of "worldview", its genesis and content. The paper analyzes various approaches and principles of understanding this term. The main milestones of the historical analysis of this concept, the history of its formation in the philosophical systems from I. Kant to the latest publications on the topic are reflected. The author emphasizes the importance of a dynamic approach in the study of the concept of a person's worldview.

Keywords: worldview, personality, systematization, worldview, semiotic models, metaphysics, dialogue philosophy.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Барабаш О. В.

*кандидат філософських наук, доцент, докторант
Харківського Національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди*

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ І СКЛАДНОЩІ РОЗВИТКУ В КОНТЕКСТІ ІДЕНТИФІКАЦІЙ, ПРИНАЛЕЖНОСТЕЙ, ЗОВНІШНІХ ВПЛИВІВ В КРАЇНАХ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ ТА КАРИБЬСЬКОГО БАСЕЙНУ

Анотація. В статті ставиться проблема — сполучення під час розбудови політико-правової системи в країнах Латинської Америки, Карибського басейну механізмів європейського приватного права та основ американського конституціоналізму (царина публічного права), ризики неефективності, загрози в контексті невідповідності інституційних основ місцевим культурним приналежностям, й особливостям багатоскладових суспільств. Окреслено неоднозначність фактору зовнішніх впливів на політичну стабільність.

Ключові слова: Латинська Америка, Карибський басейн, політичний процес, приватне право, публічне право, соціокультурні приналежності, багатоскладові суспільства, інституційний дизайн, державотворення.

Вступ. На фоні сучасних пошуків дієвих параметрів подальшого успішного розвитку Україна потребує випробуваного й дослідженого досвіду інших країн, що здолали свої шляхи спроб та помилок у розбудові державності, становленні політико-правових інститутів й організації політичних процесів. В межах такого завдання особливо важливим уявляється досвід національно-державного ствердження тих країн, що формувались в широких контекстах державницьких процесів у зв'язку з формуванням націй після Вестфальського миру, але з певними зміщеннями географічного й часового характеру (тобто не тільки “стара Європа”, і значно пізніше 1648 року). В цьому смислі важливим повстає і досвід країн Латинської Америки, Карибського регіону й, мабуть, та значна експериментальна, теоретична база, що була напрацьована там.

Постановка проблеми. За умов використання передового за свого часу досвіду державотворення у країнах Латинської Америки та Карибського басейну у своїй подальшій історії країни регіону в тій, або іншій мірі зустрілися зі значними складнощами розвитку й залишаються “зоною тривоги сучасності” (Венесуела, Куба, Нікарагуа, інші). Водночас, окремі з них чи то загальною ситуацією

(Коста-Ріка), чи за окремими показниками (Мексика, Домініканська Республіка, інші) здолавши важкі випробування демонструють позитивну динаміку успішності розвитку. В чому причини подібної змістовної різновекторності?

Мета і завдання роботи. Мета даної роботи — з'ясувати причини результативної неоднозначності розвитку політичних процесів в країнах Латинської Америки й Карибського регіону. Завдання — вийти на розуміння проблем інституційно-правового характеру в регіоні, важливість сполучення національно-культурних ідентичностей та відповідного їм політико-правового інструментарію, поставити питання характеру й міри зовнішніх впливів на хід внутрішніх політичних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед авторів, що займаються з'ясуванням власне загально-теоретичних, методологічних аспектів політико-правових процесів у ракурсах, потрібних для дослідження, відзначимо, перш за все, роботи С.В. Ківалова, Ю.С. Шемшученко, О.В. Петришина, А.Х. Саїдова. Аналізом динаміки політичних процесів і теоретичними засадами модернізацій політичних режимів займаються І.О. Поліщук, Г.М. Куц, на міждисциплінарних дослідницьких площинах працює М.А. Польовий. В межах проекту політичного атласу сучасності відстежують багатоманітність подій в регіоні автори А.Ю. Мельвиль, М.В. Ільїн, О.Ю. Мелешкіна, концентрує увагу на змінах виборчого законодавства в регіоні З.В. Івановський.

Виклад основного матеріалу дослідження й отриманих результатів. Почнемо з того, що, можливо, природу багатьох явищ політичного життя й сутність заданості траєкторій розвитку на рівні окремих держав, залежних територій, міждержавних союзів та конгломератів інтересів в Латинській Америці та Карибському регіоні слід розглядати в широких контекстах історичних подій і відповідних часу змістовних пластів державотворчих процесів. Від самого початку на основі певних світоглядних координат, що корелювали з епохою, на підґрунті особливо виражених засад

формування національної (і міжнаціональної) громадянської культури і в рамках реалій можливого закладалися ті ідеологічно-інституційні підвалини державності, що зрештою й були представлені в правовому концепті й законодавчо закріпленому інституційному дизайні в державних утвореннях регіону. Для початку згадаємо, що Ноам Чомські (Avram Noam Chomsky), відзначаючи вплив на державотворчі процеси в регіоні могутнього сусіда — США — як носія стабільних й демократичних інститутів, привертає нашу увагу до специфіки й, додамо від себе, прецедентності щодо новаторства підходів досвіду розбудови цієї держави. “Америка може бути настільки щасливою, наскільки їй завгодно”, – заявив Томас Пейн у 1776 році: “у неї є чистий лист для письма”. Корінні суспільства були в значній мірі ліквідовані. Від колишніх європейських структур мало що залишилось, що є однією з причин відносної слабкості суспільного договору й систем підтримки, які беруть свій початок у докапіталістичних інститутах. Й у незвичайному ступеню суспільно-політичний лад був свідомо розробленим. Вивчаючи історію не можна будувати експерименти, але США настільки близькі до “ідеального випадку” державної капіталістичної демократії, наскільки це можливо” [15]. Після формального звільнення від колоніальної залежності, навіть зважаючи на те, що колоніальні стосунки розбудовувались у різний спосіб, в Латинській Америці й Карибському басейні з урахуванням місцевої специфіки та зі своїми акцентами щодо розуміння перспектив, лідери трансформаційних процесів також намагаються ствердити ідеали Просвітництва, використати напрацювання сучасних теоретиків державотворення і, зрештою, віднайти унікальні механізми заповнення “чистого листа”. У цьому сенсі нам здається важливим підкреслити: хоча сам процес експансії європейського права набув суттєвого виразу за часів колонізації, на фоні визвольних рухів й утворення нових держав, змінилась його якісна наповненість. У сфері приватного права зверталися, перш за все, до системи й змісту кодифікації за французькими стандартами, використовуючи механізми регулювання відносин у сфері приватних індивідуальних інтересів (юридично рівні суб’єкти, диспозитивний метод), що в канві секуляризації, рецепції римського права й на фоні революційно вільномислячих надбань після-революційної Франції, що знайшли відтворення в Цивільному Кодексі Наполеона (21.03.1804), сприймалось як слідування найбільш сучасним взірцям правового регулювання. Кодифікація у сфері приватного права з притаманним кодифікації абстрактним характером правової норми та установкою на доктринальність права, зрештою, надали підстави окремим дослідникам віднести правові системи

регіону переважно до романо-германської правової сім’ї (хоча Рене Давид – René David – стверджував, що варто говорити про окрему її латиноамериканську групу). Раніше ж найбільш поширеним було право Іспанії — не кодифіковане та зорієнтоване на стороіспанське звичаєве право, що суттєво відрізнялось у різній місцині, тому викликало розбіжності розуміння й незручності використання. Втім, і це найголовніше, іспанське право на початку державотворчих процесів сприймалось як нагадування про колонізаційне минуле, що має бути подоланим (згодом подібне налаштування змінилось конструктивізмом — венесуелець Андрес Белло підготував Цивільний кодекс Чилі, що був прийнятий у 1855 році, з використанням інститутів і римського права й категорій іспанського права, що у подальшому став основою для Цивільних кодексів Еквадора (1860), Венесуели (1862), Уругваю (1868), Колумбії (1873), інших країн). Щодо торговельного права, то використання переважно французьких стандартів поступово змінилось зверненням до взірців італійського, німецького, швейцарського, португальського, а відносно окремих складових (інститут довірчої власності) й до англо-американського торговельного права.

В сфері публічного права узгодженим орієнтиром для країн регіону був конституціоналізм США, а президентська форма правління сприймалась як новітній й змістовно ефективний інституційний конструкт – прорив. Таким чином, “Прийняття американського конституційного взірця й дає підстави говорити про дуалізм латиноамериканського права, про поєднання в ньому європейської та американської моделей” [13, с. 307]. На наш погляд, цей дуалізм зафіксував в політико-правових механізмах держав регіону окремі соціокультурні коди, задавши змістовну векторність подальшого розвитку, традицію державотворення в якій, можливо, було закладено основу й для “вікна можливостей” щодо подальших соціально-політичних випробувань й формування усталених негативних тенденцій. Звісно, говорячи про вираженість цих кодів та їх прояви й можливості подальших трансформацій, слід мати на увазі конгломерат різних факторів, конфігурації яких суттєво відмінні в різних країні (наявність індіанського населення, якість та сила первинної субкультурної приналежності – за А. Лейпхартом (Arend d’Angremond Lijphart) – і його відсоток та соціальна активність, спеціалізація в процесах світового виробництва і, як наслідок, традиція рабства в історії з усіма ментально-психологічними її наслідками, особливості колонізаційної політики і відношення з державою-носієм “матричності” політико-правових процесів щодо формуванні світоглядних аспектів, аксіологічних орієнтирів, сполучення етносів і їх ідентифікаційні

налаштування, здатність до взаємодії та громадянського консенсусу, мовна традиція, релігійність і її конфесійне представлення, інші). Але, якщо говорити мовою Г. Алмонда (Almond Gabriel A.), переважна більшість з країн регіону у зв'язку з багатоскладовістю суспільств й багатовимірністю соціокультурної традиції, вочевидь, щодо ознак і взаємодії політичної культури й рольової структури, початково була значно ближче до європейської континентальної системи, що і оформлюється як, відповідно, політична система. Видова приналежність до англо-американської політичної культури з її гомогенністю й ігровим характером політичного процесу з відповідними для нього ставками (не на знищення противної сторони, а боротьбу в певних межах) і чітко сформованою рольовою структурою, що спрямована на слідування функціям власне структурного характеру і установкою на взаємодію по лінії “приналежностей, що частково збігаються” (А.Ф. Бентлі – Bentley Arthur F. та Д.Б. Трумен – Truman David B.), за переконанням Г. Алмонда, надають політичному процесу демократичної стабільності, роблять політичну систему стійкою до різних викликів демократії і завжди будуть відзначатися низьким рівнем насильства громадян. Стосовно європейської же континентальної політичної системи — у концепції Г. Алмонда вона також характеризується як демократична, але її стійкість може бути сумнівною. Більш того, за певних обставин вона здатна трансформуватися в антидемократичному напрямку і асоціюється з загрозою що не минає, так званого “цезаристського перевороту”. Континентальні європейські системи відзначаються роздрібненістю політичної культури, тобто ізольованими одна від одної політичними субкультурами й структурою, у якій “ролі є вкоріненими в субкультурах і мають тенденцію до формування власних підсистем розподілу ролей” [1, с. 398-399, 407]. Цей нестабільний тип влади не здатен автоматично зберігати демократію й може призвести до встановлення диктатури; в ньому, навіть, як стверджує Алмонд “укладений потенціал тоталітарності” [1, с. 408]. На наш погляд, дуалізм щодо поєднання в латиноамериканському праві двох моделей англо-американського й європейського континентального, викликаний сподіваннями слідувати найкращим взірцям свого часу й намаганнями експериментально-новаторського характеру на фоні багатоскладової політичної культури й розмитих соціальних ролей різних самозамкнених, зорієнтованих на свою соціокультурну самодостатність субкультур, заклали основу багатоманітності варіацій розвитку політичних процесів, і, в тому числі, пов'язаних з нестабільністю та антидемократизмом. Спеціалісти, що займаються компаративними дослідженнями щодо

правових систем відзначають, що в латиноамериканському праві особлива значуща роль делегатованого законодавства, тобто фактично актів урядової влади, що пов'язано, по-перше, з президентською формою правління і, по-друге, з тривалими періодами правління військових, коли нормальна законодавча діяльність фактично сходить нанівець [13, с. 308]. Намагання створити дієву політичну систему, використовуючи новітні правові розробки та можливості інституційного контурування, дизайну в державотворенні без урахування конкретики особливостей складових регіону, не знання небезпек майбутнього, призвели до результативності наслідків різного ґатунку. Поширена свого часу думка про універсальність історичного процесу, дієвість шаблонних заходів політико-правових переутворень і сподівання меліористського характеру, вочевидь, лише більш гостро поставили й окреслили проблематику стосовно багатьох особливостей процесів на місцевих рівнях, проявили змістовно слабкі місця й критичні стики (junctures) системного ґатунку, що на практиці часто призводило до методів розв'язання проблем майже “магічним” шляхом, як зазначає іспанський політолог Рохеліо Нуньес (Rogelio Núñez Castellano) – через сповнене невинуватою вірою в швидку дієвість змін звертання до змін основ конституціоналізму. Подібну спрямованість щодо експериментування в царині конституціоналізму й націленість вирішувати нагальні проблеми частим переформатуванням загальних системних параметрів в регіоні підкреслює й З. Івановський: “Конституційне й похідне від нього електоральне законодавство в Латинській Америці вирізняється крайньою нестабільністю: за роки незалежності прийнято більш ніж 250 конституцій, у деяких країнах основні закони змінювались десятки разів... конституційні реформи або скликання конституційної асамблеї нерідко розглядались урядами регіону як магічне рішення проблем в умовах соціальної й економічної кризи, при цьому основна проблема полягала в тому (і в значній мірі залишається й до цього часу), що у більшості випадків вони були ідеалізованими й такими, що не застосовуються на практиці з причини невідповідності соціальним структурам і особливостям культури тих чи інших країн” [4, с. 20]. Таким чином, відзначимо цю особливу рису розвитку державотворчих процесів регіону — за обставин викликів (retos), загроз соціального характеру (amenazas sociales), в умовах транзитів (transiciones) і переналаштувань (reajustes) — звертались, перш за все, до пошуків й експериментів у зв'язку з розвитком конституційного права.

Значною модернізацією системних основ держави і суспільства шляхом змін конституційного права регіон виділяється і в 20 ст., особливо від-

значаються в цьому відношенні 80-90-ті рр. Можливо не дивно, що за усталеною регіональною традицією лівий поворот й рух в напрямку авторитаризму, викликали новий підйом подібних намагань й експериментів. За правління в Венесуелі президента Уго Чавеса конституційні зміни набули змістовно новітнього характеру: Основний Закон Боліваріанської Республіки Венесуела закріплює 5 гілок влади, принципово змінюючи увесь механізм стримувань і противаг в політичній системі (хоча такі зміни аргументувались в інший спосіб, але стосовно вчення Г. Алмонда щодо функціональних елементів системи й меж та ефективності діяльності за схемою концентрація на “вході” і “виході”, це пошук в напрямку віднаходження ще більш дієвого інструментарію облаштування політичної системи й досягнення її стабільності. Загалом же, щодо дискусій на тему розуміння верховенства права в умовах поєднання окремих складових з різних правових сімей і з урахуванням багатьох факторів на місцевому світоглядному підґрунті, регіон пропонує змістовно неоднозначну, але широку дослідницьку й експериментально перевірену базу.

В згаданих контекстах проблемного використання запозиченого правового інституційно-дизайнерського досвіду та експериментально-новаторських конституційних рішень, на наш погляд, гостро проявляється дихотомія самоусвідомлення власних ідентичностей й зовнішні розуміння усієї суми приналежностей. Вона багатовимірна, має свою світоглядну складову, ціннісно-орієнтаційні ієрархії, структурно-соціальні особливості, тощо. Якщо слідувати концепції Л. Пая (Pye Lucian W.), розвиток політичного процесу є унеможливленим без становлення механізмів ідентифікації з системою, процесу який є власне, водночас, процесом становлення нації (ми говоримо про націю в політичному значенні, на основі громадянської приналежності). Аспект інтеграції нації в рамках культурно-ідеологічного консенсусу підкреслює й Біндер (Binder Leonard), а С.П. Хантінгтон (Huntington Samuel P.) акцентує увагу на тому, що політична модернізація означає інтеграцію нації і це має на увазі “заміну великої кількості традиційних, релігійних, сімейних та етнічних політичних авторитетів єдиним світським загальнонаціональним політичним авторитетом” [17]. На наш погляд, існує змістовна розбалансованість уявлень власне внутрішнього (на рівні країн, суб-регіонів, регіону) походження щодо власних ідентичностей, світоглядних констант, особливостей нарративу (який є домінантним, інтерпретуючим й емоційно мобілізуючим соціально) та сумою уявлень зовнішнього характеру, що є сповненими стереотипів, загально-раціональних оціночних підходів й “західних” узагальнених рекомендацій. Можливо, західні

уявлення несуть в собі відбиток “пророцтва, що здійснюється само по собі” (self-fulfilling prophecy? – чи – profecia autocumplida?)? Цю відмінність внутрішніх й зовнішніх позицій можна побачити в дослідженнях окремих науковців саме регіонального представництва. Так, Еміліо Гарсія (Emilio Pantojas Garcia) підкреслює, “Хоча на рівні масової культури ми відчуваємо “регіональну ідентичність спорідненості”, ми можемо сказати, погоджуючись з Гордоном К. Льюїсом, одним із засновників досліджень Карибського басейну, що створення Карибського басейну як політико-економічної ідентичності було викуване зовнішніми поглядами на регіон” [3]. Аспект важливості зовнішніх впливів щодо формування сприйняття регіону, побудови регіональної усієї архітектури та багатоманітності зв'язків різного гатунку виявляє й Діана Тусьє (Diana Tussie), говорячи про “складну багаторівневу арену, де змагаються соціальні сили, регіональні держави й політичні проекти, що конкурують, що є далеким від простого й концептуально акуратного гегемоністського проекту з ринкової інтеграції, початково задуманого й очолюваного Сполученими Штатами” [16]. Зважаючи на таку постанову питання, нам бачиться значним полем для дослідження, ресурсом для окремого вивчення ситуації роботи власне представників регіону, особливо стосовно процесів національно-державного будівництва. І в цьому контексті, можливо, відкриються додаткові перспективи подальших досліджень в площині символізації в політико-правових процесах, політичної феноменології, утворення змістовних ціннісно-орієнтаційних блоків, їх розмежувань за смисловим навантаженням “центр — периферія”, формувань механізмів спів-участі у колективній самосвідомості й творчості, “спів-причастя” до загальних смислів, що набувають сакрального значення. Й, оскільки, як постійно наголошує В.Ю. Карасьов, світ знаходиться в стадії емоційного капіталізму, й, відповідно, запотребованості емоційної політики, зв'язки символотворення й представлення в політичному процесі усього потенціалу символу щодо емоційності — це завдання на підґрунті ситуацій саме в даному регіоні, нам здається додатково виправданим науковим посиленням. Зрештою, говорячи про не-західні суспільства у своїх відомих пунктах за номером 16 Л. Пай особливо відзначав саме фактор емоційності.

Загалом Латинська Америка й Кариби настільки неоднозначний регіон, що тут як народжуються часто невиправдані стереотипи, так і руйнуються, начебто, усталені правила. Так, якщо в соціології широко використовується термін “чорний лебідь” (Black Swan) Нассіма Н. Талеба (Nassim Nicholas Taleb), то в політології звертаються до сполучення “чорний лицар” – аналізуючи траєкторії політич-

них режимів у якості суттєвого фактору впливу приймають до уваги наявність великої впливової (у тому чи іншому значенні) держави-сусіда й особливості політичного режиму в ній. У разі близькості авторитаризму або гібридного режиму (конкурентного авторитаризму), як стверджує Катерина Шульман (Ekaterina Schulmann), є великим ризик поширення подібного політичного режиму на сусідні держави, або навіть слідування катастрофічним сценарієм — послаблення й розпад, занепад (failed state). Йі напроти, за факту сусідства могутньої держави-носія розвинутої демократії, можливості руху в напрямку демократизації виглядають більш ймовірними [18]. Регіон, про який йдеться мова, є географічно близьким до США — усталена, розвинена демократія, могутня держава. Згадуємо про це щоб мати на увазі — вплив США на розвиток подій в регіоні завжди був дуже значним (свого часу “доктрина Монро” окреслила характер відносин). Ноам Чомські з цього приводу навіть стверджує — “Латинська Америка є очевидним полігоном, особливо регіон Центральної Америки й Карибського басейну. Тут Вашингтон зустрічався з небагатьма зовнішніми викликами протягом майже століття, тому керівні принципи політики й сьогодишнього неоліберального “Вашингтонського консенсусу” найбільш виразно проявляються при розгляді стану регіону й того, як все відбувалось” [15]. Йі хоча згаданий автор є відомим своїм критичним ставленням до політики США й близькістю до лівої ідеології, для нас важливо зафіксувати сам факт внутрішньої, власне американської за джерелом констатації уваги до регіону. За згаданих обставин й враховуючи фактор “чорного лицаря”, послідовним би виглядало ствердження демократії в ньому й стабільність політичних процесів. Між тим, “хвилі авторитаризму” можуть розпочинатися саме тут, а за виразом К. Шульман, Латинська Америка загалом є “чемпіоном з переворотів” [19]. Цю неоднозначність подій в регіоні досліджує Джон Х. Коатсворт (John H. Coatsworth) і відзначає нелінійність впливу США на розвиток подій в ньому.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На наш погляд, значний досвід державотворення, розбудови суми політико-правових інституцій в країнах Латинської Америки й Карибського басейну (за шкалою результативності від крайнього негативу до успішного позитиву) є джерелом вивчення співвідношень національно-культурні процеси та інституційно-правові запозичення (можливо, проблеми й складності розвитку в окремих державах були закладені саме сполученням різних за походженням правових механізмів й невідповідною унікальності ситуації дизайну інституційного характеру), зовнішні впливи та особливості політичних процесів на місцевому рівні, рівні

та змісти міжрегіональних зв'язків щодо їх впливу на характер трансформацій, контексти внутрішніх й зовнішніх загроз. Згадана проблематика водночас окреслює й предметне поле подальших досліджень.

Література:

1. Almond Gabriel A. Comparative Political Systems [Електронний ресурс] / A. Gabriel Almond // Journal of Politics. – 1956. – № 3. P. 391–409. – Режим доступу: <https://www.jstor.org/stable/2127255>
2. Binder Leonard. National Integration and Political Development [Електронний ресурс] / Leonard Binder // American Political Science Review. Vol. 58. – 1964. – № 3. – P. 622–631. – Режим доступу: <https://www.jstor.org/stable/1953137>
3. Garcia Emilio Pantojas. Nacio'n Region y Fragmentacio'n en el Caribe Contemporaneo – [Електронний ресурс] / Emilio Pantojas Garcia. – Режим доступу: https://www.academia.edu/2375377/_Nación_Región_y_Fragmentación_en_el_Caribe_Contemporáneo
4. Ивановский З. В. Избирательные системы региона и их правовые основы / З. В. Ивановский // Латинская Америка: избирательные процессы и политическая панорама / Отв. ред. З. В. Ивановский. – М.: ИЛА РАН, 2015. – 274 с.
5. Ильин М. В., Мелешкина Е. Ю., Мельвиль А. Ю. Формирование новых государств: внешние и внутренние факторы консолидации / М. В. Ильин, Е. Ю. Мелешкина, А. Ю. Мельвиль // Полис. Политические исследования. – 2010. – № 3. – С. 26–39.
6. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / А. Лейпхарт // Пер. с англ. под ред. А.М. Салмина, Г.В. Каменской. – М.: Аспект пресс, 1997. – 287 с.
7. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократические режимы / А. Лейпхарт // «Полис» («Политические исследования»). – 1992. – №1-2. – С. 217–225.
8. Mainwaring S., Scully R. T. Latin America: Eight Lessons for Governance / S. Mainwaring, T. R. Scully // Journal of Democracy. – 2008. – Vol. 19. – № 3. – P. 112–127.
9. Мельвиль А. Ю. Политический атлас современности: Опыт многомерного статистического анализа политических систем современных государств / А. Ю. Мельвиль. – М.: МГИМО-Университет, 2007. – 272 с.
10. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: збірник наукових праць / за ред. Ю.С. Шемшученка, В.П. Тихого, М.М. Цимбалюка, І.С. Гриценка; упор. О.В. Кресін, І.М. Ситар. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 620 с.
11. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. праць / за ред. С. В. Ківалова, Ю. С. Шемшученка ; упор. Х. Н. Бехруз, О. В. Кресін, Ю. Ю. Акіменко ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2013. – 352 с.
12. Pye Lucian W. The Non-Western Political Process [Електронний ресурс] / W. Lucian Pye // The Journal of Politics. – 1958. – Vol. 20. – № 3. – P. 468–486. – Режим доступу: <https://www.jstor.org/stable/2127224>
13. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник;

Под ред. В. А. Туманова / А. Х. Саидов. – М.: Юристъ, 2003. – 448 с.

14. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение и законотворчество: Открытая лекция / А. Х. Саидов. – К., 2007. – Серия научно-методических изданий “Академия сравнительного правоведения”. – Выпуск 2. – 32 с.

15. Chomsky Noam. Market Democracy in a Neoliberal Order: Doctrines and Reality [Електронний ресурс] / Noam Chomsky. – Режим доступу: [https://chomsky.info/199711/Market Democracy in a Neoliberal Order:Doctrines and Reality](https://chomsky.info/199711/Market%20Democracy%20in%20a%20Neoliberal%20Order:Doctrines%20and%20Reality)

16. Tussie Diana. Latin America: Contrasting Motivations for Regional Projects [Електронний ресурс] / Diana Tussie. – Режим доступу: https://www.academia.edu/8092891/Latin_America_Contrasting_Motivations_for_Regional_Projects.

17. Huntington Samuel P. Political Order in Changing Societies [Електронний ресурс] / Samuel P. Huntington. – Режим доступу: https://projects.iq.harvard.edu/gov2126/files/huntington_political_order_changing_soc.pdf

18. Шульман К. Гибридный режим в РФ: покупка лояльности масс и элит – [Електронний ресурс] / К. Шульман. – Режим доступу: <http://www.trust.ua/news/136074-gibridnyj-rezim-v-rf-pokupka-lojalnosti-mass-i-elit.html>

19. Шульман К. Статус / Екатерина Шульман / Сезон 2. Выпуск 32 // 16.04.19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=zWP2wr6Smqo>

Барабаш О. В. Особенности становления политико-правовых механизмов и трудности развития в контексте идентификаций, принадлежностей, внешних влияний в странах Латинской Америки и Карибского бассейна – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается характерная для стран Латинской Америки, Карибского бассейна черта — сочетание во время выстраивания правовой системы механизмов европейского частного права и основ американского конституционализма (сфера публичного права), риски неэффективности, угрозы в контексте несоответствия институциональных основ местным культурным принадлежностям, особенностям многосоставных обществ. Очерчена неоднозначность внешнего влияния на политическую стабильность.

Ключевые слова: Латинская Америка, Карибский бассейн, политический процесс, частное право, публичное право, социокультурные принадлежности, многосоставные общества, государственное строительство, институциональный дизайн.

Barabash O. V. Features of the formation of political and legal mechanisms and the difficulties of development in the context of identifications, affiliations, external influences in the countries of Latin America and the Caribbean – Article.

Summary. The article discusses a characteristic feature of Latin America and the Caribbean — the combination of European private law mechanisms and the foundations of American constitutionalism (public law) during the legal system building, the risks of inefficiency, the threat of a combination in the context of the incompatibility of institutional foundations with local cultural backgrounds with the characteristics of multi-component societies. The problem of external influence on political stability is outlined.

Keywords: Latin America, the Caribbean, the political process, private law, public law, socio-cultural affiliation, multi-part societies, state-building, institutional design.

Бикова А. І.

аспірант кафедри міжнародної економіки

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

АКТУАЛЬНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У дослідженні розглянуто світову тенденцію переходу на систему електронного голосування та електронного підрахунку голосів, проведено детальний аналіз системи електронних виборів, виділено її недоліки та переваги. Наведено низку аргументів, пов'язаних з перевагами впровадження системи електронних виборів в Україні. Проаналізовано поточний стан спроб змінення українського законодавства щодо введення норм електронного голосування. Запропоновано поступовий перехід на систему електронного голосування у вигляді першого етапу переходу на електронний формат виборчого процесу.

Ключові слова: електронні вибори, електронне голосування, інститут виборів, явка, виборчий процес.

Постановка проблеми. Сьогодні у багатьох успішних країнах світу спостерігається тенденція впровадження електронних систем, які мають на меті покращення життя людей у всіх сферах. Це знаходить відображення і у побутових питань першого рівня (масовий перехід на економні та екологічні електромобілі), і в медицині (проведення операцій нанороботами), і загалом цивілізаційного розвитку (вирощування агрокультур на інших планетах). Інновації стосуються усіх сфер життя, і одна з них – це виборчий процес.

Інститут виборів є основою демократичного суспільства. Саме волевиявлення громадян відображає інтереси суспільства, а прозорість цього процесу – маркером цивілізаційного розвитку та індикатором рівня прав людини у країні. За оцінками експертів та журналістів, сьогодні в Україні жодні вибори не проходять без викривлення результатів [18]. Регулярні та класичні фальсифікації повторюються на кожному електоральному колі, а зміни нормативно-правових актів не встигають запобігти цій реальності. Світовий досвід введення системи електронних виборів показує її ефективність у вигляді швидких, справедливих і чесних виборів [23]. Це вносить питання актуальності переходу України на електронний формат проведення виборів.

Аналіз досліджень та публікацій. Українські науковці активно досліджують інститут виборів. Це праці С. Рябова, Ю. Шведа, А. Колодій,

О. Дем'янчука, М. Кармазіної, В. Шаповала, І. Кресіної. В останні роки різні аспекти функціонування інституту виборів в Україні та в світі досліджували Ю. Шведа, Є. Магда, К. Бондаренко.

За визначенням, вибори – це спосіб формування вищих органів влади шляхом голосування з боку громадян. В Україні інститут виборів на демократичних засадах існує з 1990 року, коли громадяни вперше обирали Верховну Раду України на альтернативних основах. Основними правовими документами, які забезпечують та пояснюють виборче право в Україні є: Конституція України [16], Закон України «Про вибори народних депутатів України» [10], Закон України «Про вибори Президента України» [11], Закон України «Про місцеві вибори» [12], Закон України «Про політичні партії в Україні» [13] та Закон України «Про Центральну виборчу комісію» [14], який чітко регламентує, що саме цей керівний наглядовий орган, який наділений управлінськими функціями у сфері виборчого процесу. Центральна виборча комісія контролює усі етапи підготовки до виборів та етапи проведення виборів на демократичних засадах.

Мета даної статті – розглянути світову тенденцію переходу на систему електронного голосування та електронного підрахунку голосів, та довести необхідність поступового переходу на електронний формат виборчого процесу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб детально проаналізувати систему електронних виборів, її переваги на недоліки, варто пояснити феномен електронного голосування загалом. За своїм визначенням, електронне голосування – це процес голосування на виборах, який включає в себе, по-перше, електронні засоби голосування, і, по-друге, електронні засоби підрахунку голосів [20]. Варто зауважити, що електронні засоби голосування (електронні урни для бюлетенів, спеціальні термінали з дисплеями, сканери бюлетенів) – це інноваційне досягнення нашого часу. А системи електронного підрахунку голосів є поширеними у світі більше 50 років. Вони реалізовувалися з 1960-х років за допомогою перфокарт, які в наш час витіснені більш компактними та швидкими носіями інформації [19]. Пропоную розглянути, як процес електронного голосування виглядає на практиці.

Один із класичних варіантів проведення електронного голосування на виборчій ділянці. Виборець приходять на свою ділянку за місцем реєстрації, де встановлюється його особистість та право приймати участь у виборах. Далі він отримує штрих-карту та заходить до кабінки для голосування, де встромляє її в спеціальний термінал. На дисплеї терміналу з'являється зображення бюлетеня з інформацією про кандидатів. Виборець вивчає інформацію, робить свій вибір, натискаючи на потрібного кандидата, і пристрій зберігає вибір та персональний код. Після цього термінал видає чек, який підтверджує факт голосування [20].

Сьогодні в світі налічується 17 країн, які використовують систему електронного голосування [19]. Серед них – Бельгія, Бразилія, Великобританія, Франція, Філіппіни, Індія, Канада, Нідерланди, США, Швейцарія, Естонія. Як показує аналіз переліку цих країн, вони є абсолютно різними за географічним положенням та адміністративним устроєм, та це не завадило їм на практиці перейти в електронний формат проведення виборів. Розглянемо цей процес на конкретних кейсах.

Наприклад, Філіппіни, які є архіпелагом із 7 107 окремих островів, успішно перейшли на електронну систему виборів в 2010 році. У цій країні була обрана технологія сканування бюлетенів. Вона працює наступним чином: сканер зчитує відмітку, поставлену виборцем в бюлетені, та записує цифрове зображення кожного бюлетеня [7].

Інший приклад – Естонія, яку наразі називають державою, в якій на виборах перемогла електронна демократія. В Естонії електронне голосування

починається за тиждень до дня виборів та дозволяє кожному естонцю, знаходячись вдома, за допомогою своєї ід-картки та спеціального сканера віддати голос. Статистика свідчить про реальну зручність цього формату: у 2007 році такою альтернативою скористалися 30 000 людей, у 2011 році – 140 000, а у 2015 році – вже 170 000 естонців [23].

Сполучені Штати Америки також мають вдалий досвід застосування інноваційних підходів під час виборів. У США споконвіку використовувалися ричагові механізми: виборець підходив до машини, у якій імена кандидатів розміщалися над ричажками, та опускав один із них. У 2002 році Конгрес США прийняв «Закон про сприяння виборам», який вимагав нарівні із ричаговими механізмами впровадити системи голосування, які залишатимуть запис на папері. Мета такої вимоги була наступна: організувати додатковий контроль автоматизованої системи. Відкриті дані свідчать про те, що на останніх виборах президента США в електронному вигляді свій голос віддали 55 % виборців [9].

Актуальним є й досвід Бразилії, громадяни якої голосують електронно вже більше 20 років. У 1996 році в електронній формі проголосувало 30 % виборців, а з 2000 року – голосує 100 % [8].

Як показує детальний аналіз особливостей технології та досвіду багатьох країн, можна виділити наступні переваги та ризики електронного голосування (табл. 1).

Як бачимо з таблиці 1, основними перевагами переходу на електронну систему виборів є скорочення трудових та часових витрат, економія, безпе-

Таблиця 1

Переваги та недоліки системи електронного голосування
(на основі світового досвіду)

Переваги та плюси	Недоліки та ризики
<ul style="list-style-type: none"> • скорочення ручної праці • скорочення бюрократії • відображення ходу голосування в реальному часі • автоматичний підрахунок голосів • комфортне голосування для людей з особливими можливостями • швидке визначення результатів • криптографічний захист • екологічність процесу • відповідність принципам демократичних виборів • зниження рівня фальсифікацій • збільшення явки виборців 	<ul style="list-style-type: none"> • можливість голосування лише на ділянці по місцю реєстрації • необхідність у великій кількості висококласних іт-спеціалістів • вразливість від хакерських атак • ментальна неготовність виборців • необхідність доопрацювання виборчого законодавства • ризик технічного викривлення результатів • висока вартість впровадження системи

ка та швидкість. Замість стандартних 10-15 хвилин на час голосування одна людина витратить 5-7 секунд. Важливою перевагою є легка доступність голосування для людей з особливими можливостями, наприклад, із порушеннями зору або обмежених у рухах. Електронні системи передбачають використання навушників, педалі, джойстики та інші пристрої.

Серед основних мінусів варто зазначити високу вартість впровадження та ризик викривлення результатів. На мою думку, грає роль і ментальна неготовність. Судячи з відкритих даних соцдосліджень, далеко не всі українці позитивно сприймають інновації. Хочу виділити ментальний парадокс: більшість українців довіряють системам інтернет-платежів (наприклад, WebMoney або PayPal), сервісам інтернет-банкінгу (наприклад, Приват24) [15], але не готові відмовитися від прив'язаної ручки в кабінці для голосування. Вирішенням цієї проблеми може стати соціальна реклама, яка доступно роз'яснить українцям переваги та безпеку електронного голосування.

Другим важливим недоліком є висока вартість переходу на електронний формат виборів. Вважаю, що за недостачі бюджетних коштів ефективною альтернативою може виступити інтернет-голосування, тобто голосування з дому за допомогою підключення до інтернету, або телеголосування. За своїм визначенням, телеголосування – це інтерактивне голосування методом здійснення дзвінка на спеціальні телефонні номери (наприклад, голосування глядачів під час Євробачення). Як показує практика, такий формат обрав для своїх громадян уряд Канади [21].

Розглянувши успішний світовий досвід, пропоную перейти до аналізу стану речей в Україні. На початку 2018 року український уряд затвердив концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018-2020 роки, яка передбачає введення електронного голосування на виборах. Синхронно з даною концепцією законодавцями та правниками було розроблено новий Виборчий кодекс України, із нормами про системи електронного голосування. Наразі триває обговорення правок до цього кодексу [17].

Думка сучасних дослідників щодо перспектив електронного голосування в Україні різняться. Голова Комітету виборців України Олексій Кошель вважає, що у найближчі десятиліття не може й бути мови про впровадження в Україні електронного голосування і вбачає основну проблему в неможливості забезпечити інформаційну безпеку [22]. А естонський політолог Івар Талло зауважує на тому, що Україна займає четверте місце в світі за експортом електронних послуг, та через невміння держави залучати активних підприємців та

бізнес-сектор дуже повільно просувається в цьому питанні [23].

Висновки. На мою думку, Україні слід планомерно переходити на систему електронного голосування в найближчий час. Вважаю, що Україна не готова наразі до *повного* переходу на електронні вибори через брак коштів та спеціалістів, але здатна забезпечити перехід на перший етап – на електронне голосування.

Електронні урни для бюлетенів, термінали із сенсорними дисплеями, сканери бюлетенів – це реалії виборчого процесу в розвинутих країнах. Україні слід відходити від стандартів пострадянської класичної системи проведення голосування саме на користь електронних стандартів.

Література:

1. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. – Київ, 2007. – 309 с.
2. Грішин Н. В. Виборча система як інститут артикуляції політичних інтересів суспільства / Н. В. Грішин. – Київ, 2013. – 232 с.
3. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії / за заг. ред. А.Кудряченка. – Київ, 2007. – 395 с.
4. Політологічний енциклопедичний словник. – Київ, 2004. – 735 с.
5. Політологія. Підручник / за ред. О. Бабкіної, В. Горбатенка. – Київ, 2006. – 528 с.
6. Рябов С. Політичні вибори: навчальний посібник / С. Рябов. – Київ, 1998. – 96 с.
7. Автоматизация выборов: филиппинский вариант [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.electorat.info/blog/5181.html>
8. Бразилия – страна сплошной электоральной автоматизации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.electorat.info/blog/5152.html>
9. Выборы в США: от «рычажков» до электроники [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.electorat.info/blog/5273.html>
10. Закон України «Про вибори народних депутатів» в редакції від 28.08.2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>
11. Закон України «Про вибори Президента України» в редакції від 01.01.2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14>
12. Закон України «Про місцеві вибори» в редакції від 28.08.2018 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19>
13. Закон України «Про політичні партії» в редакції в 01.10.2018 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>
14. Закон України «Про Центральну виборчу комісію» в редакції від 01.01.2019 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15>
15. Количество пользователей «Приват24» и терминалов впервые превысило количество посетителей отделений «Приватбанка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://biz.censor.net.ua/news/3025001/>

kolichestvo_polzovateleyi_privat24_i_terminalov_vpervye_prevysilo_kolichestvo_posetiteleyi_otdeleniyi

16. Конституція України 1996 року в редакції від 21.02.2019 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

17. Сроки сорваны: зачем депутатам срочно понадобилось принять Избирательный кодекс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.net/politics/10459185-sroki-sorvany-zachem-deputatam-srochno-ponadobilos-prinyat-izbiratelnyy-kodeks.html>

18. Фальсифікації виборів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://korrespondent.net/tag/13600/>

19. Электронная демократия [Електронний ресурс] Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F

20. Электронное голосование [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B5_%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5

21. Электронное голосование: Канада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aceproject.org/ace-ru/focus/e-voting/countries>

22. Электронное голосование на выборах в Украине: подготовка начата [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kp.ua/politics/598622-elektronnoe-holosovanye-na-vyborakh-v-ukrayne-podhotovka-nachata>

23. Электронные выборы. Опыт Эстонии и перспективы в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nakipelo.ua/elektronnye-vybory-opyt-estonii-i-perspektivy-v-ukraine/>

Быкова А. И. Актуальность внедрения электронных выборов в Украине – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается мировая тенденция перехода на систему электронного голосования и электронного подсчета голосов, проводится детальный анализ системы электронных выборов, выделяются ее недостатки и преимущества. Приводится ряд аргументов, связанных с преимуществами внедрения системы электронных выборов в Украине. Анализируется текущее состояние попыток изменения украинского законодательства о введении норм электронного голосования. Предлагается постепенный переход на систему электронного голосования в виде первого этапа перехода на электронный формат избирательного процесса.

Ключевые слова: электронные выборы, электронное голосование, институт выборов, явка, избирательный процесс.

Bykova A. I. The relevance of the introduction of electronic voting in Ukraine – Article.

Summary. The study examines the global trend of transition to the system of electronic voting and electronic counting of votes, conducts a detailed analysis of the electronic election system, highlights its advantages and disadvantages. A number of arguments are presented related to the benefits of implementing an electronic election system in Ukraine. The current status of attempts to change the Ukrainian legislation on the introduction of e-voting rates is analyzed. A gradual transition to the electronic voting system in the form of the first stage of the transition to the electronic format of the election process has been proposed.

Keywords: electronic elections, electronic voting, institution of elections, electoral attendance, electoral process.

Вітман К.М.

*доктор політичних наук,
професор кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОДУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ З ЄС: ПЕРЕДІСТОРІЯ, ПЕРЕБІГ ТА МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ BREXIT

Анотація. Досліджуються особливості виходу Великої Британії з ЄС: передісторія, перебіг процесу та можливі наслідки Brexit, зокрема етнополітичні (відновлення конфлікту в Північній Ірландії та дезінтеграція Великої Британії). Сучасний етап Brexit ознаменувався завершенням дворічного переговорного періоду, відведеного ст. 50 Лісабонської угоди, черговим відхиленням проекту Угоди про Brexit британським парламентом та загрозою жорсткого сценарію виходу, за якого дія всіх договорів між Великою Британією та ЄС автоматично припиняється. Вихід Великої Британії з ЄС виявився настільки складним і непередбачуваним процесом, що він нього простіше відмовитися, ніж реалізувати. Від того, яким чином відбудеться і чи відбудеться взагалі Brexit, залежить подальша еволюція Європейського Союзу як інтеграційного утворення.

Ключові слова: Велика Британія, Європейський Союз, Brexit, дезінтеграція, евро скептицизм.

Дезінтеграція Європейського Союзу, що ознаменувалася початком процесу виходу однієї з країн учасниць – Великої Британії, стала викликом для успішного економічного та політичного інтеграційного утворення європейського простору, яке налічує 28 держав. Протягом останнього десятиліття Європейський Союз зазнає цілої низки випробувань на міцність, серед яких: зростання євроскептичних настроїв та популярності націоналістичних політичних сил, що стоять на позиціях ізоляціонізму та протекціонізму національних держав; дискусії щодо доцільності та напрямів подальшого поглиблення євроінтеграції, а також розширення ЄС; міграційна криза, яка призвела до збільшення обсягів нелегальної міграції, підтвердила необхідність формування єдиної міграційної політики та розсварила держави ядра з державами периферії ЄС. Однак найбільшим випробуванням на міцність для Європейського Союзу став вихід Великої Британії – держави, що стояла біля витоків його формування в нинішньому вигляді [1, р. 48]. В 1973 р. вона приєдналася до Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), яке в 1992 р. внаслідок підписання Маастрихтського договору трансформувалося

в політичну наднаціональну структуру – Європейський Союз.

Проблема виходу Великої Британії з ЄС найкраще розкрита в працях таких західних дослідників, як: Г. Арнетт, С. Бекер, П. Вітелей, С. Гоболт, П. Говард, М. Гудвін, С. Дгінґра, Д. Дорлінг, Р. Інґлегарт, Г. Кларке, І. Колантоне, Б. Колланьї, А. Менон, П. Норріс, Д. Нови, Г. Оттавіано, Д. Реєнен, Т. Сампсон, Дж. Салтер, А. Седгі, Д. Сіонаїдґ, П. Станіґ, Т. Фетзер, О. Хеат. Однак сучасний етап Brexit, зокрема провал Угоди про вихід Британії з ЄС, видається недостатньо дослідженим і актуальним питанням, оскільки від того, яким чином відбудеться і чи відбудеться взагалі Brexit, залежить подальша еволюція Європейського Союзу як інтеграційного утворення.

Нагадаємо, що 2016 р. Велика Британія провела референдум щодо членства країни в ЄС, на якому 51,9% виборців висловилися за вихід з Євросоюзу. Така незначна перевага прихильників Brexit стала причиною тривалих дискусій щодо доцільності імплементації цього рішення. У Великій Британії відбувалися спроби поставити під сумнів або оскаржити результати референдуму. Так, наступного після референдуму дня на сайті звернень до уряду та парламенту Сполученого Королівства було створено петицію з пропозицією вважати недійсним результат референдуму про вихід з ЄС, позаяк явка не перевищила 75%, а кількість прихильників Brexit не набрала більше 60%, що вказує на необхідність проведення повторного референдуму [2]. Незважаючи на те, що петиція набрала необхідні для розгляду 100 тис. голосів, повторний референдум призначено не було.

Британське суспільство надзвичайно поляризувалося навколо питання Brexit, оскільки майже половина – 48% громадян виступили за продовження участі Великої Британії в ЄС. Прихильники цього сценарію, зокрема вчені та бізнесмени, спробували оскаржити референдум який начебто відбувся з порушенням процедури виходу держави з ЄС. Лондонська юридична фірма *Mishcon de Reya*, представляючи їх інтереси, апелювала до того, що процес виходу з ЄС в межах ст. 50 Лісабонської угоди може бути ініційований лише рішенням пар-

ламенту, позаяк результат референдуму не має обов'язкової юридичної сили. Вступ Великої Британії до Європейського економічного співтовариства зафіксовано в Акті про європейські співтовариства 1972 р., а скасування одного законодавчого акту може відбутися лише шляхом прийняття іншого, а не всенародним волевиявленням [3].

На цьому факті увага особливо не акцентується, але це вже не перший референдум щодо членства Великої Британії з ЄС. Сполучене Королівство завжди займало особливе місце в Європейському Союзі, його інтеграція в ЄС була неповною, на відміну від інших держав ядра євроспільноти [4, р. 14]. До найбільш інтегрованих держав ЄС належать: Німеччина, Франція, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Австрія, які заклали фундамент європейської інтеграції. Саме вони у 1957 р. уклали Римський договір (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства), який передбачив усунення перешкод на шляху вільного пересування людей, товарів, послуг та капіталу і поклав початок європейській інтеграції.

Приєднавшись до євроспільноти, Велика Британія виконувала всі умови єдиного внутрішнього ринку, натомість гальмуючи поглиблення інтеграції в інших сферах (політичній, оборонній, фінансовій). Формування спільної європейської правової системи, єдиної європейської валюти, спільної європейської зовнішньої і оборонної політики, створення європейської армії сприймалося у Великій Британії як подальша втрата суверенітету і загроза розчинення в європейському об'єднанні. Тому поряд з Ірландією Велика Британія відмовилася вступати до Шенгенської зони і залишилася за межами дії єдиної європейської валюти (єврозони). О. Бруслик переконаний, що Велика Британія свого часу вступила до європейського наднаціонального континентального об'єднання виключно заради отримання доступу до європейського ринку [5].

Від самого початку участь держави в європейській інтеграції була дуже суперечливим, дражливым питанням і призводила до постійних політичних баталій. Спочатку в 1957 р. Велика Британія утрималася від приєднання до Римського договору, який став основою формування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). Однак дві наступні її заявки 1963 та 1967 рр. були відхилені тодішнім Президентом Франції. Шарль де Голль пояснив своє вето тим, що Лондон демонструє відсутність інтересу до спільного ринку і потребує радикальної трансформації для вступу до ЄЕС, принагідно звинувативши Велику Британію в глибокій ворожості до європейської інтеграції. «Нинішній єдиний ринок несумісний з економікою, на якій зараз стоїть Велика Британія», – заявив Президент Франції [6]. Після його відставки Сполучене Ко-

роліство подало третю заявку, яка була нарешті задоволена, і в 1973 р. приєдналося до Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) за часів правління Консервативної партії.

Проте в 1974 р. на парламентських виборах перемогла Лейбористська партія, яка вирішила переглянути умови участі Британії в ЄЕС і провести референдум щодо доцільності участі на нових умовах. Референдум із запитанням: «Чи вважаєте ви, що Велика Британія повинна залишатися в Європейському співтоваристві (єдиному ринку)?» відбувся 5 червня 1975 р. Підтримали продовження членства Великої Британії в ЄЕС 67,2% виборців, явка становила 64,5% [7, р. 172]. Відповідно до результатів волевиявлення Велика Британія залишилася членом Європейського економічного співтовариства.

Однак питання доцільності участі держави в європейській інтеграції поставало на всіх етапах розвитку ЄС. Після економічної кризи 2008 р. консерватори реанімували ідею проведення референдуму щодо членства Великої Британії в ЄС: політики використовували критику євроінтеграції та зростання популярності євроскептичних настроїв як політичну платформу. В 2011 р. за ініціативою консерватора Д. Наттелла було створено відповідну петицію про референдум щодо членства в ЄС, яку підтримали понад 100 тис. громадян Великої Британії, невдоволених міграційним тиском та зниженням соціальних стандартів, що у населення асоціювалися з негативними наслідками євроінтеграції [8, р. 1259]. Д. Наттелл апелював до того, що в країні мешкає понад 40 млн. громадян, які ще не мали жодної можливості висловити свою волю щодо членства Великої Британії в ЄС.

Парламент (Палата громад) відреагував на петицію і розглянув ініціативу, однак не підтримав ідею проведення референдуму. Під час багатогодинних дебатів прем'єр-міністр Д. Камерон закликав парламентаріїв проголосувати проти, пославшись на те, що час, коли Європа переживає кризу, не найкращий для проведення такого референдуму [9]. Однак саме Д. Камерон та Консервативна партія, яку він на той момент очолював, реалізувала референдум щодо членства Великої Британії з ЄС. Передвиборча кампанія консерваторів на парламентських виборах 2015 р. містила програмні положення про проведення переговорів між Великою Британією та ЄС щодо покращення умов членства та референдуму щодо членства в ЄС, залежно від результату переговорів.

Переговори, які відбулися наприкінці 2015 р., стосувалися відмови Великої Британії від поглиблення політичної інтеграції зі збереженням одночасно власного суверенітету та членства в ЄС, змін міграційного законодавства (Велика Британія

воліла проводити власну жорстку міграційну політику) та недискримінації держав, що не входять до єврозони (забезпечення однакових умов єдиного ринку для всіх держав-членів ЄС, незалежно від того, якою валютою вони користуються). Велика Британія виклала свої умови (цілі переговорів) у відкритому листі до голови Європейської Ради, які були розглянуті очільниками всіх держав-членів ЄС наприкінці 2015 р. Європейський Союз пішов на поступки – досягнуті сторонами Брюссельські домовленості передбачили, що посилення політичної інтеграції ЄС не буде поширюватися на Велику Британію, яка в деяких сферах не виконуватиме європейські зобов'язання, про що будуть внесення відповідні зміни до Договору про ЄС [10]. Однак щодо міграційного питання досягти остаточного компромісу не вдалося, оскільки умови Великої Британії порушували право на свободу пересування в ЄС.

Європейський Союз сподівався, що Брюссельські домовленості, які повинні були вступити в силу після того, як Велика Британія повідомить Європейську Раду про рішення залишитися членом ЄС, позитивно вплинуть на результати референдуму щодо членства країни в ЄС. На той момент парламент Великої Британії вже прийняв Акт про референдум щодо членства в ЄС, який мав відбутися 23 червня 2016 р. І хоча соціологічні опитування вказували на приблизно однакову кількість євроскептиків та єврооптимістів, перші з незначною перевагою перемогли (51,9%). Великою мірою на результат референдуму вплинули антимиграційні та ксенофобські настрої, які роздмухувалися правими політичними силами в британському суспільстві. Тоді в ЄС сягла піку міграційна криза, викликана збільшенням притоку біженців в 2015-16 рр. з країн Африки та Близького Сходу, охоплених збройними конфліктами. Британці побоювалися навали біженців внаслідок запровадження міграційних квот та досягнення консенсусу в межах спільної міграційної політики ЄС.

Це сприяло популярності євроскептично налаштованих націоналістичних політичних сил, зокрема Партії незалежності Сполученого Королівства, яка проводила активну кампанію за вихід Великої Британії з ЄС, акумулюючи протестний електорат. Ця партія має незначне представництво в парламенті Великої Британії (1-2 місця), насамперед через мажоритарну виборчу систему, і набагато ширше – в Європарламенті. На виборах 2014 р. Партію незалежності Сполученого Королівства підтримали 27,49% виборців, що дало їй можливість отримати 24 мандати в Європейському парламенті зі 73, призначених для Великої Британії. На національних парламентських виборах партія стабільно займає третє місце, поступаючись консерваторам і

лейбористам. Відтак вихід Великої Британії з ЄС мав історичне, соціальне, політичне, економічне підґрунтя і забезпечувався потужною агітаційною підтримкою [11, р. 7].

Прем'єр-міністр держави, лідер Консервативної партії, яка ініціювала Brexit, агітував виборців голосувати проти виходу з ЄС. Тому після проведення референдуму Д. Камерон подав у відставку, а уряд очолила нова лідер Консервативної партії, Т. Мей. Також виступаючи проти Brexit, прем'єр-міністр послідовно виконує волю більшості громадян Великої Британії щодо виходу держави з ЄС. Уряд Великої Британії провів важкі для обох сторін переговори щодо реалізації ст. 50 Лісабонської угоди (Договору про реформування ЄС 2007 р.), яка передбачає процедуру виходу держави зі складу ЄС. Вона дає можливість будь-якій державі-члену прийняти рішення про вихід з Європейського Союзу відповідно до своїх конституційних правил.

Держава, яка приймає рішення про вихід з ЄС, повідомляє про свій намір Європейську Раду. Після чого Європейський Союз проводить переговори і укладає з державою угоду, яка визначає порядок виходу останньої з урахуванням основ її майбутніх взаємин з ЄС. Всі договори припиняють застосовуватися до такої держави з дня набрання чинності угоди про вихід або – за відсутності такої угоди – через два роки з моменту повідомлення про вихід, якщо тільки Європейська Рада за згодою держави-члена, що виходить, односторонньо не вирішить продовжити цей термін [12, р. 41].

Два роки переговорів між Великою Британією та ЄС спливали. 29 березня 2017 р. Велика Британія, застосовуючи ст. 50 Лісабонської угоди, оголосила про свій намір залишити Європейський Союз, офіційним листом за підписом прем'єр-міністра повідомивши про це Європейську Раду. Результатом майже дворічних перемовин став проект Угоди про Brexit обсягом 580 сторінок, що регламентує основні моменти виходу Великої Британії зі складу ЄС. Згідно з документом держава мала вийти з ЄС 29 березня 2019 року, залишаючись членом єдиного ринку до кінця 2020 р. Перехідний період потрібен для того, щоб Лондон та Брюссель змогли визначити нові правила торгівлі між собою після Brexit шляхом досягнення нових домовленостей.

Однак Угоду про Brexit, погоджену урядом Великої Британії та Європейським Союзом, не підтримали британські політики обох політичних полюсів – ні проєвропейські, ні євроскептики. Останні вважають, що прем'єр-міністр пішла на невиправдані поступки, перші вимагають внесення змін, які уможливають майбутню участь Великої Британії в єдиному ринку та митному союзі ЄС. Тому парламент не підтримав Угоду про Brexit. Напередодні експерти прогнозували, що у випадку

провалу голосування найімовірнішим буде жорсткий сценарій – вихід Великої Британії з ЄС без угоди [13]. Жорсткий Brexit означав, що 29 березня 2019 р. членство Великої Британії в усіх договорах ЄС, зокрема в митному союзі й єдиному ринку, а також у міжнародних угодах, укладених Європейським Союзом, автоматично припиняється, що означає катастрофічно негативні економічні наслідки як для Великої Британії, так і для ЄС.

Тому, не підтримуючи домовленості між урядом та ЄС щодо умов Brexit і двічі відхиливши проект Угоди про вихід з ЄС, парламент Великої Британії все ж схвалив рішення про відтермінування, цим самим запобігши жорсткому сценарію – виходу Великої Британії з ЄС без угоди. Уряд Сполученого Королівства поновив переговори з Європейською Радою щодо відтермінування строків Brexit. Прем'єр-міністр запропонувала нову дату – 30 червня 2019 р., хоча в ЄС вважають, що Великій Британії знадобиться більше часу для формування консолідованої позиції щодо виходу з ЄС всередині країни. На екстремому саміті в Брюсселі 10 квітня 2019 р. було погоджено відтермінування Brexit до 31 жовтня 2019 р. із застереженням, що Великій Британії все ж доведеться залишити ЄС раніше – 1 червня 2019 р. в тому випадку, якщо вона відмовиться від проведення виборів до Європарламенту наприкінці травня 2019 р.

Вихід Великої Британії з ЄС виявився настільки складним у політичному, економічному, навіть у процедурному сенсі процесом, з настільки непередбачуваними для всіх сторін наслідками, що він нього простіше відмовитися, ніж реалізувати. Незважаючи на те, що Велика Британія намагалася захистити свій державний суверенітет та національні інтереси, держави європейського простору виявилися настільки глибоко інтегрованими, що процес дезінтеграції несе реальні загрози як для національних держав, так і для всього інтеграційного утворення. Адже в ході інтеграції, яка триває на європейському просторі за участю Великої Британії вже понад 40 років, ЄС набув нових системних ознак та переваг, які кожна держава неминуче втратить після припинення членства в наднаціональному утворенні. Не випадково, вчені наголошують на необхідності заздалегідь визначати дезінтеграційні фактори та протидіяти їх розгортанню [14, с. 27]. І значна частина дезінтеграційних загроз лежить не в економічній площині, хоча європейський простір найбільше цементує єдиний ринок, вільне пересування людського ресурсу, товарів, послуг та капіталу.

Йдеться про етнополітичні загрози, дуже актуальні для Великої Британії. По-перше, про загрозу відновлення етнополітичного конфлікту в Північній Ірландії, яка є складовою Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, у її

прагненні об'єднатися з Республікою Ірландією. Поки Республіка Ірландія і Велика Британія залишаються членами ЄС, то необхідності в об'єднанні Ірландії немає, після Brexit етнополітичний конфлікт може відновитися. На користь цього свідчать прояви масових заворушень 18 квітня 2019 р. в м. Лондондеррі Північної Ірландії, під час яких було застрелено журналістку, яка розслідувала обставини етнополітичного конфлікту. Крім того, ймовірність запровадження в ході Brexit прикордонного контролю між Північною Ірландією та Республікою Ірландією може призвести до чергового витка конфлікту між католиками, які виступають за возз'єднання з Ірландією, і протестантами, які прагнуть залишатися у складі Великої Британії.

По-друге, в попередніх працях вже згадувалася дезінтеграція самої Великої Британії як можливий наслідок виходу з Європейського Союзу. Незважаючи на те, що вона в 2016 р. розпочала процес дезінтеграції Європейського Союзу на знак незгоди з його політикою, Велика Британія сама опинилася перед загрозою дезінтеграції – виходу зі свого складу територій, які не згідні з курсом Brexit, а саме Шотландії [15]. Единбург погрожує проведенням другого референдуму про незалежність, якщо не буде знайдено механізму збереження участі Шотландії в ЄС, зокрема в єдиному ринку. Якщо в 2014 р. членство в ЄС стало головним стримуючим фактором відокремлення регіону від Великої Британії, зігравши інтеграційну роль, то наразі цей же самий фактор є дезінтеграційним чинником – передумовою виходу Шотландії зі складу Великої Британії, яка залишає ЄС [16, с. 188].

Саме тому після провалу голосування Угоди з ЄС про Brexit шотландські націоналісти закликали призупинити вихід Великої Британії з ЄС. Лідер Шотландської національної партії запропонував зупинити дію ст. 50 Договору про ЄС та винести питання щодо Brexit на повторний референдум. Раніше парламенти Шотландії та Уельсу проголосували проти Угоди про Brexit, продемонструвавши свою опозицію до умов виходу з ЄС. «Угода прем'єр-міністра завдасть серйозної, довгострокової шкоди робочим місцям, рівню життя і державним службам... тому повинна бути відхилена», – заявив секретар з конституційних відносин уряду Шотландії, М. Расел (Cabinet secretary for government business and constitutional relations) [17].

З огляду на це наразі Велика Британія опинилася перед важким вибором, який передбачає такі варіанти розвитку подій: 1) жорсткий вихід з ЄС без угоди; 2) продовження переговорів з ЄС; 3) відставка уряду як такого, що не зміг реалізувати Brexit, та позачергові вибори, які тягнуть за собою повторний референдум щодо виходу Великої Британії з ЄС. Поки що події розгортаються згідно з другим

сценарієм, який також не виключає проведення повторного референдуму. Наприкінці березня 2019 р. сайт звернень до уряду та парламенту Сполученого Королівства був заблокований кількістю охочих підписати петицію про скасування Brexit – за кілька днів її підписали близько 1 млн. громадян [18]. Слід зазначити, що відмова у будь-який політико-правовий спосіб Великої Британії від виходу з ЄС була б рішенням, яке б улаштувало всі сторони, настільки непрогнозованими є наслідки дезінтеграції ЄС як для учасників інтеграційного об'єднання, так і самого Європейського Союзу.

Література:

1. Clarke H., Goodwin M., Whiteley P. Brexit. Why Britain voted to leave European Union. Cambridge University Press, 2017. 256 p.
2. EU Referendum Rules triggering a 2nd EU Referendum: Petition // UK Government and Parliament. URL: <https://petition.parliament.uk/archived/petitions/131215>.
3. Brexit: Legal steps seek to ensure Commons vote on Article 50 // BBC. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-36700350>.
4. Inglehart R., Norris P. Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash // HKS Working Paper. 2016. № RWP16-026. 53 p.
5. Бруслик О. Британія в ЄС: майбутнє у тумані // LB.ua. URL: https://lb.ua/world/2016/01/23/326081_britaniya_ies_maybutnie_tumani_.html.
6. 1967: De Gaulle says «non» to Britain – again // BBC. URL: http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/november/27/newsid_4187000/4187714.stm.
7. Troitiño D., Kerikmäe T., Chochia A., Hrebickova A. Brexit. History, Reasoning and Perspectives. Springer International Publishing, 2018. 283 p.
8. Hobolt S. The Brexit vote: a divided nation, a divided continent // Journal of European Public Policy. 2016. Vol. 23. № 9. P. 1259-1277.
9. Кэмерон: на референдуме надо поддержать членство Великобритании в ЕС // Радио Свобода. URL: <https://www.svoboda.org/a/27811825.html>.
10. EU deal gives UK special status // BBC. URL: <http://www.bbc.com/news/uk-politics-35616768>.
11. Dhingra S., Ottaviano G., Sampson T. Reenen J. The consequences of Brexit for UK trade and living Standards // BREXIT 2016: Policy analysis. London: Centre for Economic Performance. 155 p.
12. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community // Official Journal of the European Union. 2007. Vol. 50. 270 p.
13. Єврокомісія: «жорсткий» Brexit все більш імовірний // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-brexit-eu-comission-uk/29861957.html>.
14. Заболотна М. Ф. Роль інтеграційних та дезінтеграційних процесів у сучасному світі // Грані. 2015. № 10 (1). С. 27-31.
15. Вітман К. М. Чи залишиться Шотландія у складі Великої Британії після Brexit: проблеми та перспективи // Держава і право. 2018. Вип. 79. С. 26-38.
16. Явір В.А. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт. Київ: Логос, 2018. 468 с.

17. Brexit: preparations in the light of recent developments – ministerial statement // Scottish Government. URL: <https://www.gov.scot/publications/brexit-preparations-in-the-light-of-recent-developments---ministerial-statement/>.

18. Article 50 petition: Government website crashes after more than 900,000 demand Brexit is cancelled // Independent. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/brexit-petition-revoke-article-50-theresa-may-deal-extension-a8832851.html>.

Витман К. Н. Особенности выхода Великобритании из ЕС: предыстория, ход и возможные последствия Brexit – Статья.

Аннотация. Исследуются особенности выхода Великобритании из ЕС: предыстория, ход процесса и возможные последствия Brexit, в частности этнополитические (возобновление конфликта в Северной Ирландии и дезинтеграция Великобритании). Современный этап Brexit ознаменовался завершением двухлетнего переговорного периода, отведенного ст. 50 Лиссабонского договора, очередным отклонением проекта Соглашения о Brexit британским парламентом и угрозой жесткого сценария выхода, при котором действие всех договоров между Великобританией и ЕС автоматически прекращается. Выход Великобритании из ЕС оказался настолько сложным и непредсказуемым процессом, что он него проще отказаться, чем реализовать. От того, каким образом произойдет и произойдет ли вообще Brexit, зависит дальнейшая эволюция Европейского Союза как интеграционного образования.

Ключевые слова: Великобритания, Европейский Союз, Brexit, дезинтеграция, евроскептицизм.

Vitman K. N. Peculiarities of Great Britain's leaving the EU: background, the course and possible consequences of Brexit – Article.

Summary. The peculiarities of Great Britain leaving the EU are studied: the background, the course of the process and the possible consequences of Brexit, especially the ethnopolitical ones (Northern Ireland conflict's restoration and the disintegration of Great Britain). The current stage of Brexit marked by the two-year negotiation period finished set by Art. 50 Lisbon Treaty, another rejection of the draft Agreement on Brexit by the British Parliament and the threat of a tough exit scenario, where all UK-EU agreements automatically cease. The Great Britain exit from the EU proved to be so complicated and unpredictable that it is easier to quit than to implement it. The future evolution of the European Union as an integration entity depends on how Brexit will happen and whether it will happen at all.

Keywords: Great Britain, European Union, Brexit, disintegration, euroscepticism.

Бубнов І. В.

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства та соціальних наук
Одеського державного екологічного університету*

Халілова-Чуваєва Ю. О.

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри готельно-ресторанного бізнесу
Одеської національної академії харчових технологій*

КУЛЬТУРА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ІМІДЖУ ЯК НАГАЛЬНА ПРОБЛЕМА ІМІДЖЕЛОГІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглядаються особливості формування і функціонування політичної іміджології в Україні, аналізується поняття імідж і його характерні риси. Виділено основні недоліки сучасного вітчизняного іміджмейкерства і визначено низку вимог і умов щодо успішної і ефективної діяльності фахівців в цій сфері. Обґрунтовується теза щодо необхідності відмови від застарілих методів формування політичного іміджу і впровадження відповідних інноваційних підходів, заснованих на високоетичних культурно-професійних засадах.

Ключові слова: політична іміджологія, політичні технології, імідж, іміджмейкер, культура, паблік рилейшнз.

Внаслідок процесу глобалізації сучасного суспільного життя перед наукою у практично-прикладній площині все більш актуально постає проблема щодо зростаючого інтересу до питань виникнення, просування й функціонування певних іміджів не лише у виробничо-господарській сфері, галузі управління, торгівлі, індустрії відпочинку і розваг, але й у політичному житті. Формування будь-якого політичного іміджу (політичного лідера, партії, руху) стало гостро практично затребуваним і, відповідно, вимагає серйозних теоретичних досліджень в цій сфері. Проблема наукового дослідження іміджу набула значної актуальності ще й тому, що існує багато спроб і намагань вирішувати її поза межами фахових підходів, що лише привносять додаткового сум'яття у і без того нечіткі теоретичні побудови даного явища.

За останнє десятиліття у низці країн з'явилася значна кількість фахівців-практиків, які успішно створюють і просувають на споживчий ринок не лише тренди різних товарів і послуг, але й різноманітні іміджі організацій, партій, окремих представників еліти, серед них й політичних лідерів. Саме в сфері політики особливо яскраво проявляється зростаюча статусна роль іміджмейкерства. Причиною цього, з одного боку, виступає прискорена ди-

наміка сучасних політичних процесів, яка вимагає оперативного реагування на нові виклики часу, а з іншого – це посилення потужних потоків демократичних перетворень світового масштабу. За умов сильного впливу новітніх інформаційних технологій лише заочні політичні заяви і теоретичні програми виявляються малоефективними в електоральних процесах. Масова свідомість все більшою мірою зорієнтована на сприйняття діючих політиків через їх привабливий публічний образ, спрямований на втілення в життя їх надій і сподівань. Це висуває перед політичною наукою завдання формування іміджу політичних суб'єктів, здатних не лише демонструвати готовність брати на себе відповідальність за вирішення кризових ситуацій, але й активно, цілеспрямовано і успішно працювати на суспільне благо. Для держав, що демократично розвиваються, у тому числі, для України, вирішення даної проблеми виявляється вельми важливою і актуальною.

Демократизація світових політичних процесів, прискорений розвиток інформаційних технологій призводять до виникнення, повсюдного впровадження і масового поширення новітніх політичних технологій, які створюють широкі можливості за для відвертого або завульованого нав'язування масам того або іншого політичного діяча, тобто його іміджу, в якості своєрідного політичного товару. Відповідно, на науковому рівні актуалізується питання щодо дослідження засобів створення, розробки і шляхів впровадження в життя іміджу політичних лідерів.

Різноманітні питання пов'язані з іміджем, виявляються привабливими для досить значного числа науковців-теоретиків і політиків-практиків, що знаходить певне відбиття в численних публікаціях з визначеної теми як у зарубіжній та і вітчизняній історіографії. Ряд відомих науковців, серед яких: Д. Бебик [1], Е. Галумов [2], С. Голдмен [3], Н. Ларіна [4], В. Ольшанский [5], О. Панасюк [6], О. Петрова [7, 8, 9, 10], Г. Почепцов [11], В. Шепель [12] тощо

успішно просувають теорію іміджу як фундаменту нового наукового напрямку. Різноманітні аспекти політичного іміджу розглядаються ними як у політологічній площині, так і в аспекті таких галузей наукового знання як політична психологія і «паблік рилейшнз».

При цьому все більш потужно проблема формування політичного іміджу постає перед іміджологією. Дана теоретико-методологічна позиція пояснює успішне визнання, просування і заохочення іміджології в багатьох країнах, у тому числі, в Україні. Зокрема, у колективній монографії «Політична іміджологія» під ред. Л.Лаптевої, О.Петрової [9] переконливо і, на нашу думку, справедливо, доводиться думка про те, що політична іміджологія не може теоретично і практично розвиватися лише в вузьких межах прикладної спрямованості. Її теоретики вже, в основному, створили передумови власної фундаментальної теорії політичного іміджу, а «прикладники» успішно освоюють різноманітні політичні ділянки на рівні розв'язання конкретних практичних завдань. Це зумовлює складне завдання формування професійної культури сучасного іміджмейкерства задля розроблення «моделі, алгоритму і технології політичного іміджмейкерства для розв'язання конкретних політичних завдань» [8, с. 14].

Метою дослідження є визначення проблем культури формування, привабливого і ефективного іміджу політичного лідера, партії або організації, що б мало сприяти формуванню об'єктивного сприйняття політичних явищ, процесів і цінностей, і, одночасно, створювало б ефективні запобіжники перекрученого і деформованого розуміння дійсності у громадян,

Розгляд зазначеної проблеми потребує, перш за все, з'ясування питання щодо інтелектуальної підготовки і статусу тих, хто, так чи інакше, залучений до процесу формування іміджу. Оскільки сфера використання політичного іміджу буває як позитивними, так і негативними етичними аспектами, то тут ми маємо констатувати відсутність будь-яких правових норм у формуванні контингенту іміджмейкерів. На сьогодні іміджмейкером може називати себе будь-яка людина, що не має ані фахової освіти, ані чіткого розуміння своїх завдань, окрім меркантильних цілей, оскільки дана професія добре оплачується. Це стало можливим тому, що, незважаючи на численні публікації, єдиної наукової школи, або хоча проблемно-дискусійної групи дослідників, які конкурують у питаннях іміджмейкерства, на теперішній час так і не з'явилося.

Спеціальність іміджмейкера, яка існує більш ніж два десятиліття років, дотепер не кодифікована, а саме уявлення про імідж, як і раніше, є предметом

досліджень не лише політології, але й політичної психології, «паблік рилейшнз» (PR), реклами, стилістики, моди, тобто всіх тих, хто публічно називає себе політтехнологами. Зрозуміло, що під час чергових виборчих перегонів в країні, більшість затребуваних політтехнологів, незалежно від кваліфікації і наявності відповідного досвіду, об'єднуються, задля вирішення конкретної мети – за допомогою специфічних іміджевих прийомів і масованих інформаційних атак переконати електорат віддати свої голоси, тієї конкретній особистості або політичній партії, яка готова скористатися їхніми послугами. Отож, у їх сприйнятті політичний імідж – це образ суб'єкта політики, який має цілеспрямовано формуватися і є покликаним здійснити емоційно-психологічний вплив на об'єкти політики з метою популяризації самої політики [1, с. 7].

В цьому контексті актуально і гостро постає питання про культуру іміджмейкерства. Деякі дослідники вважають, що іміджмейкерство не входить до числа так званих новітніх політичних технологій, а іміджологія, хоча й пов'язана з ними, залишається відокремленою сферою наукового знання і соціальної практики. Аби визначитися в цьому, необхідно насамперед з'ясувати питання щодо змісту даної науки і її категоріального апарату. Не підлягає сумніву, що іміджологія, яка виникла на стику цілої низки соціальних наук, користується їхнім категоріальним апаратом. Що стосується поняття «імідж», то за своїм змістом воно не вписується в пропонований політичними словниками «образ» і потребує корінної реконструкції.

Імідж – це не тільки і не стільки образ когось або чогось, наприклад, політика, партії, що виникає в нашому уявленні. Давно відомо, що в будь-якій людині її внутрішній зміст не завжди відповідає зовнішньому вигляду, а між явищами «бути» і «видаватися» нерідко існує велика різниця, іноді навіть непримиренне протиріччя. Сором'язливість часто сприймається як слабохарактерність, рішучість класифікується як нахабність, завзятість як настирливість, мовчазність як тупість і таке інше. Отож, імідж, на нашу думку, це той комплекс характеристик, рис, манер, зовнішнього вигляду, стилю поведінки будь-якої людини, які бачать і оцінюють оточуючі. Політик, лідер і просто людина, у більшості випадків, прагне виглядати в очах людей інакше, ніж він є насправді, або намагається постати перед суспільством таким, яким його хочуть бачити. Задля цього і створюється науково обґрунтований імідж, завдяки якому внутрішній зміст особистості приводиться у відповідність із зовнішнім виглядом. Такий підхід теоретично є цілком обґрунтованим, однак, у політиці він виявляється недосконалим. Політик не лише має постати самим собою перед масами в якості цілісної по-

літично змістовної особистості, він повинен володіти чарівністю, волю і характером, стати політично привабливим для потенційних виборців. Саме точка зору і позиція тих, на кого політик розраховує спиратися у своїй подальшій політичній діяльності, є критерієм правильності вибору і дієвості його іміджу.

Таким чином, імідж політика являє собою думку (позитивну або негативну), яка складається і зберігається у свідомості і підсвідомості мас внаслідок його виступів, особистих зустрічей з ним, або сприйняття відкритої інформації з приводу його життя і діяльності, які висвітлюються в ЗМІ, у тому числі, оцінних, у своїй більшості, неприємних характеристик з боку конкурентів і опозиції. Імідж, який більш-менш відповідає об'єктивним внутрішнім і зовнішнім даним політика, і доповнений відповідною політичною платформою, забезпечує готовність мас слідувати його політичним програмам і, навпаки.

Культура професійно підготовленого іміджмейкера, полягає в тому, щоб створювати строго індивідуальний портрет, використовуючи особисту унікальність політика, але при цьому враховувати запити орієнтованого на нього політичного поля. Головним і вирішальним тут є можливість розкрити наявний діловий і особистісний потенціал політика, вибудувати моделі його поведінки і діяльності, які переконують, що даний політик дійсно гідний тієї ролі, на яку він претендує.

Креативний підхід до створення політичного іміджу як наукової категорії послужив основою для появи теоретичних і методичних розробок з політичного іміджування і, відповідно, іміджології як окремої галузі наукового знання. «Іміджологія, – стверджує О. Петрова, – це нова науково-прикладна дисципліна, що виникає на стику психології, соціології, філософії, культурології і низки інших наук. Іміджологія в широкому розумінні вивчає закономірності формування, функціонування і управління іміджем людини, організації, товару і послуги. Вона розкриває загальне, особливе і одиначне в онтології всіх видів іміджів» [10]. Що стосується політичної іміджології, то її предметом «стає вивчення ролі й функцій іміджів політичних суб'єктів у суспільному житті, їх суспільно-історичного генезису, умов, рушійних сил і закономірностей формування, функціонування, управління, а також взаємозв'язків між різними іміджами політиків, організацій, суспільних і політичних рухів та ін.» [9, с. 63]. Деякі теоретики іміджології і більшість практиків вважають, що наведене визначення не розкриває повною мірою сутності даного явища. На нашу думку, дійсно предмет іміджології як науки є трохи ширше, що, до речі визнається більшістю серйозних дослідників [9, 13]. Про це,

насамперед, свідчить її походження.

Інтерес до іміджології як одного з факторів завоювання і утримання політичної влади з онтологічної точки зору виник внаслідок раптового сплеску цілого комплексу маловивчених проблем національної демократії, пов'язаних із процесом прискореної демократизації на пострадянському просторі. Поява такої специфічної, наукомісткої і, одночасно, актуальної практичної проблеми як розбіжність між належним і реальним у демократичній політиці, а також поширення неадекватних для пострадянського менталітету західних теорій формування політичного іміджу привели до того, що пошук і прискорене впровадження шляхів і засобів формування іміджу на національній основі було замінено готовими, але чужими стереотипами, що вже вичерпали свій потенціал і зжили себе.

Усе це призводить до цілого ряду небажаних наслідків, а також до явних або прихованих, інформаційних війн, повсюдного поширення «чорного піару» з його провокаційною вербальною еквілібристикою, інших «брудних технологій» на тип прямого підкупу виборців у період агітації, використання сумнівних технологій непрямого підкупу, виставляння двійників на виборах, активного поширення результатів псевдосоціологічних опитувань і таке інше. Таким чином, розвиток іміджології як науки на вітчизняному ґрунті вже з самого початку було ускладнено хаосом, привнесеним у її розуміння першими доморощеними іміджмейкерами – практиками застарілих західних політтехнологій і «чорного піару» власного виробництва. Проте, іміджмейкерство не лише існує, але й активно впливає на динаміку політичних процесів, а тому вимагає пильної уваги до себе науковців, і, у першу чергу, національних політологів.

Отже, культура сучасного політичного іміджмейкерства як реально існуюче явище являє собою якусь невизначену безліч практичних результатів створення політичних іміджів певного типу, хоч і неповно, обґрунтовані теоретично. Український дослідник А. Смірнов, креативний директор CMS Group, ґрунтуючись на роботі М.Марко і К.Пірсона «Герой і бунтар» виділив за їхньою класифікацією 12 архетипів, які застосував до української політики: творець, турботливий, правитель, блазень, славний малий, коханець, герой, бунтар, маг, простодушний, шукач, мудрець на прикладах вітчизняних лідерів 2014 року [11]. За наявності зазначеного різноманіття політичних типів для створення персонального іміджу іміджмейкеріві потрібні, як мінімум, кілька креативних умов.

По-перше, задля створення повноцінного працюючого іміджу необхідні системні знання в різних областях людинознавства, а також уміння їх сполучати з такими специфічними видами профе-

сійної діяльності політика як вербальна техніка, естетика рухів і жестів, акторська майстерність, дизайн одягу, зачіски, макіяжу, загальна стилістика, що диктує поведінку публічної особистості.

По-друге, іміджмейкер повинен уміти правильно орієнтуватися в джерелах і рівні інтелектуальної і моральної культури свого підопічного, розбиратися в характері його професійної і ділової етики, у його бажанні, готовності і здатності будь що міняти у тому політичному образі, що вже склався.

По-третє, іміджмейкер, крім розробки іміджу, має відповідати за успішну підготовку сценаріїв різноманітних зустрічей і виступів свого клієнта, зобов'язаний володіти вмінням визначати рівень і напрямки рекламних кампаній. Нарешті, його загальним обов'язком є коректне виправлення огріхів, які можуть бути допущені політиком у процесі його політичної діяльності. Іншими словами, його діяльність прямо залежить від роботи колег, що забезпечують політику «паблік рилейшнз».

Отож, іміджмейкерства, як постійно затребувана професійна майстерність, неможливе без високої загальної культури і професійного такту, без володіння досить яскраво вираженими здатностями до доброзичливої коригувальної комунікації. Творчо вишиковувати складну технологію подальшої життєдіяльності політика будь-якого рівня, перетворюючись, по суті, у дизайнера нової політичної особистості, завдання далеко не просте. Це означає, що фахівець зі створення іміджу повинен мати не лише сильну духовну енергетику, але й володіти великим обсягом знань і вмінь, включаючи, нарівні зі способами системного пізнання особистості, почуття міри і вміння зберегти у своєму підопічному відчуття комфортності при засвоєнні нового іміджу. Крім того, у завдання іміджмейкера входить розробка сценаріїв і пошук креативних технологій тривалого збереження і підтримки створеного іміджу. Дана якість особлива важлива, оскільки представлений народу образ політика стає феноменом масової свідомості, незалежно від того, виграє він або програє в рамках свого політичного поля.

Що стосується формування іміджу політичного лідера як першої особи в державі, то його необхідно створювати і підтримувати перманентно, у процесі всієї його політичної діяльності, а не лише напередодні виборчої кампанії або в ході виборів. Політичний лідер, що володіє стійким позитивним іміжем, близьким до оригіналу, як правило, випромінює ауру впевненості в собі, а тому здатний більш продуктивно здійснювати політичну діяльність, отримуючи постійну доброзичливу підтримку з боку колег, однопартиївців і населення. Діяльність публічної політичної особи буде більш успішною, якщо одночасно формується також імідж його ото-

чення, органів влади, команди, який складається з його практичних дій, усних заяв, чуток, стереотипного сприйняття, репутації [5, с. 345].

Таким чином, особливість творчої роботи іміджмейкера в політичному просторі полягає в тому, що його методи, прийоми, інструментарій, функції є одиничними, нешаблонними, унікальними для кожного окремого випадку. Креативність проявляється, насамперед, у тому, що враховується не лише актуальна кон'юнктура, але, також, усі сфери попереднього життя і діяльності сьогоденного політика, використання яких має відрізнятися коректністю, правдивістю і можливістю працювати на перспективу.

Повномасштабна розробка наукового підходу до питань успішного створення політичного іміджу і забезпечення його вірогідності і відповідності певній публічній особі неможливі без залучення відповідного комплексу знань. Іміджелогія в її сучасному варіанті більш-менш успішно намагається надати систематизовані дані про феномен політичного іміджу, розкриваючи його сутність, особливості, механізми і умови розвитку. Разом з тим, перманентно виникає низка питань, які виходять за вже обкреслені рамки нової науки і є об'єктом різних політичних технологій.

Політичні технології, на наш погляд, являють собою дії, що оптимізують ефективність політичних лідерів, груп і організацій, які беруть участь у боротьбі за державну владу. Вони містять у собі особливу групу методів, які є універсалістським компонентом політичних технологій, оскільки практично не залежать від місця і часу реалізації політичної стратегії. Крім того, політичні технології використовують методи, реальний успіх яких залежить від всебічного і найбільш повного врахування місця, часу і політичної ситуації (конкретно-евристичний компонент політичних технологій).

Імідж, як фундамент іміджелогії, і всі пов'язані з ним досліджувані аспекти політичної діяльності без врахування як універсалістського, так і конкретно-евристичного компонента не в змозі забезпечувати розв'язання безлічі політичних проблем, які постійно виникають внаслідок подальшої глобалізації в області політики і прискорюваного розвитку мережних і інших комунікаційних технологій. Прийшов час об'єднати іміджелогію і всі інші наявні знання про нові політичні технології в єдину науку, яка з повним правом включала б бренди, рекламу, антирекламу, піар(PR), пропаганду і контрпропаганду, увесь комплекс виборчих технологій тощо.

Оскільки під політтехнологією зазвичай розуміється система жорстко скоординованих елементів, у які входять мотивація, цілі, методи, прийоми і засоби їх досягнення, а також, кінцеві результати, то

будь-яке перетворення вихідних матеріалів у сфері політичних дій, управлінні, законотворчості або інших областях політики дедалі більше стає можливим лише у межах єдиної науки, на роль якої може претендувати політична іміджологія. Розвиток інформаційних технологій вносить свої корективи у формування іміджу національного політика, але при цьому саме людина завжди залишається головною ланкою в цьому процесі.

Література:

1. Бебик В. Інформаційно-Комунікаційний менеджмент : психологія, технології і техніка паблік рилейшнз / В. Бебик. – К.: МАУП, 2005. – 440 с.
2. Галумов Э. А. Имидж против имиджа / Э. А. Галумов. – М., 2005. – 218 с.
3. Голдмен С. Как создается имидж в американской политике / С. Голдмен // США: экономика, политика, идеология. – 1990. – № 10. – С. 35–38.
4. Ларіна Н. Б. Іміджд як комунікативна основа позиціонування влади [Електронний ресурс] / Н. Б. Ларіна. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2013-2/doc/1/04.pdf>
5. Ольшанский Д. В., Пеньков В. Ф. Политический консалтинг / Д. В. Ольшанский, В. Ф. Пеньков. – СПб. : «Питер», 2005. – 448 с
6. Панасюк А. Ю. Я – Ваш имиджмейкер и готов помочь сформировать Ваш профессиональный имидж / А. Ю. Панасюк – М.: «Дело», 2004 – 239 с.
7. Петрова Е. А. Имидж как социально-психологический феномен / Е. А.Петрова – М.: РИЦ АИМ, 2006. – 16 с.
8. Петрова Е. А. Имидж как фактор продуктивной политической коммуникации / Е. А. Петрова // Корпоративная имиджология. – №01 (01). – 2007. – С.14-21
9. Политическая имеджология. (коллективная монография) / [Под общ. науч. ред. Л.Г.Лаптева, Е.А.Петровой] – М.: РИЦ АИМ, 2006. – 276 с.
10. Петрова Е. А. Психологические основы имиджологии [Електронний ресурс] / Е. А. Петрова. // Электронный научный журнал «Современные проблемы науки и образования». – 2014. – № 2. – Режим доступу: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=12961>
11. Почепцов Г. Г. Имидж: от фараонов до президентов. Строительство воображаемых миров в мифе, сказке, анекдоте, рекламе, пропаганде и паблік рилейшнз / Г. Г. Почепцов – К.: АДЕФ-Украина, 1997. – 328 с.
12. Шепель В.М. Профессия имиджмейкер / В.М. Шепель – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2008. – 524 с.
13. Ющук Е. Л., Кузин А. В. «Противодействие черному PR в Интернете» / Е. Л. Ющук, А. В. Кузин. – К.: «Вершина», 2008. – 248 с.

Бубнов И.В., Халилова-Чуваева Ю.А. Культура формирования политического имиджа как насущная проблема имиджологии в Украине – Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности формирования и функционирования политической имиджологии в Украине, анализируется понятие имидж и его характерные черты. Выделены основные недостатки современного отечественного имиджмейкерства и определен ряд требований и условий для успешной и эффективной деятельности специалистов в этой сфере. Обосновывается тезис о необходимости отказа от устаревших методов формирования политического имиджа и внедрение соответствующих инновационных подходов, основанных на высокоэтической культурно-профессиональной основе.

Ключевые слова: политическая имиджология, политические технологии, имидж, имиджмейкер, культура, паблік рилейшнз.

Bubnov IV, Khalilova-Chuvaeva Yu.O. The culture of forming a political image as an urgent problem of image-making in Ukraine – Article.

Summary. The article considers the peculiarities of the formation and functioning of political image-making in Ukraine, analyzes the concept of image and its characteristic features. The main disadvantages of modern domestic image management are determined and a number of requirements and conditions for successful and effective activity of specialists in this field are identified. The thesis is grounded on the necessity of abandoning outdated methods of forming a political image and implementing appropriate innovative approaches based on high ethical cultural and professional principles.

Keywords: political image-making, political technologies, image, image-maker, culture, public relations.

Маслов Ю. К.

*доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри філософії, історії та політології
Одеського національного економічного університету*

ДОСВІД КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ В ПОДОЛАННІ ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. Здійснено аналіз основних інструментів, умов та обставин, що сприяли успіху антикорупційних реформ, зокрема по відношенню до подолання рівня політичної корупції, в країнах пострадянського простору.

Досвід балтійських країн засвідчив, що успіхів в боротьбі з політичною корупцією ці країни досягли через намагання вступити до ЄС шляхом проведення люстрації, введення змішаної форми фінансування політичних партій, запровадження інструментів електронної демократії, зрілістю громадянського суспільства, політичній волі політиків тощо. При цьому повністю подолати корупцію в цих державах не вдалося, адже навіть Естонія, яка має найвищий рейтинг антикорупційності, не позбавлена проявів політичної корупції. Такі її прояви, як непотизм, фаворитизм тощо потребують подальших дій щодо усунення їх впливовості на політичний процес. В країнах азійської групи, де політична корупція міцно зрослася з економічною та не просто впливає на політичний процес, а формує його зміст, боротьба з корупцією ще не досягла значних успіхів і має починатися з реформи системи влади та формування громадянського суспільства.

Ключові слова: політична корупція, антикорупційна політика, люстрація, політична воля, електронна демократія

Постановка проблеми. Проблема наявності високого рівня корупційності в Україні сьогодні набуває загрозливих для національного суверенітету форм, що підтверджується і індексами корупційного сприйняття, і висновками міжнародних експертних організацій, і громадською думкою України. Тому не випадково, подолання корупції є топ-темою передвиборчих програм кандидатів у Президенти України, а також постійним дискусійним питанням в усіх політичних ток-шоу, на шпальтах газет та в електронних ЗМІ.

Разом з тим, в інших країнах пострадянського простору, в яких на старті розбудови незалежності рівень корупційності політичного процесу та інших сфер життєдіяльності був таким самим, як і в Україні, вдалося досягти значно більших успіхів у подоланні корупції. Отже, виникає питання

про необхідність критичного осмислення досвіду країн пострадянського простору в питаннях запровадження антикорупційної політики з метою з'ясування тих обставин та умов, які найбільше сприяли успіху антикорупційних реформ в цих країнах.

Аналіз досліджень і публікацій. Феномен корупції в межах політико-правового дискурсу є достатньо вивченим і, водночас, завжди актуальним для подальшої рефлексії з урахуванням сучасних проявів її присутності в країнах пострадянського простору та в світі загалом. Зокрема, серед політологічних сучасних розвідок феномену політичної корупції слід зазначити роботи В. Асафайло, Л. Березинського, О. Бусол, І. Валюшка, К. Давиденка, В. Дерєги, І. Кушнарєва, Г. Музиченко, Є. Невмержицького, А. Тінькова, І. Чемериса та ін. Разом з тим, питання умов та інструментів, що сприяли успіху антикорупційних реформ в країнах пострадянського простору залишається недостатньо вивченим.

Мета дослідження. Ця стаття має на меті дослідити основні кроки, умови та інструменти антикорупційних політик в країнах пострадянського простору, що сприяли успіху антикорупційних реформ та можуть бути корисними для сучасного політичного процесу в Україні в частині удосконалення національної антикорупційної політики.

Виклад основного матеріалу. Термін «політична корупція» відноситься до тієї групи політологічних понять, які не мають єдиного визначення. В. Березинський під політичною корупцією розуміє «використання особою, яка займає державну посаду, довірених їй державно-владних повноважень і прав, службового становища та статусу в системі державної влади» [1, с. 59]. В. Дерєга до політичної корупції відносить «дії, що пов'язані з політичною сферою: виборчий процес, законотворчий, приватизаційний, бюджетний тощо» [2, с. 73]. А. Тіньков для узагальнення всіх існуючих наразі в межах політико-правового дискурсу тлумачень цього терміну пропонує їх згрупувати в чотири основні: незаконні дії у сфері політики; державна практика, яка може бути легальною, але мати неетичний характер; конфлікт інтересів у високо посадовців; політичні дії, які не відповідають інтересам суспільства [8, с. 229–230]. На його переконання,

політична корупція стає політичною тоді, коли «... політичні структури роблять можливими або часто навіть вимагають корупційних діянь» [8, с. 230].

На думку І. Кушнар'ова, політичну корупцію можна характеризувати як: «прояв тіньової, неформальної політики», тобто як латентну політику (прихована, не публічна, непрозора частина політичного процесу); підривний механізм, який посягає на стабільність будь-якої інституційної системи; загрозу національній безпеці, яка зумовлює неформальну інституціоналізацію та подальшу деградацію державних інститутів; тощо» [3, с. 89].

Наразі в межах політичної теорії та практики можна говорити про політичну корупцію як про певну систему, до якої входять такі види політичної корупції як: партійна, електоральна, лобістська, представницька, клієнтарно-патронажна та ін. Вони не охоплюють усі можливі різновиди політично-корупційних дій, однак, окреслюють її основні прояви в сучасних державах та особливо в країнах пострадянського простору, які по суті є трансформаційними політичними системами, де ці прояви набувають найгостріших форм і за наслідками можуть перетворитися на деструктивні практики, що загрожують державності.

Найкраще успішність антикорупційної складової національних політичних процесів ілюструє рейтинг за Індексом сприйняття корупції, який щорічно обчислюється за 100-бальною шкалою незалежною інституцією Transparency International.

У Таблиці 1. наведені дані про динаміку показника індексу по кожній країні пострадянського простору за 2012-2018 роки.

Про вплив корупційної компоненти на політичний процес і зокрема на його демократичний зміст свідчить наявність кореляційного зв'язку між рівнем корупції та рівнем демократичності цієї країни. У звіті Transparency International щодо рейтингу країн-2018 зазначається, що «держави з повною демократією мають середній рейтинг 75; так звані «демократії з вадою» – в середньому 49; гібридні режими, що демонструють елементи автократичних тенденцій, – 35; автократичні режими мають найнижчий рейтинг – в середньому лише 30 балів» [9].

Як видно з таблиці, Естонія є найменш корумпованою на пострадянському просторі. Запорукою такого успіху, на думку І. Кушнар'ова, стала естонська модель боротьби з корупцією, що ґрунтувалася на реформах М. Лаара і стосувалися, у першу чергу, системи судової влади та державної служби. Другим чинником антикорупційного успіху реформ в Естонії можна вважати надання виборцям можливості голосувати через Інтернет, що значно зменшило електоральну корупцію. По-третє, партійну корупцію в цій країні вдалося значно скоротити шляхом запровадження змішаної моделі фінансування політичних партій. По-четверте, «мінімізація різних видів корупції в Естонії уможливилася завдяки побудові інноваційної моделі е-дер-

Таблиця 1.

Індекс сприйняття корупції в країнах пострадянського простору

Держава	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012
Азербайджан	25	31	30	29	29	28	27
Білорусь	44	44	40	32	31	29	31
Вірменія	35	35	34	36	37	35	33
Грузія	58	56	57	52	52	49	52
Естонія	73	71	70	70	69	68	64
Казахстан	31	31	29	28	29	26	28
Киргизія	29	29	28	28	27	24	24
Латвія	58	58	57	55	55	53	49
Литва	59	59	59	61	58	57	54
Молдова	33	31	30	33	35	35	36
Росія	28	29	29	29	27	28	28
Таджикистан	25	21	25	26	23	22	22
Туркменістан	20	19	22	18	17	17	17
Узбекистан	23	22	21	19	18	17	17
Україна	32	30	29	27	26	25	26

Джерело: складено автором за даними <https://www.transparency.org>

жави» [3, с. 213].

Мінімізувати політичну корупцію в Литві вдається завдяки запровадженню ще в 90-і роки ХХ ст. реформам, згідно яких в країні забороняється фінансування політичних партій юридичними особами. Натомість існує державне фінансування партій, розмір якого пропорційний успіху партії на останніх виборах.

Реформаторський досвід Грузії є ще одним яскравим прикладом антикорупційного прориву на пострадянському просторі. У Грузії корупцію було мінімізовано насамперед на рівні надання публічних адміністративних послуг, значно удосконалено систему оподаткування та фінансового контролю, проведено лustrацію тощо [10]. Грузія перемогла корупцію на побутовому рівні, тоді як політична корупція залишилася майже не охопленою антикорупційною боротьбою.

Погоджуємося з думкою дослідників (І.Кушнар'єв, В. Суханов, В. Мацієвський, В. Ковалко), які ставлять під сумнів успіхи Грузії саме в площині боротьби з політичною корупцією. «Серед проблем – недостатня незалежність парламенту, вибіркове правосуддя у справах проти колишніх державних чиновників; випадки непотизму та фаворитизму тощо» [3, с. 359].

В Азербайджані та у Вірменії ситуація з політичною корупцією кардинально відмінна від грузинського прориву. «Політична корупція в обох країнах має на меті монополізацію влади шляхом усунення політичних опонентів, імітації реального поділу влади, використання адміністративного ресурсу, фаворитизму, вибіркового правосуддя, тиску на громадянське суспільство та незалежні медіа тощо» [4, с.62]. І в Азербайджані, і у Вірменії зберігається тісний зв'язок між політичною та економічною корупцією, що набуває інституціоналізованого характеру і міцно укорінено в політичних елітах. Певні спроби зламати код корупційної компоненти національної політики у Вірменії були здійснені у 2017-2018 році з приходом до влади команди Н. Пашиняна. Принаймні, вірмени покладають надії на його реформи влади та зміцнення громадянського суспільства, очищення влади та антикорупційну політику.

У країнах Центральної Азії політичний процес визначається укоріненням політичної корупції, яка подекуди має системний характер і пронизує увесь державний апарат, всебічно підтримується олігархічними кланами та криміналом. «Замість прийняття підтриманих Заходом демократичних ідеалів і ринкових механізмів як пріоритетних шляхів досягнення економічного зростання та політичної стабільності Центральної Азії стикнулася з тим, що її розвиток обмежується владою, накопиченою авторитарними режимами, олігархами та криміналь-

ними мережами» [5, с. 8]. За таких умов політична корупція «набуває форм непотизму, кумівства, паралельно співіснують офіційні правові та інституційні структури з мережею заступницьких зв'язків родинно-кланового і феодално-клієнтського характеру, які детермінують громадські та ділові стосунки» [3, с. 359].

Серед чинників, які сприяють корупційним практикам в азійських країнах пострадянського простору, можна зазначити слабкість або повну відсутність інституцій громадянського суспільства, а отже, відсутність громадського контролю за діяльністю органів публічної влади та адміністрування, міцність кланових традицій та ляльковість запроваджених демократичних процедур, функціонування яких повністю контролюється волею ключових політиків.

Республіка Казахстан в цій групі країн демонструє найкращі показники антикорупційної політики, що обумовлено геополітичним розташуванням держави – «своєрідній пастці між західним плюралізмом та азійською автократією» [5, с. 12]. В цій країні, як і в інших азійських країнах, у міжособистісних і міжгрупових стосунках найвагомішу роль відіграють неформальні стосунки. Отже, політична корупція в таких країнах базується на розподільно-кланових відносинах. «Діяльність політиків регламентують не стільки нормативно-правові акти, скільки система неофіційних відносин» [3, с.361].

Найкорумпованішими державами всього пострадянського простору, за даними рейтингу Transparency International, залишаються Таджикистан та Туркменістан. «У цих країнах зберігаються сильні традиції та культурні зв'язки, навіть фінанси мають менше значення порівняно з дотриманням звичаїв. За таких умов політична корупція присутня у формі непотизму, кумівства. Це відображає традиційні цінності, притаманні таджицькому суспільству. Натомість традиції плюралістичної політичної культури відсутні» [5, с. 14].

Ефективність антикорупційної боротьби в країнах Центральної Азії, на думку І. Кушнар'єва, «узалежнена від зміни поколінь – політична корупція піде на спад, якщо нові покоління виховуватимуться у відповідній плюралістичній культурі, яка не толерує корупцію. Також успіх боротьби з політичною корупцією чи не найбільшою мірою залежить від політичної волі людей, які знаходяться при владі. У такій державі, як Таджикистан, усе вирішує політична воля першої особи, очільника держави, який в душі традицій має бути прикладом співгромадянам» [5, с. 7].

В Україні створена достатня законодавча база для ефективного протидії корупції, яка передбачає цілий комплекс кримінально-, адміністративно-, цивільно-правових, дисциплінарних та інших за-

ходів. Відбулися певні зрушення в інституційному забезпеченні антикорупційної діяльності в Україні. Зокрема, створені Національне Агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне Антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціальна антикорупційна прокуратура (САП), Державне Бюро розслідувань, Антикорупційний суд України [6]. Проте, стиль корупційної компоненти політичного процесу тяготеє до азійського сценарію попри всі намагання українського політичного істеблішменту наслідувати досвід європейської спільноти, зокрема, країн Балтії.

Після Революції Гідності велика кількість проблем збереглася і доповнилася новими формами політичної корупції. Це вимагає конструювання «цілісного механізму протидії проявам корупції у партійному фінансуванні, під час виборчих кампаній, лобювання тощо» [3, с. 364].

Позитивом є запровадження державного фінансування партій та процедури контролю за їх фінансовим та іншими матеріальними активами. «Такий нормативно-правовий механізм покликаний нівелювати вплив олігархічних груп на формування партійних списків, коли залежність політичних партій від приватних інвесторів перетворювала ці партії на «античні клієнти, які обслуговують інтереси спонсора» [3, с. 303]. Одночасно із закріпленням державної підтримки унормовано й запровадження фінансової звітності політичних партій. «Це уможливило доступ до інформації про фінансовий стан, матеріальні активи усіх (не лише парламентських) політичних партій, про їхніх основних спонсорів. Урегульовано питання відповідальності за порушення порядку надання або отримання внеску на підтримку політичної партії, державного фінансування статутної діяльності політичної партії, фінансової (матеріальної) підтримки для здійснення передвиборчої агітації або агітації з всеукраїнського або місцевого референдуму тощо» [3, с. 304].

З ухваленням у 2015 році Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» фактично розпочалася реформа фінансування політичних партій. «Але внесення таких змін охопило лише окремі корупційні прояви у політиці. Навіть у межах партій, яким приділено найбільше уваги, залишилося багато корупційних пасток» [10, с. 10].

На думку І. Кушнарьова, для мінімізації політичної корупції в Україні доцільно здійснити наступні кроки: перехід до пропорційної системи з відкритими списками, істотне обмеження політичної реклами та телебаченні, створення гарантій невідворотності покарання за корупційні злочини в політиці, посилення незалежного контролю за

діяльністю політичних інституцій та окремих політиків, формування антикорупційної культури тощо

Висновки. Проведене дослідження умов, інструментів та обставин, що сприяли успіху антикорупційних реформ в країнах пострадянського простору, дозволяють виокремити наступні моменти, на які слід звернути увагу сучасному українському політичному істеблішменту для удосконалення національної антикорупційної політики:

По-перше, досвід балтійських країн засвідчив, що успіхів в боротьбі з політичною корупцією ці країни досягли через намагання вступити до ЄС шляхом проведення люстрації, введення змішаної форми фінансування політичних партій, запровадження інструментів електронної демократії, тощо. По-друге, в країнах азійської групи, де політична корупція міцно зрослася з економічною та не просто впливає на політичний процес, а формує його зміст, боротьба з корупцією має починатися з реформи системи влади та формування громадянського суспільства. По-третє, Україна має свій унікальний сценарій боротьби з політичною корупцією, який поєднує в собі демократичні зразки європейських країн, зокрема інституційно повторює шлях країн Балтії, та азійські традиції здійснення влади, де різновиди політичної корупції є традиційними інструментами здійснення влади в суспільстві. По-четверте, доцільно посилити механізми усунення партійної корупції через удосконалення процесу фінансування політичних партій та їх політичної реклами, електоральної корупції шляхом поширення інструментів е-демократії, тощо.

Література:

1. Березинський Л. В. Ризик політичної корупції як чинник функціонування державної влади в умовах проблемної державності / Л. В. Березинський // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили, Сер.: Політологія. – 2012. – № 192. – Т. 204. – С. 58–61.
2. Деріга В. В. Політична корупція: визначення та особливості / В. В. Деріга // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили, Сер.: Політологія. – 2009. – № 97. – Т. 110. – С. 72–76.
3. Кушнарьов І. В. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація: монографія / І. В. Кушнарьов. – Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. – 408 с.
4. Кушнарьов І. В. Політична корупція в країнах Південного Кавказу: приклад Азербайджану та Вірменії // І. В. Кушнарьов // Вісник Дніпропетровського нац. ун-ту ім. Олеся Гончара. Сер.: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2017. – № 4. – С. 53–63.
5. Кушнарьов І. В. Політична корупція в умовах неавторитаризму держав Центральної Азії (приклад Казахстану, Киргизтану та Таджикистану) // І. В. Кушнарьов // Вісник Дніпропетровського нац. ун-ту ім. Олеся Гончара. Сер.: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2017. – № 2. – С. 4–16.

6. Музиченко Г. В. Теоретичні аспекти визначення корупції як суспільно-політичного явища / Г. В. Музиченко // Політикус. – 2017. – № 3. – С. 33–37.
7. Стогова О. В. Люстрація як передумова ефективної боротьби з корупцією / О. В. Стогова // Сучасне суспільство. – 2016. – № 1. – С. 167–177.
8. Тіньков А. Політична корупція в системі державного управління: українські реалії / А. Тіньков // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2010. – № 1. – С. 229–234.
9. Corruption Perceptions Index 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.transparency.org/cpi2018>
10. Muzychenko G. Advanced Issues of Legal Adjustment of Anti-corruption Activities in Ukraine. Development of National Law in the context of integration into the European Legal Space / G. Muzychenko – Warszawa, 2018. – P. 133–151.

Маслов Ю. К. Опыт стран постсоветского пространства в преодолении политической коррупции: уроки для Украины – Статья.

Аннотация. Проанализированы основные инструменты, условия и обстоятельства, способствовавшие успеху антикоррупционных реформ, в том числе по преодолению уровня политической коррупции в странах постсоветского пространства.

Опыт балтийских стран показал, что успехов в борьбе с политической коррупцией эти страны достигли из-за желания вступить в ЕС, что предусматривало проведение люстрации, введение смешанной формы финансирования политических партий, внедрение инструментов электронной демократии, развитие институтов гражданского общества, политической воли политиков и тому подобное. При этом полностью преодолеть коррупцию в этих государствах не удалось, поскольку даже Эстония, которая имеет самый высокий рейтинг антикоррупционности, не лишена проявлений политической коррупции. Такие ее проявления, как nepotism, favoritism и др. требуют дальнейших действий по устранению их влияния на политический процесс. В странах азиатской группы, где политическая коррупция прочно срослась с экономической, борьба с коррупцией еще не достигла значительных успехов и должна начинаться с реформы системы власти и формирования гражданского общества.

Ключевые слова: политическая коррупция, антикоррупционная политика, люстрация, политическая воля, электронная демократия.

Maslov Yu. K. The experience of post-Soviet countries in overcoming political corruption: lessons for Ukraine – Article.

Summary. The main tools, conditions and circumstances that contributed to the success of anti-corruption reforms, including overcoming the level of political corruption in the post-Soviet countries, are analyzed.

The experience of the Baltic countries showed that these countries achieved success in fighting political corruption because of their desire to join the EU, which included lustration, the introduction of a mixed form of financing political parties, the introduction of e-democracy tools, the development of civil society institutions, the political will of politicians and so on. At the same time, it was not possible to completely overcome corruption in these countries, since even Estonia, which has the highest anti-corruption rating, is not without manifestations of political corruption. Such manifestations as nepotism, favoritism, and others require further action to eliminate their influence on the political process. In the countries of the Asian group, where political corruption has firmly merged with economic corruption, the fight against corruption has not yet achieved significant success and should begin with the reform of the government system and the formation of a civil society.

Keywords: political corruption, anti-corruption policy, lustration, political will, e-democracy.

Яворська К. П.

здобувач кафедри політичних наук і права

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ЗАХИСТ ГРОМАДЯНСЬКИХ І ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ТА СВОБОД В УМОВАХ ПЕРСОНАЛІСТСЬКОГО НЕОАВТОРИТАРИЗМУ ТАДЖИКИСТАНУ

Анотація. Розглянута проблема реалізації та захисту громадянських і політичних прав у Таджикистані. Звернено увагу на особливості реалізації прав та свобод в умовах неоавторитарного режиму. Охарактеризовані порушення свободи слова. Проаналізовані кейси переслідувань журналістів і блогерів. Розглянуто форми тиску на Інтернет-комунікацію. Вивчено особливості реалізації права громадян на об'єднання. Досліджено особливості функціонування неурядових організацій, опозиційних партій. З'ясовано форми тиску влади на правозахисні організації та адвокатів. Звернено увагу на порушення виборчих прав громадян Таджикистану. Акцентовано на проявах насилля й дискримінації за ознакою гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації.

Ключові слова: Таджикистан, неоавторитаризм, політичні та громадянські права та свободи людини.

Конституція Республіки Таджикистан (1994) закріплює норму (ст. 5) про визнання, дотримання, захист державою прав і свобод людини та громадянина. Однак в політико-правовому житті Основний Закон не виконує уповні свого функціонального призначення з гарантування закріплених прав і свобод. Демократичні норми таджицької конституції контрастують із проблемами реалізації, захисту прав людини та громадянина, найперше – громадянських і політичних; гарантії практичної реалізації більшості цих прав і свобод існують на декларативному рівні. Міжнародні оцінки якості дотримання прав та свобод людини у Таджикистані вже традиційно є одними з найгірших у світі. Це попри те, що Таджикистан є державою-учасницею ОБСЄ, а відтак має зобов'язання щодо дотримання принципів рівності та недискримінації. Також **Таджикистан – учасник Угоди про партнерство та співробітництво з ЄС; було ратифіковано Міжнародний пакт про громадянські та політичні права.** Бачимо, що ця неоавторитарна країна **все ще формально перебуває в площині спільноти західних ліберально-демократичних цінностей.**

На відміну від сусідніх республік Центральної Азії, демократична консолідація Таджикистану

як незалежної держави після розпаду СРСР була перервана громадянською війною (1992–1997). Тут найвираженішою в політичному житті є роль кланів. Політична система Таджикистану (як і, найперше, Туркменістану та Узбекистану) закрита, демонструючи обмеженість впливу глобальних процесів. Політична еліта Таджикистану значною мірою утворена ще старою комуністичною номенклатурою, на яку потужно впливає Росія. Нідерландський дослідник Б. Резвані вказує на сильно виражену радянську спадщину в політико-правовому житті Таджикистану [3, с. 153].

Попри багатопартійність, влада в країні зосереджена в руках однієї партії – Народно-демократичної партії Таджикистану, яку очолює незмінний із 1994 р. глава держави Е. Рахмон. Глава держави («Лідер нації») має право бути обраним на посаду необмежену кількість термінів; він має довічний імунітет від переслідування правоохоронними та судовими органами. Для закріплення таких норм у 2016 р. було проведено конституційний референдум (винесено близько 40 питань). Серед інших особливостей нинішнього Таджикистану – слабкість громадянського суспільства, зумовлена тиском держави; відсутність громадського контролю та підзвітності політиків; системна корупція; не-транспарентний характер політики [2, с. 80]; перешкоди у доступі громадян до об'єктивної інформації; використання адміністративного ресурсу тощо. У цій державі сильними є роль традицій і культурних зв'язків, що сприяє непотизму. Міцні традиційні цінності дисонують із цінностями плюралістичної політичної культури. «У Таджикистані відсутня політична конкуренція, вільні вибори, незалежні суди та медіа» [2, с. 80]. Відтак слушними є оцінки політичного режиму Таджикистану як неоавторитарного персоналістського типу [1, с. 116]. На такому політико-правовому ландшафті проблема прав людини особливо гостра. Розглянемо ті права та свободи громадянського й політичного типів, які найчастіше порушуються в Таджикистані.

В Таджикистані, як одній із найбільш закритих країн, надзвичайно складні умови для реалізації свободи слова. Медіа тут функціонують на засадах самоцензури журналістів, позаяк це є механізмом

їх самозбереження. За Індексом свободи преси, який визначає НУО «Репортери без кордонів», на 2016 р. припало різке погіршення позицій Таджикистану у рейтингу (150-е місце в світі, погіршення на 34 сходинки у порівнянні з показниками за попередній рік). Посилення тиску на журналістів, блокування веб-сайтів тощо пов'язані з парламентськими виборами 2015 р. та подальшою заборонаю Партії ісламського відродження Таджикистану. У 2019 р. ця країна знаходиться вже на 161-у місці згаданого рейтингу; серед країн Центральної Азії гіршими є лише позиції Туркменістану (останнє, 180-е, місце у світі). Незалежні таджицькі журналісти є об'єктами залякування, онлайн-атак задля їх дискредитації. Від незалежних таджицьких журналістів до НУО «Репортерів без кордонів» неодноразово надходили звернення про погрози, шантаж з боку, найперше, силових структур таджицької держави.

Одним із найрезонансніших був арешт (грудень 2017 р.) незалежного журналіста Х. Мірсаїдова. Обвинувачення було порушено після його звернення до глави держави з проханням припинити вказаний випадок корупції державного посадовця. Наслідком такого звернення стало засуджений до 12 років ув'язнення за «розтрату державних коштів», доповнене обвинуваченням у «розпалюванні національної та расової ворожнечі» [4]. Під тиском міжнародної громадськості¹ був зменшений; Х. Мірсаїдову після відбуття частини покарання вдалося залишити територію держави.

Переслідуваними в Таджикистані є й блогери. Зокрема, Е. Одінаєв був викрадений в Санкт-Петербурзі та насильно вивезений до Таджикистану для передачі органам правопорядку; в правозахисників щодо нього відсутня інформація. У 2018 р. ще один опозиційний блогер, Дж. Худоев, був звинувачений в контактах із салафітами (їх влада вважає екстремістами), а відтак засуджений до п'ятирічного ув'язнення. Кримінальні справи порушують і щодо блогерів, які проживають за межами Таджикистану, але в випадку приїзду в країну одразу будуть затримані за уже винесеним вирок суду.

Нові медіа (онлайн-медіа) також перебувають під тиском держави; загалом Інтернет-комунікація з великою пересторогою сприймається неавторитарною таджицькою владою. Влада неодноразово блокувала доступ до соціальних мереж, опозиційних сайтів (Facebook, YouTube, радіо «Вільна Європа» та ін.). У 2015 р. таджицький уряд вперше уряд обмежив доступ до Facebook і YouTube, обміну текстовими повідомленнями. Періодично

унеможливлений доступ до послуг мобільного зв'язку та обміну повідомленнями, що співпадає з появою в Інтернеті критичних заяв щодо глави держави, членів сім'ї Е. Рахмона, уряду, керівної партії тощо. Зауважимо, що Кримінальний кодекс Таджикистану передбачає відповідальність за образу глави держави (ст. 137) і державних службовців (ст. 330). Окремо зацентовано на образах, поширюваних у медіа, зокрема й в Інтернеті. Наприклад, у 2018 р. до 5,5 років позбавлення волі було засуджено У. Муродова за критичні думки щодо президента Е. Рахмона в соціальній мережі «Однокласники».

Інтернет-провайдери Таджикистану блокують онлайн-«анонімайзери», що дозволяють користувачам отримати доступ до недоступних сайтів новин, соціальних мереж. Це ще один спосіб цензурування інформації, застосований таджицьким урядом. Наприклад, напередодні загальнодержавного референдуму 2016 р. блокувалися популярні сайти Asia-Plus (<https://news.tj/>), Ozodagon (<http://www.ozodagon.com/>), Радіо Озоді (<https://www.ozodi.org/>) та ін.

У квітні 2019 р. антимонопольним відомством Таджикистану було ініційовано підвищення цін на користування Інтернетом. Втім, за кілька днів президент Таджикистану Е. Рахмон скасував рішення Антимонопольної служби. Серед причин такого рішення був й збір підписів активістів під зверненням до президента, хоча через побоювання санкцій держави за будь-яку публічну ініціативу, кількість підписів була незначна. Попри позицію глави держави в проблемному питанні, щодо двох таджицьких активісток, які ініціювали збір підписів (Ш. Ібрагімової та Д. Мухіддінової), розгорнулася кампанія залякування, спричинена їх критикою владних (антимонопольних органів) рішень. Вочевидь, метою організованого громадського осуду активістів і членів їх родин, було нагнітання атмосфери страху задля мінімізації об'єднань таджицьких користувачів Інтернету в захисті будь-яких своїх прав.

У порівнянні навіть з іншими країнами Центральної Азії (крім Туркменістану), Таджикистан в питанні використання Інтернету має найгірші позиції: вартість мобільного Інтернету – еквівалентна 6,5 амер. дол. за 1 гігабайт²; швидкість мобільного Інтернету – 6,2 Mbit за секунду³; рівень проникнення Інтернету серед населення – 33%⁴; рівень проникнення мобільного інтернету серед населення –

² Для порівняння: в Узбекистані – 3,2, Казахстані – 0,48, Киргизстані – 0,26 амер. дол.

³ Для порівняння: в Узбекистані – 8,75, Киргизстані – 12,58, Казахстані – 18,82 Mbit за секунду.

⁴ Для порівняння: в Киргизстані – 40, Узбекистані – 47, Казахстані – 77%.

¹ У соціальних медіа була організована масштабна міжнародна кампанія з хештегом #FreeKhayrullo.

18%¹; країна ще не покрита уповні стандартом 4G²; Таджикистан навіть не був охоплений вивченням «Freedom House» щодо рівня свободи Інтернету³.

Таджицька влада у 2017 р. закріпила за правоохоронними органами право отримувати інформацію про сайти, на які заходять громадяни. Мережеве відстеження таджиків має метою, найперше, виявлення тих, хто використовує онлайн-комунікацію для контактів з терористичними організаціями. Навіть традиційний «Like» під певними повідомленнями чи відео можуть кваліфікуватися як їх підтримка.

Не менш порушуваним у Таджикистані, аніж свобода слова, є й право громадян на об'єднання, захист своїх законних інтересів через неурядові організації (НУО). Таджицька влада намагається виключити нелояльні до правлячого режиму організації громадянського суспільства з політичного процесу. Клімат функціонування акторів громадянського суспільства в Таджикистані, найперше – правозахисних НУО, останніми роками погіршився. Уряд чинить сильний тиск на правозахисників, активістів, адвокатів і журналістів, щоб змусити їх припинити чи не розпочинати обговорення важливих питань.

Внесені у 2015 р. зміни до закону «Про громадські об'єднання» зобов'язали НУО звітувати перед Міністерством юстиції Таджикистану про гранти та фінансування, отримані з іноземних джерел (необхідність таких звітів аргументується владою необхідністю запобігти фінансуванню тероризму та екстремізму). Відтак, хоча заборони на іноземні джерела фінансування таджицьких НУО немає, але діють акти, які передбачають непропорційно обтяжливі зобов'язання щодо звітності НУО. Робота таджицького «третього сектора» є адміністративно ускладненою частими перевітками контролюючих інстанцій; вони змушують «незручні» для влади НУО згорнути діяльність. За відсутності можливості повноцінного функціонування в Таджикистані, громадські активісти, журналісти, правозахисники, письменники, юристи та науковці створюють НУО на територіях країн, в яких вони отримали політичний притулок. До таких організацій, наприклад, належать Народний рух «Реформи та розвиток в Таджикистані», Громадський комітет «Порятунок політичних заручників і в'язнів у Таджикистані» та ін.

¹ Для порівняння: в Киргизстані – 22, Узбекистані – 24, Казахстані – 33%.

² Для порівняння: в Казахстані це очікується в 2019, Киргизстані – 2020, Узбекистані – 2025 рр.

³ Для порівняння: Киргизстан – 38, Казахстан – 62, Узбекистан – 75 балів; чим більша кількість балів, тим менша свобода Інтернету.

Одним із найбільш переслідуваних в Таджикистані є громадсько-політичний рух «Група 24». Рух в судовому порядку визнаний екстремістським і заборонений. Санкції були відповіддю держави на заклики лідера «Групи 24» У. Кувватова до мирних демонстрацій в Душанбе. Згодом У. Кувватова, який активно виступав за відставку багаторічного таджицького авторитарного президента, було убито, але «Група 24» продовжує роботу з-поза меж Таджикистану. Відзначимо, що загалом найбільш активними нині є активісти нових таджицьких продемократичних інтернет-рухів, які проживають за межами батьківщини; місцеві ж активісти функціонують зазвичай під псевдонімами.

Одні з найбільших утисків суб'єктів таджицької політики стосуються нині забороненої Партії ісламського відродження Таджикистану. Вона функціонувала від 1991 р., але переслідування почалися лише після парламентських виборів 2015 р., коли партія не пройшла до законодавчого органу. Партійний лідер (М. Кабіров) покинув країну під загрозою переслідування за сфабрикованими звинуваченнями. Партію звинувачено у причетності до військового заколоту, визначено терористичною організацією, багато її членів кримінально переслідувані, зокрема й заступник голови партії М. Хаїт. Нині щодо членів цієї партії влада застосовує модель поведінки «дверей, які обертаються»: одних членів звільняють, інших – ув'язнюють. Наприклад, у квітні 2019 р. після п'ятирічного ув'язнення звільнений С. Адолатов, після чотирирічного – Дж. Махмудов; водночас тоді ж винесено вирок (15 років позбавлення волі) Н. Самієву. Нині за неофіційними даними близько 200 членів і прихильників партії від часу її заборони (вересень 2015 р.) були чи є ув'язненими. Відзначимо: суди в справах політв'язнів Таджикистану переважно є закритими.

Відтак, у Таджикистані ризик порушення прав людини проти членів опозиційних груп надзвичайно високий. Судова гілка влади фактично підконтрольна виконавчій; таджицькі суди виносять політично мотивовані рішення. Уряд також переслідує членів родин дисидентів, щоб змусити їх повернутися до Таджикистану для притягнення до відповідальності. Родичі тих, хто виїхав під тиском переслідувань з Таджикистану, регулярно контролюються спецслужбами. Від них під загрозою покарання вимагають надати інформацію про місцезнаходження родичів-мігрантів, їх поточну діяльність. Уряд запровадив заборону на виїзд за межі Таджикистану найближчих родичів активістів опозиції; є приклади, коли виїзд членів родин опозиціонерів за кордон вдавався лише під тиском міжнародної спільноти.

Адвокація в Таджикистані залежна та всебічно контролюється державою. Захисники залякуються,

кримінально переслідуються за політично мотивованими звинуваченнями, їх піддають тортурам. Випадки переслідувань адвокатів спричинило їх активну зовнішню міграцію; відтак влада Таджикистану переспрямувала переслідування на їх родини.

Вибори в Таджикистані, на якому б рівні вони не відбувалися, супроводжуються масштабними порушеннями. Про це свідчать, зокрема, останні парламентські вибори 2015 р. Тоді державні медіа популяризували найперше Народно-демократичну партію Таджикистану, а інші суб'єкти виборчого процесу не мали можливості належно представити в них свої виборчі програми. Примітно, що в Таджикистані відсутній реєстр виборців; натомість кожна місцева виборча комісія складає списки своїх виборців, роблячи електоральний процес уразливим до маніпуляцій.

В аналізі громадянських прав та свобод відзначимо характерні для Таджикистану насилля й дискримінація за ознакою гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації. Гомофобні та трансфобні настрої широко розповсюджені й укорінені. Масовими є приклади силового втручання органів правопорядку в приватне життя представників ЛГБТ-спільнот, причому такий тиск незмінно безкарний і латентно схвалюється владою. Ущемленими урядом є й НУО, які в умовах гомофобії та трансфобії працюють над проектами захисту прав ЛГБТ-спільнот; такі організації не є запрошені на урядові заходи, що звужує їх можливості обґрунтувати свою позицію. У національному законодавстві Таджикистану відсутні антидискримінаційні акти, які торкаються сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності; відсутня державна політика та ініціативи, спрямовані на боротьбу з проявами такої дискримінації.

Наш аналіз засвідчив: 1) співіснування в Таджикистані задекларованого широкого комплексу прав та свобод людини та громадянина з одночасним унеможливленням повноцінного їх використання та захисту; 2) організована опозиція в країні практично ліквідована, а боротьба за громадянські та політичні права та свободи таджиків здійснюється, найперше, з-поза меж країни; 3) політико-правова культура більшості таджиків зберігає ознаки патріархальної, громадсько-політична активність не є частиною їх політичної культури; 4) повноцінна реалізація громадянських і політичних прав та свобод людини в Таджикистані уможливлена лише шляхом демократичних перетворень, руйнування мереж заступницьких зв'язків родинно-кланового і феодално-клієнтського характеру.

Література:

1. Нисневич Ю. Современный авторитаризм и коррупция / Ю. Нисневич // Мировая экономика и международные отношения. – 2017. – № 61 (1). – С. 108–120.
2. Попазогло В. Институційні характеристики центральноазійських держав як приклад функціонування неформальних політичних інститутів / В. Попазогло // Вісн. Дніпропетр. ун-ту ім. Олеса Гончара. Сер. «Філософія. Соціологія. Політологія». – 2017. – № 4. – С. 76–87.
3. Rezvani B. Political stability, transition and conflict: Tajikistan compared with Georgia / B. Rezvani // Middle Eastern Studies. – 2019. – № 55 (1). – P. 141–156.
4. Tajikistan Issues 12-Year Sentence to Whistleblower Journalist, The Diplomat. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://thediplomat.com/2018/07/tajikistan-issues-12-year-sentence-to-whistleblower-journalist/>

Яворская К. П. Реализация и защита гражданских и политических прав и свобод в условиях персоналистского неоавторитаризма Таджикистана – Статья.

Аннотация. Рассмотрена проблема реализации и защиты гражданских и политических прав в Таджикистане. Обращено внимание на особенности реализации прав и свобод в условиях неоавторитарного режима. Охарактеризованы нарушения свободы слова. Проанализированы кейсы преследований журналистов и блогеров. Рассмотрены формы давления на Интернет-коммуникацию. Изучены особенности реализации в Таджикистане права граждан на объединение. Исследованы особенности функционирования неправительственных организаций, оппозиционных партий. Выявлены формы давления власти на правозащитные организации и адвокатов. Обращено внимание на нарушение избирательных прав граждан Таджикистана. Акцентировано на проявлениях насилия и дискриминации по признаку гендерной идентичности и сексуальной ориентации.

Ключевые слова: Таджикистан, неоавторитаризм, политические и гражданские права и свободы человека.

Yavorska K.P. Implementation and protection of civil and political rights and freedoms in the context of personalized neo-authoritarian regime of Tajikistan – Article.

Summary. The problem of realization and protection of civil and political rights in Tajikistan is considered. The attention is paid to the peculiarities of the realization of rights and freedoms under the conditions of a neo-authoritarian regime. Characterized violations of freedom of speech. The cases of persecution of journalists and bloggers have been analyzed. The forms of pressure on Internet communication are considered. The peculiarities of realization in Tajikistan of the rights of citizens to the association are studied. The peculiarities of the functioning of non-governmental organizations, opposition parties are investigated. The forms of government pressure on human rights organizations and lawyers have been clarified. The attention was paid to violating the electoral rights of citizens of Tajikistan. Emphasis on violence and discrimination on the basis of gender identity and sexual orientation.

Keywords: Tajikistan, neo-authoritarian regime, political and civil rights and human freedoms.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

<i>Кугай К. Б.</i> ВПЛИВ БРАТСТВ НА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КЛАСИЧНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (XVII СТ.).	4
<i>Кургаєва С.-К. В.</i> КУЛЬТ МАТЕРИНЬСЬКОГО БОЖЕСТВА В НЕОЛІТИЧНИХ КУЛЬТУРАХ СХОДУ	8
<i>Пищелуха В. Г.</i> МЕТАМОРФОЗИ ЕВРОПИ (К 100 – летию вихода книги Освальда Шпенглера «Закат Европы»)	14
<i>Серебряннікова Н. І.</i> «ОДЕСЬКА КУХНЯ» ЯК ЛОКАЛЬНИЙ БРЕНД	23
<i>Яковлєв І. В.</i> ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ІНТЕЛІГЕНЦІЯ І ВЛАДА».	26

ФІЛОСОФІЯ

<i>Бевзюк Н. П.</i> НЕМЕЦЬКАЯ МИСТИКА В КОНТЕКСТЕ ПРОТЕСТАНТСЬКОГО БОГОСЛОВІЯ	32
<i>Бондар Т. І.</i> ЛОГІКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИЙОМИ МАНІПУЛЮВАННЯ ІСТОРИЧНОЮ ПАМ'ЯТТЮ	39
<i>Гансова Е. А.</i> РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО «ВЕЛФЕРА» У ЗАДОВОЛЕННІ ЗАГАЛЬНИХ ТА СПЕЦИФІЧНИХ ПОТРЕБ СУСПІЛЬСТВА	44
<i>Крижановська Т. О.</i> СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ФЕНОМЕНУ КОМУНІКАТИВНОЇ ПРАКТИКИ.	49
<i>Крутієнко А. В.</i> НЕЕПІСТЕМІЧНА ГЕНЕРАТИВНА ЕСТЕТИКА	54
<i>Процко С. А.</i> ПРОБЛЕМА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ УКРАЇНЦІВ	59
<i>Рубан О. В.</i> ВПЛИВ ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТИ НА БУТТЯ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ: РОЛЬОВИЙ АСПЕКТ	64

Рубский В. Н.

МИРОВОЗЗРЕНИЕ: СТАНОВЛЕНИЕ ФИЛОСОФСКОГО ПОНЯТИЯ 69

ПОЛІТОЛОГІЯ

Барабаш О. В.

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ
І СКЛАДНОЩІ РОЗВИТКУ В КОНТЕКСТІ ІДЕНТИФІКАЦІЙ,
ПРИНАЛЕЖНОСТЕЙ, ЗОВНІШНІХ ВПЛИВІВ В КРАЇНАХ ЛАТИНСЬКОЇ
АМЕРИКИ ТА КАРИБСЬКОГО БАСЕЙНУ 76

Бикова А. І.

АКТУАЛЬНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ВИБОРІВ
В УКРАЇНІ 82

Вітман К.М.

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОДУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ З ЄС: ПЕРЕДІСТОРІЯ,
ПЕРЕБІГ ТА МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ ВРЕХІТ 86

Бубнов І. В., Халілова-Чуваєва Ю. О.

КУЛЬТУРА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ІМІДЖУ ЯК НАГАЛЬНА
ПРОБЛЕМА ІМІДЖЕЛОГІЇ В УКРАЇНІ 91

Маслов Ю. К.

ДОСВІД КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ В ПОДОЛАННІ
ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ 96

Яворська К. П.

РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ЗАХИСТ ГРОМАДЯНСЬКИХ І ПОЛІТИЧНИХ
ПРАВ ТА СВОБОД В УМОВАХ ПЕРСОНАЛІСТСЬКОГО
НЕОАВТОРИТАРИЗМУ ТАДЖИКИСТАНУ 101

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 16

Серія: Історія. Філософія. Політологія

Заснований у 2010 році

Підписано до друку 13.02.2019.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Mariam.
Ум-друк. арк. 12,56. Наклад 300 прим. Зам. № 28.01.2019.

Видано і віддруковано в ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
Тел. +38 050 7775901, +38 048 7959160
e-mail: fenix-izd@ukr.net www.fenixbooks.com